

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ,
РЕФОРМУВАННЯ ПРАВА
ТА ПРАВОХОРОННОЇ СИСТЕМИ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО
ВИБОРУ УКРАЇНИ**

Колективна монографія

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Є. В. Зозулі*

Київ • Алерта • 2024

УДК 342.22+34.01+351.74-044.247:061.1(477)(02)

A43

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 25 вересня 2024 року)*

Рецензенти:

ЖАРОВСЬКА І. М. – доктор юридичних наук, професор

МАТВЄЄВА Л. Г. – доктор юридичних наук, професор

A43 Актуальні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євроінтеграційного вибору України: колективна монографія / Зозуля Є. В., Стецюк Б. Р., Супрун В. М., Туренко О. С., Лопатинська І. С., Дацюк Т. К., Веденєєв В. О., Бабко В. В.; за заг. ред. Є. В. Зозулі. Київ : Алерта, 2024. 276 с.

ISBN 978-617-566-874-0

У монографії на основі узагальнення закономірностей формування та розвитку сучасних державно-правових реалій, місця та значення держави і права в сучасному суспільстві, досліджено історико-правові та теоретико-методологічні засади євроінтеграційного поступу України, актуальні проблеми реформування правової системи, судової влади та системи правосуддя, органів правопорядку та системи підготовки фахівців правоохоронної сфери в умовах євроінтеграційного курсу України.

Пропонована монографія адресована науковцям, науково-педагогічному складу, здобувачам вищої освіти і практичним працівникам органів правопорядку, а також усім, хто цікавиться проблемами державно-правового розвитку та правоохоронної діяльності в Україні.

УДК 342.22+34.01+351.74-044.247:061.1(477)(02)

ISBN 978-617-566-874-0

© Донецький державний університет
внутрішніх справ, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
--------------------	---

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

1.1. Європейський Союз: генеза ідей європейської єдності та основні етапи створення інституційної структури	7
1.2. Історичні передумови та основні етапи становлення відносин Україна-ЄС	61
1.3. Організаційно-правове забезпечення євроінтеграційного напрямку Української держави.....	84
1.4. Політико-правові перспективи України на шляху до ЄС.....	99

РОЗДІЛ 2.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ, СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ, ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ ТА СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВООХОРОННОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ УКРАЇНИ

2.1. Актуальні питання реформування правової системи України.....	123
2.2. Судова влада та система правосуддя в державотворчому процесі в контексті євроінтеграційного вектору розвитку України.....	147
2.3. Основні напрями реформування органів правопорядку в умовах європейської інтеграції України	188
2.4. Вплив євроінтеграційних процесів на реформування системи підготовки фахівців правоохоронної сфери у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.....	221

ВИСНОВКИ	240
-----------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	250
---	-----

ВСТУП

У сучасних умовах Українська держава та її правова система переживають період комплексних реформ, зумовлених потребою у виробленні нових підходів до розвитку права й законодавства, реформування органів правопорядку, формування соціально-правової, гуманної за сутністю держави та її інститутів. Наразі екзистенційну загрозу незалежності створює збройна агресія російської федерації проти України.

Головним завданням будь-якої держави є здійснення державотворення. Належний розвиток державотворчої політики становить основу розвитку держави та системи права, встановлює оптимальні умови розвитку всіх правових та політичних явищ. Для суверенної України нагальною є проблема належного державотворення в політичних та геополітичних реаліях сучасного існування. Першочерговою проблемою державотворення держави, що перебуває на стадії розвитку, виступають труднощі побудови належної та демократичної вертикалі державної влади, яка відповідала б європейським стандартам та вимогам співжиття цивілізованих народів.

Також сучасні реалії вимагають якісно нового оформлення правової системи, оскільки її нинішній стан не сприяє зростанню соціальної захищеності й безпеки громадян держави. По-перше, в її межах не створено дієвих інструментів і механізмів, які дали б змогу повністю реалізувати наявні права суб'єктів суспільних відносин, що мають бути відображені в позитивному праві. По-друге, відсутні гармонійні взаємозв'язки між чинними нормативно-правовими актами різних рівнів, які покладені в основу правової системи держави, що своєю чергою призводить до неупорядкованості, внутрішньої неузгодженості, хаотичного й непослідовного розвитку українського законодавства. Не менш важливим є аналіз правової системи з позиції інтеграції наукового мислення та розуміння необхідності реформування національної правової системи в умовах євроінтеграційного вибору України. За цих умов актуальним завданням є не тільки переосмислення існуючих наукових положень, але й розроблення нових гіпотез і методологічних підходів, орієнтованих на ефективність права загалом.

Крім того, актуальною науковою проблемою є розробка концептуальних засад реформування органів правопорядку та правоохоронної діяльності, яке повинно передбачати розробку сучасних нормативно-правових, організаційних та матеріально-технічних умов функціонування як кожного органу правопорядку, так і всієї системи органів правопорядку України в цілому.

Водночас стратегічним напрямом державно-правового розвитку України є євроінтеграційний вектор розвитку держави, що потребує вирішення низки завдань, які визначені Європейським Союзом для набуття Україною повноцінного членства в цій організації.

Зазначене зумовлює необхідність дослідження закономірностей формування та розвитку сучасних державно-правових реалій, місця та значення держави і права в сучасному суспільстві; узагальнення знань про закономірності, тенденції і основні принципи розвитку державно-правових явищ; аналізу правової системи з позиції інтеграції наукового мислення та розуміння необхідності реформування національної правової системи в умовах євроінтеграційного вибору України; дослідження проблем реформування системи органів правопорядку нашої держави з метою приведення її до європейських стандартів правоохоронної діяльності.

Дослідження окремих аспектів зазначеної вище проблематики здійснено в межах теми науково-дослідної роботи кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та загальноправових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Криворізького-навчально-наукового інституту та кафедри загальноправових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Донецького державного університету внутрішніх справ «Теоретичні та практичні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євроінтеграційного вибору України» (державний реєстраційний номер – 0120U105582).

Видання являє собою результат праці колективу авторів за підсумками своїх досліджень щодо проблем реформування держави, правової системи та правоохоронної діяльності в умовах євроінтеграційного вибору України.

У написанні колективної монографії взяли участь науково-педагогічні працівники кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та загальноправових дисциплін факультету підготовки фахівців

для підрозділів Національної поліції Криворізького-навчально-наукового інституту та кафедри загальноправових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Донецького державного університету внутрішніх справ:

Євген Зозуля, доктор юридичних наук, професор (вступ, підрозділи 2.2 (у співавторстві із Валерією Бабко), 2.3, висновки);

Богдан Стецюк, доктор юридичних наук, професор (підрозділ 1.2);

Олег Туренко, доктор філософських наук, професор (підрозділ 1.1);

Тетяна Дацюк, кандидат історичних наук, доцент (підрозділ 1.3);

Віталій Веденєєв, кандидат політичних наук, доцент (підрозділ 1.4);

Володимир Супрун, кандидат юридичних наук (підрозділ 2.1);

Ірина Лопатинська, кандидат педагогічних наук, доцент (підрозділ 2.4).

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

1.1. Європейський Союз: генеза ідей європейської єдності та основні етапи створення інституційної структури

Питання про коріння єдності та генезу ідей утворення Європейського Союзу (далі – ЄС) криється в більш масштабному історико-культурологічному завданні – виявити онтологічні основи провідної ролі Європи у формуванні сучасної людської цивілізації, визначити фактори впливу, що історично поєднали розрізнені етноси, політичні об'єднання, релігійні світогляди в уявлену спільність, створити плінну традицію гомогенності, ідентичності європейця.

З різних методологічних позицій це масштабніше питання розглядала велика кількість дослідників¹. Утім, більшість із сучасних учених схиляються до думки, що ключовим об'єднувачим фактором Європи є культурні норми – світоглядні цінності. Усвідомлюючи цю закономірність, з 70-х рр. ХХ ст. у різноманітних науках проводяться дослідження аксіологічних основ сучасної європейської спільноти. Це вилилось у глобальний соціологічний проєкт вивчення соціо-

¹ Іноземні вчені: Андерсон Б., Бергман Дж., Бурдье П., Габермас Ю, Гамільтон К., Гіденс Е., Деланті Г., Інглхарт Р., Еспозіто Р., Касісче Л., Лукареллі С., Мак-Ніл В., Мейна Р., Нельсон Б., О'Салліван Дж., Ортега-і-Гасет Х., Пагден А., Пассеріні Л., Розу В., Ружмон Д., Смельзер Н., Тоді Ф., Хоуз Р., Ховстед Г., Шварц Ш., Шелер М. та ін. Вітчизняні вчені: Андрущенко В., Артьомов І., Барановський Ф., Бех І., Боришевський М., Борко Ю., Віднянський С. та Мартинов А., Войтович Р., Волес В., Головатий М., Головаха С., Горбачик А. Гошовська В., Грицяк І., Заяць М., Копійка В., Князев В., Корнієнко В., Кремень В., Мусин Н., Паніна Н., Пашко Л., Прокопенко Л., Сурай І., Тодоров І. та ін.

культурних цінностей: WVS (World Values Survey – «Дослідження цінностей світу»), ESS (European Social Survey – «Європейське соціальне дослідження») та інші. З 1981 р. по 2014 р. проведено шість опитувань, які охопили 90% населення світу, сьома хвиля WVS була розпочата в 2017 р. і тривала до 2019 р. У свою чергу з 2001 р. ESS відкрило можливість зробити порівняльний аналіз особливостей способу життя та масових аксіологічних переконань європейців. У 2016 р. відбулося восьме опитування населення. Відтак, «поняття «Європа» може сприйматись як своєрідна система загальних для всіх європейців цінностей, світоглядних понять, культурних норм, які склалися історично. При цьому європейська історія часто розглядається як перманентна зміна ритмів інтеграції та дезінтеграції, які стали наслідком реалізації ідей та діяльності масштабних діячів Європи»².

При цьому слід зазначити, що історично сформовані європейські цінності не є абстрактним відображенням певних стандартів, а мають конкретне втілення у писаних правових джерелах, європейській правовій традиції. Наприклад, Рада Європи для реалізації основних цінностей ухвалила низку нормативних документів, що стали фундаментом функціонування європейського соціуму, зокрема, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Європейську соціальну хартію (1996 р.), Європейську Хартію регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Рамкову конвенцію про захист національних меншин (1995 р.) та інші нормативно-правові акти³.

Відтак, автор дотримується гіпотези, що Європа в її сучасному вигляді – ЄС є передусім духовно-культурним явищем, а вже потім політико-економічним об'єднанням. Європа – це відкрита до світу культурна система, толерантний спосіб мислення з визначеними аксіологічно-юридичними нормами, що надають широкий спектр індивідуальних можливостей до практичної реалізації. У цьому сенсі слід погодитися з Д. Вояковським, що Європа є «конгломерат різних культур, які мають спільні, при тому ж загальні межі й

² Віднянський, С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності: історичні нарисі про батьків-засновників Європейського Союзу / *Нац. акад. наук України, Ін-т історії України*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 4.

³ Сахань О. М., Шевчук Н. В., Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 184.

ознаки»⁴. Європейську культуру характеризує багато факторів, але головними, на думку Ю. Габермаса, є «запас знання, завдяки якому учасники комунікації, коли вони домовляються про щось один з одним, забезпечують себе інтерпретаціями. Суспільство складається з легітимних порядків, за допомогою яких учасники комунікації регулюють свою належність до соціальних груп і забезпечують солідарність»⁵.

Під «запасом знань» слід розуміти визначені цінність, загальні норми суспільного співжиття, які перевірені часом. Незважаючи на те, що поняття «цінності» має політематичний характер (дослідження Р. Лоутмана (1969 р.) виявило, що в науці існувало 180 тематичних визначень цінностей⁶), вони є концептуальними принципами, «європейської ідентичності», яку ототожнюють з державами-членами ЄС. У цьому сенсі Г. Тоггенберг зауважував, що ціннісні принципи «не тільки виражають загальне переконання Союзу, але й створюють видимі правові бар'єри для вторинного права ЄС, а також для законодавчих і адміністративних дій держав-членів у сфері дії права ЄС»⁷. Таким чином, уся правова основа ЄС базувалася на історичних цінностях європейських народів, їх культурах.

Виходячи з політематичного характеру поняття «цінності», автор буде спиратися на більш-менш плюралістичне визначення і відштовхуватися від визначення цінності, наданої Ю. Щербаковою. Це «продукт колективної життєдіяльності суспільства, формування якого починається зі створення родових форм життя з метою регуляції соціального процесу; інакше кажучи, це соціальний феномен, який виникає під впливом потреб суспільства»⁸. Отже, цінності – це соціальні уявлення та вірування, ті норми, поняття і концепти, що надавали потенційну можливість не тільки покращити життя і добробут окремої людини, але солідаризувати різнопланові

⁴ Віднянський, С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності: історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / *Нац. акад. наук України, Ін-т історії України*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 171.

⁵ Габермас Ю. Постметафізичне мислення / пер. з нім. В. Куллїна. Київ: Дух і Літера, 2011. С. 76.

⁶ Томе Г. Ціннісний поворот у Європі з погляду емпіричних соціальних досліджень. Культурні цінності Європи / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта; пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 412.

⁷ Toggenburg G.N. The Debate on European Values and the Case of Cultural Diversity. *European Diversity and Autonomy Papers*. 2004. № 1. Р. 10.

⁸ Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. С. 23.

людські спільності в єдиний простір, – таку сферу, яка має малий поріг конфліктності і практично утверджує соціально-політичні (публічні) норми сумісного співжиття.

Одним з перших концептів, що визначив ідентичність європейців, стало уявлення про свободу і гідність. Це сталося в V ст. до н.е., коли під гаслом: світ давніх греків – це свобода і гідність, а влада азійської Персії – це покора, давньогрецькі полюси відвоювали свою незалежність від могутньої імперії і тим відокремили Європу від варварської Азії. І з цього часу на протязі всієї всесвітньої історії, помічає Й. Рітгер, Захід захищає свободу⁹. Відтак, свобода та гідність, поруч з рівністю, солідарністю, демократією, правами людини, безпекою, відкритим і спірним правосуддям визначаються Преамбулою до Хартії основних прав Європейського Союзу (2000 р.), є невід’ємними принципами існування єдиної Європи.

У цілому європейські цінності до часу утворення ЄС поєднуються в три великі історико-культурологічні традиції: юдео-християнська, греко-римська та модерна. Втім, на думку автора, існує універсальний історичний феномен, який дозволив визначеним традиціям інтегруватися, сумісно розвинути, стати впливовими і досі залишається одним із головних ознак євроатлантичної цивілізації. Цей феномен є міська культура, адже «сама вона є тим дисциплінарним простором, який інтегрує найбільш актуальні екологічні, економічні, політичні, соціальні та правові проблеми»¹⁰, тим конденсованим простором, в якому люди, ресурси та ідеї рухаються швидше, ніж деінде¹¹.

Виходячи з останньої тези, автор вважає доцільним розглянути феномен міста як базове явище європейської інтеграції, стилю життя і в цілому ключовий фактор європейської цивілізації.

Місто – епіцентр утворення європейських цінностей та політико-правових та інтеграційних практик.

Місто має багатофункціональну природу і причину виникнення. Воно одночасно виникає й існує як релігійно-символічний, військовий, господарський, адміністративний, соціально-культурний

⁹ Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування. Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 199.

¹⁰ Мисюра Т.М. Місто як предмет філософсько-культурологічної рефлексії: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Київ, 2011. С. 3.

¹¹ Вознюк Т. Феномен міста. Львів.: Незалежний культурологічний журнал «І», 2009. С. 3.

центр. Виявити першопричину утворення цього феномена не уявляється можливим. Це складне комплексне явище, що існує в постійній історичній динаміці, змінюючи, як людина одяг, свою форму, але не онтологічну сутність. Автор вважає, що місто – це особливий спосіб поселення, який штучно створений у ході історичної творчості людей. Воно є динамічно-відкритою, поліфункціональною системою соціокультурних потоків і одночасно сталою публічно-правовою структурою, що забезпечує соціальну консолідацію, яка у свою чергу має мету – спрямувати міську громаду до майбутнього блага як окремого громадянина, так і загалу.

Не дослідивши сутності міста, його концептуальні ознаки, генезу і значення, ми не зможемо досягнути підґрунтя європейської єдності і виявити принципи формального регулювання великих людських спільнот в одному, закритому соціокультурному просторі. Виходячи з цієї мети, ми окреслимо хронологію історичної генези європейського міста.

Перший етап цього процесу (архаїчний) розпочинається з IX ст. до н.е. (Чатал-Хююк, Іеріхон тощо) і завершується в VIII–VI ст. до н.е., коли в античному світі формується новий тип міста-держави, яке засноване на акті вільного договору родів (давньогрец. *синойкізм* – сумісне життя домогосподарств) і раціонально-правових реформ (Солон, Клісфен, Марка Туллія). Цей етап характеризується міфо-символічним світоглядом, де питання політичної влади і прав громадян лише тільки осмислювалися. Втім, про впливовість цього феномена говорить масштабніша давньогрецька колонізація, яка по суті була першою урбаністичною революцією в Європі;

Другий етап – класична античність (VI ст. до н.е. – V ст. н.е.) затвердження ієрархічної міської цивілізації в Середземномор'ї, де існували поліфункціональні міські центри (столиці, торговельні і військові факторії тощо), які підкоряли собі менш функціональні міста і містечка. Наприкінці класичної доби античності під впливом імперського фактора місто втратило свою автономність;

Після довготривалої кризи міської цивілізації в Європі (не враховуючи візантійські та іудео-арабські міста на Піренейському півострові) в X – XV ст. цей феномен відродив свої онтологічні ознаки. В цю добу європейські міста отримали християнську легітимацію й аксіологічні норми життя. Середньовічна доба розвитку завершується утвердженням буржуазних відносин та підкоренням міста

абсолютистськими монархіями. Завдяки цьому з часів раннього модерну (XVII–XVIII ст.) європейські міста входять у період етатизму і набувають індивідуалістично-економічних ознак, які в цілому додали певні відмінності, але не змінили онтологічну сутність міста.

Архаїчне місто. На початку формування цивілізації людина існувала в природі, яка сама собою є самодостатньою, байдужою до людини. Її існування не припускає розумної свободи і тому природа протистоїть вільному духу саморозвитку. Саме від того людство прагне обмежити природне від себе, створює штучну довготривалу сферу існування, де людська спільність може існувати, заперечуючи її силове поле. Відчуження від природи відбувається за рахунок колективного активного опанування ландшафту, дієвого підкорення, де час і простір формується самою людиною, а не навпаки. Цей історичний процес розпочався з повторення людиною природного, злиттям з ландшафтом – утворенням села, яке пронизане нескінченною працею та «рослинно-дрімотною апатією»¹². Простір села є підневільний простір, де немає свободи – в ньому панує природно-колективістський примус.

Утім, розвиток ремесла і торгівлі створили передумови виникнення міста – поруч з продуктивним залишком у міщан з'являється вільний час. Вони звільняються від волі землі [8, с. 30], від тотальності ритмів природи. В економічному сенсі не ці фактори стали ключовими. Головним фактором міста є його загальногосподарська діяльність, вільне функціонування грошових потоків, масштабний товарообмін і закріплення інститутів приватної і колективної власності. Це простір конкуруючих реальностей – взаємопов'язаних світоглядів, цінностей та економік.

Головніші події різних цивілізацій відбувались у стародавніх містах (Афінах, Фівах, Римі та Єрусалимі тощо). В архаїчну добу це був штучно утворений простір (комплекс будівель), що відмінний від безконечної, самодостатньої природи. Ці комплекси міфо-символічно зупиняли нескінченність природного ландшафту, розподіляли нерозривну сутність природи на зовнішнє і внутрішнє. Поставлені кругом або квадратом споруди ставали центрами «свого світу», символічним центром перемоги людської спільноти над простором. Тому місто викликає естетичні відчуття, що базуються на можливості творити надприродне і тим приборкати природу. Адже, як помі-

¹² Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. Вибрані твори. Київ: Основа, 1994. С. 111.

тив Т. Адорно: «там, де природа справді не скорена, образ її неприборканості наганяє страх»¹³. Боротьба з неприборканістю природи пронизує всю міську архітектуру, які не будуються на простій необробленій землі, а навпаки, всі вони відкидають принцип рослинного і штучно підіймаються, що відділяє саму будівлю від природного.

Первинні архаїчні будівлі започатковують поняття порядку, структурованості нових надприродних ритмів життя людської спільноти. Центром упорядкованості було місце збору спільноти. Площа зборів часто поєднувалась зі святилищем і окреслювалась містико-символічним огороженим колом, яке обороняло громаду від зовнішнього проникнення Хаосу, смерті. У багатьох народів процедура оборонності¹⁴ розпочиналася з містичного окреслення ралом сакрального кола, яке мусив визначити міфологічний герой або його нащадок – цар. Цей ритуал усвідомлювався, як замикання лінійності простору в самому собі, створенні внутрішнього світу штучного порядку і через побудову стіни відокремлював «свій світ» від зовнішнього хаосу. Такий ритуал символізував злагоду богів і людей та освячував рівновагу людського порядку з природним темпом. Через ритуал огорожена територія ставала освяченою сферою, яка локалізувала вплив природного всередині. Як сфера була справою людської спільноти – їх майстерності рукотворно замикати та зберігати мир. Саме на цю особливість звертав увагу Г. Йонас, який проголошував: «простір, що найкраще сприймається як рукотворний, є передусім місто. Його призначення – обмежувати, а не поширювати, і цим обмеженням встановлювати нову рівновагу у більшій рівновазі універсалу»¹⁵.

У своїй більшості в середині огороженого простору знаходилася священна гора (Акрополь в Афінах, Капітолій у Римі, Храмова гора в Єрусалимі, пагорби Києва), яка символічно підіймала місто над ландшафтом. Уявлено на височині відбувалося міфологічне поєднання людей з богами, мертвих з живими. Це місце повноти часу, що створювало умови добра і порядку, гарантованості життя стають одним з морфологічних засад міста. І одна з подальших приставок до назв німецьких міст – «бург» (вежа) розкривають праг-

¹³ Адорно Т. Теорія естетики / пер. з нім. П. Тарашук. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 93.

¹⁴ Вознюк Т. Феномен міста. Львів: Незалежний культурологічний журнал «І», 2009. С. 31.

¹⁵ Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ: Лібра, 2001. С. 15.

нення городян до їх гарантованої безпеки, яку надає Бог. Така засада міста ще зберігалася у свідомості американських колоністів, що прагнули побудувати «дім на горі», або більш образно – «білий дім».

Завдяки міфологічному піднесенню стародавнього міста, воно стає «другою природою» (І. Кант), символічним Центром «свого космосу», якому протистоїть хаос-природа. Тому будь-яка природна краса в увяленні городянина не може конкурувати з містом. Ця уява зберігалась до модерну. Так, В. Підмогильний помічав, що: «місто своїм розгоном і шумом зворушує людину без міри гостріше, ніж лоно природи ніжністю красвидів та безладною грою стихій, покликаних тут будувати нову природу, – штучну, отже, досконалішу»¹⁶. Таким чином, місто усвідомлюється його мешканцями як дещо більш вагоме, що надає людині вільний простір та час до бажаного самовдосконалення, ніж природа.

Утім, остаточне становлення міста відбулась тоді, коли виникає внутрішня ієрархія підпорядкування єдиної окультуреної території: головне місто, земське місто і села. У цьому сенсі Ф. Бродель помічав, що: «місто існує як місто лише у протиставленні образу життя, більш низького, ніж він є. Це правило не знає виключення, і ніякі привілеї його замінити не спроможні. Не було ні одного міста, ні одного містечка, в якого не було б своїх сіл, свого підвладного шматка сільського життя, якого б не нав'язували своїй окрузі послуги свого ринку, користуватися своїми лавками, своїми мірами, своїми лихварями, своїми законниками і навіть своїми розвагами. Щоб існувати, йому необхідно було панувати над будь-якою «імперією», хай навіть маленькою»¹⁷.

Ця тенденція чітко виявилась у давньогрецьких полісах. А в Римській імперії отримала відкрито етатично-примусовий характер. Римська імперія не враховувала прагнення народів, мешканців уже існуючих міст, на самоуправління. Вона «будувала сотні міст навіть на краю пустелі, не задаючись питанням, чи зможуть ці міста розвиватися як природні органи здорового народного життя»¹⁸. Права на самоуправління міст у період імперії майже не існу-

¹⁶ Підмогильний В.П. Місто: Роман, оповідання. Київ: Молодь, 1989. С. 141.

¹⁷ Fernand Braudel. Civilization and Capitalism: 15th-18th Century. Vol. 1: The Structures of Everyday Life. 1979. P. 510.

¹⁸ Huizinga, J. (1936a, repr. 1964) In the Shadow of Tomorrow. Translated from the Dutch by J.H. Huizinga, New York: W.W. Norton & Company. P. 187. URL: <https://zlibrary.to/filedownload/in-the-shadow-of-tomorrow>.

вало – усі створені міста отримували *Lex coloniae*, який регулював майже всі сфери життя їх колонізованих міст. У Середньовіччі відродилась традиція на самоуправління не тільки міста-комуни, але і *контадо* (дрібні державницькі об'єднання, розміром по радіусу 15–20 км, де існували малі поселення). Отже, одна з первинних ознак міста – прагнення панувати над містечками та селищами єдиної території мала тенденцію до історичного відродження і сталого розвитку до держави.

Необхідність адміністративно-політичного управління своєї території мала вагомий вплив на продовження самоутвердження ідентичності міщан, підштовхувала до формування нового типу особистості – *homo politicus*. Саме городяни мали затвердитися в соціально неоднорідній структурі міста, її периферії та державі демократичної форми як у добу античності, так у період відродження італійських міст-республік у XI–XIV ст.ст. *Homo politicus* – це людина, яка активно визначає сферу свого існування та права на вільне здійснення й розширення добробуту, і не лише в межах міста, а і на всю територію, що контролює головне місто. Тому городянин підтримував панування головного міста над окультуреним ландшафтом і вимагав розширення його. Експансія до розширення та панування над країною стає ще однією ознакою духу головного міста.

Слід також згадати ще одну ознаку міста – утвердження царської влади, адже концепція сакрально-патріархальної влади царя нерозривно пов'язана з міфологією міста, яке виступає її першоосновою. Початок патріархальної традиції владарювання царів у місті ототожнювався з творінням праведного світу, народженням символічного острова, який покладає начало нової соціальності міста, його упорядкованого заселення.

Народження міста усвідомлювалось як шлюбний ритуал активного чоловічого начала, що опановує зовнішній світ – царя, з жіночою пасивністю та чистотою, котра оберігає здобутий порядок та злагоду – містом. Слід згадати, що в архаїчну епоху місто мало жіночий рід. Зміст жіночості в місті та принципи згоди з ним царської влади розкриває С. Аверинцев. На його думку, в архаїчній свідомості місто є втіленням мудрості (Афіна – господиня міста, «градодержиця») ¹⁹. Цар від свого союзу з містом отримує цю чес-

¹⁹ Аверинцев С. До з'ясування смислу напису над конхою центральної апсиди Софії Київської. Софія-Логос. Словник. 3-є вид. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. С. 284.

ноту, тобто царська влада здобуває певні якості, яких до цього певно не мала. Зміст самої мудрості, що втілювався в образі Афіни, символізував незайманість, материнство, культ любові до облаштованих «благодійних» міщан, готовність заступитися за них перед гнівливим верховним богом. Відтак жіноча сутність міста передається царю, стає атрибутом його влади.

Християнська парадигма додала до архаїчного образу міста образ Богородиці – берегині миру і душевного спокою та гаранта живої комунікації людини з Богом, які здійснюються в просторі родинного дому, і ширше в просторі міста²⁰. Відтак, християнське уявлення про жіночо-божу сутність міста не лише розширює сенс мудрості, але і підпорядковує царську владу певним аксіологічним принципам. В їх межах цар не є абсолютним володарем міста, а охоронцем тієї вищої мудрості, яку місту надає Бог.

Відтак, завдяки отриманому статусу берегині миру, мудрості та місця присутності Бога, а також символічному союзу з царською владою, місто отримує ознаки вічності – більшої тривалості в часі, ніж це передбачено природою. Місто одержує сакральну персоналізацію більш значущу, ніж окреме покоління людей та існуючу в емпіричному часі владу царя над структурованим простором-тілом. Місто могло змінювати владу царів, які ритуально опановували його, входячи в його лоно – ворота. Такий міфологічний мотив зберігається в християнській традиції – коли цар царів Ісус Христос в'їжджає в Єрусалим. Відтак, цар опановував і очолював місто, яке ставало від того столицею – символічним тронем його влади над всією окултуреною територією. Проте влада царя завжди стояла на тривалій плинності міста та злагоді з його персоналізованим тілом.

Царське місто для територіальної спільноти стає прикладом упорядкованості та структурованості природних і соціально-політичних відносин – зразком соціальної злагоди, межею людської досконалості. Цар розпочинає відлік соціально-територіальної ієрархії підпорядкованості, яка закладає підґрунтя політичної системності – відправних принципів комунікації вищого з нижчим, формуванню критеріїв легітимної справедливості та умоглядних домінантів ідеальних соціальних відносин. Первісно, політична системність у формі символічної влади царя втілюється в просторі міста – його ієрархічній забудові та архітектури (центр – пери-

²⁰ Там само. С. 290–291.

ферія). Поєднання царської влади з простором міста створює нову символіку соціальної реальності, сувору систему структурованої ієрархічної комунікації, яка формує штучні принципи консолідації городян – від окремого дому, вулиці, кварталу. Такі символічні системи, на думку П. Бурд'є, можуть «здійснювати свою владу лише тому, що вони структуровані. Символічна влада є влада, що конструє реальність, встановлюючи гносеологічний порядок: безпосереднє світовідчуття (і особливо – відчуття соціального миру) припускає те, що Дюркгайм називав логічним конформізмом, тобто «гомогенним сприйняттям часу, простору, числа, причини, що робить можливим згоду між розумними людьми»²¹.

Царська влада вимагала створення реальних інституцій, які б голоували в адміністративно-господарській діяльності городян, їх соціокультурній консолідації. Влада легалізує соціальний примус та формує практику пожертви частки індивідуальної власності та свобод на користь загального блага. Такі контрзаходи формують політичні інституції влади, які отримують право утворення штучних механізмів насильницького усупільнення людини – прищеплюють кожному городянину загальні моральні цінності, норми соціального співжиття і тим забезпечують гнучку життєздатність міста, а в подальшому і європейської цивілізації.

Класична доба античності до онтологічних сенсів міста додала нові соціально-політичні концепти. В цей час місто-поліс трактувався як «організована спільність людей». Аристотель визначав поліс як вищу за формою людську спільність, відмінну від інших історичних форм об'єднання людей – домогосподарства, села, племені, які лише створюють передумови виникнення міста. Мета полісу значно вища, ніж у первісних форм соціальних об'єднань. Вона полягає не тільки в символічній перемозі над простором, міфологічній єдності людей з богами і гарантії безпеки, а в наданні «найвищого блага» – створенні умов для розкриття внутрішніх потенцій людини, які уможливаються для неї лише в стані свободи. Заради цієї мети і відбувається об'єднання людей у «громадянську спільність», яка зберігає публічний простір свободи та самоутвердження. Римська *res publica* з деякими особливостями мала близький до давньогрецького полісу сенс. Обидві інституції, як зауважує

²¹ Bourdieu P. Sur le pouvoir symbolique. Annales. Economse. Societe. Civilisation. 1997. № 3. P. 407. URL: https://www.persee.fr/doc/ahess_0395-2649_1977_num_32_3_293828

Х. Арендт, «передусім захищали від марності та вислизання життя одиночки, а саме простором, який захищав від усього мінливого й відносно довготривалого, а отже, прямо призначеного для того, щоб забезпечити безсмертя для смертної людини»²².

Досягнення загальної мети, на думку Аристотеля, втілюється завдяки особливому способу життя мешканців полісу, який має назву βίος πολιτικός. Трактуючи це поняття, Г. Арендт зазначає, що в давньогрецькому розумінні βίος не досягається працею, або творінням чогось – це спосіб життя, достойний вільної людини, який доводить свою свободу. В аристотелівському розумінні βίος включає в себе три форми життя з єдиними принципами. Вибір особистої форми життя відбувається людиною, вільною від життєвих потреб і не обтяженою життєвими турботами. Така людина є господарем свого часу і свого місце-перебування. Усі три форми життя спрямовані до насолоди «прекрасними» речами, які не мають прямого утилітарного значення. До них давньогрецький філософ долучав наступне: «життя, що проводиться в насолоді тілесною красою та марнування його; життя, що присвячується прекрасним діям у полісі; життя філософа, який через дослідження та споглядання вічного перебуває в сфері нетлінної краси». Під другою формою – βίος πολιτικός – Аристотель мав на увазі публічну царину – політичне діяння у власному сенсі²³.

У подальшому – в Середньовіччі вираз βίος πολιτικός отримав свій латинський аналог – *vita activa*. Цей вираз, на переконання німецької філософині, охоплює три основоположні види людської діяльності: кропітка і виснажена праця, творчість (виготовлення) та дія (вчинок). Усі три види діяльності представлені в середньовічному місті – праця забезпечує збереження життя індивіда й продовження роду; творчість – творення штучного світу, який є незалежним від смертності його мешканців і надає їм постійність та тривалість, і, нарешті, дія, яка «готує умови для спадкоємності поколінь, для пам'яті й тим самим для історії»²⁴. Особливість середньовічної *vita activa*, зауважує Г. Арендт, полягає в тому, що цей вираз охоплює всі види людської діяльності. Відтак середньовічне місто і античний поліс є «організованою спільністю людей», які по-

²² Арендт Г. Становище людини. Львів: Літопис, 1999. С. 73–74.

²³ Там само. С. 20–21.

²⁴ Там само. С. 16, 23–24.

кликані захистити від мінливості часу і утворювати пам'ять покоління. Це досягається колективною спрямованістю громадян до консолідації, яке втілюється в усі речі (в шедеври ремісників), вчинки (політична діяльність, досконале самоуправління, добросесність) та духовне життя городян (будівництво храмів, спільні свята, утримання госпіталів тощо).

Судово-правова самовпорядкованість міста є однією із стародавніх ознак міста. Застосовуючи інтерпретацію П. Рікером веберівської ідеї *Ordnung – Vorstellung*, місто можна визначити як раціоналізований *Ordnung*. Це «впорядкування, що задає форму, образ, зразок групи», що поєднується станом згоди (*Vorstellung*), де «кожен індивід поводиться у відповідності до поведінки інших». Точніше *Ordnung – Vorstellung* – це «уявлення кожного індивіда про порядок. Порядок існує більше як інтелектуальне уявлення»²⁵. Практично таким уявлення є звичай, закон і демократична процедура судочинства. В європейській історії законотворчий процес або виникнення закону збігається з часом утвердження індивідуального мислення (VI ст. до н. е.). На думку Х. Ортега-і-Гасета, це явище пов'язане з утвердженням у Давній Греції першої тиранії Періандра і реформах Солона в Афінах²⁶. У свій час Цицерон визначає закон як розумну комунікацію, зв'язок між небесним і людським колективом, між правами і зобов'язаннями. У цьому сенсі він стверджував, що «оскільки розум є законом, то ми, люди, повинні вважатися зв'язаними з богами також і законом... між ким існує спільність у вигляді закону – існує спільність і у вигляді права. А ті, в кого закон та право спільні, повинні вважатися приналежними до однієї громади»²⁷.

Відтак онтологічне місто може існувати за наявності розумно визначеної і сакрально освяченої законної або демократично-правової форми людських взаємовідносин, традиціоналістського уявлення про порядок. Ця затверджена часом «звична дія» (П. Бергер, Т. Лукман) – стан безперервної багатоманітності, що вимагає постійної зміни дій та мислення городян, які вони самі свідомо затверджують. *Ordnung* легітимно встановлюється міською тради-

²⁵ Рікер П. Ідеологія та утопія. Київ: Дух і літера, 2005. С. 244.

²⁶ Bourdieu P. Sur le pouvoir symbolique. Annales. Economse. Societe. Civilisation. 1997. № 3. P. 426. URL: https://www.persee.fr/doc/ahess_0395-2649_1977_num_32_3_293828

²⁷ Цицерон Марк Туллій. Про державу. Про закони. Про природу богів. / пер. з латин. В. Литвинов. Київ: Основи, 1998. С. 165.

цією і правом, історичною пам'яттю міста – він стає підґрунтям життя під законом, в упорядкованому і освяченому просторі, який у крайніх випадках визначається через публічну судову процедуру окремого міста (поліса).

Життя в скоординованому єдиними правовими нормами просторі міста й консолідована діяльність городян сформували не існуючі раніше соціальні орієнтири – успіх, удача, ощадливість, добробут, чесність, ошуканство, користь, вигода, гроші, повага, довіра. А необхідність і публічна практика вирішувати загальні питання визначили сенс понять громадянин, громадянство. В цьому сенсі А. Карась помічає: «тепер це вже людина не просто член самоврядної спільноти, а житель міського соціального світу – міщанин, бюргер, *citizen*, обиватель, буржуа. Набуваючи нових рис та навичок поведінки міщанина, особа все ж воліла зберігати взаємопов'язаність зі спільнотою, комуною, громадою. Сенс зберігати статус приналежності до громади був водночас сенсом рівності в її межах, що дозволяла однаково претендувати на рівні права щодо здійснення персональної свободи»²⁸.

Свобода як ключова цінність міста зберігала свою актуальність і в середньовічному місті. З раннього Середньовіччя в християнському світогляді відправним уявленням про місто стала концепція Аврелія Августина про два протиборчі Гради – «Град Зла, Дияволу» і «Град Добра, Божий». Завдяки цьому концепту городянин затвердив у своєму уявленні сакральність свого міста – частки «Града Божого» або «Нового Єрусалима», як істинним та останнім бастионом боротьби християни з світовим злом – гріховністю людського існування на землі. Християнське місто, його центр – готичний храм стали місцем божої ласки. Поруч з храмом у центрі міста знаходились ще два ключові об'єкти: ратуша (центр самоуправління і суду) і ринок (економічно-комунікативне підґрунтя свободи). Ці три складові об'єднувалися в концепт *Respublica Christianorum* – міської громад, яка як Ноїв ковчег, рушить до спасіння душі і прагне християнської рівності і справедливості. Остання ідея реалізовувалась на основі античних образів демократичного самоуправління.

Можна стверджувати, що середньовічне відродження міста було більшою мірою парадигмальним – це є історичним прикла-

²⁸ Карась А. Філософія громадського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях. Київ: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. С. 44.

дом, коли християнська ідея сформувала соціальну реальність. Християнська спільність завдяки наданим зверху ідеальним взірцям трансформує реальний світ речей – місто зокрема. При цьому урбанізація Середньовіччя зіштовхувалась з іншим, потужним архетипом міста – його імперською формою – Римом. Не звертаючи уваги на те, що цей взірець – деградованого у своїй сутності міста епохи пізньої Римської імперії, видавався ранньосередньовічній еліті «породженням диявола», він утілювався в життя у формі феодальних імперій, сеньйорій, що прагне підкорити своїй волі християнський світ.

Але завдяки концепції «двох мечів» світська феодальна влада не отримала повного права на володіння містами. Це право отримала церква. Вона санкціювала самоуправління міст-комун, створення чогось новітнього, соціально значимого. У Ранньому Середньовіччі активне спрямування на земне життя не заперечувалось церквою, адже тоді відбувалась християнізація Європи. Навпаки, церква мотивувала активне земне життя християн, підтримувала опанування нових територій та формування «островів» істинної віри в поганському морі. І головне, в політичному хаосі раннього Середньовіччя церква легітимізувала прагнення християн до створення нової організації – *Respublica Christianorum*, яка повинна стати основою затвердження нового виду земного життя християн. Відтак, формування *Respublica Christianorum* мало як духовні, так і прагматично-мирські завдання, які втілювалися «земними засобами». Найефективнішою формою визначеного завдання – хрещення Європи і формування ідеального простору спільного життя християн – був не монастир і не лицарський замок, а гнучкий соціокультурний простір міста, який вмів у себе трансцендентні прагнення християнства і мирські, корпоративно-родові бажання людей жити разом, поєднуючись у духовно-виробничі асоціації.

У цьому контексті слід згадати Ф. Тенніса. На його думку, середньовічне місто є найвищим (але для європейської цивілізації останнім) виявом органічної спільноти (*Gemeinschaft*) – способом співіснування, що досягає максимуму особистого взаємопроникнення, дуже великої інтенсивності «ми»²⁹. *Gemeinschaft* поєднала в собі всі здобутки духовного та соціального життя Середньовіччя,

²⁹ Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування. Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 30.

яке «згуртовується не так завдяки спільним природним об'єктам, як завдяки спільному духові... всередині міста з'являються утворення, властиві лише йому: трудове товариство (гільдія або цех) і культове товариство, братство – релігійна громада, яка водночас є останнім і найвищим виявом ідеї спільності»³⁰. В Теннісовому розумінні місто є поєднанням економічного та релігійного сенсу життя його мешканців, а міська спільнота є строгим порядком цих двох сенсів. Цей порядок є, по суті, священним і має пряме моральне значення, – зауважує соціолог. Виробнича інституція міста «цех є релігійною громадою, як і саме місто. Тому неможливо збагнути сукупне господарське існування досконалого міста..., якщо не брати до уваги мистецтво разом із релігією як найвищу і найважливішу справу всього міста, а отже, його уряду, його станів і гільдій; як дієвий зміст його повсякденного життя, як мірило та правило всіх його дум і сподівань, всіх його порядків і норм»³¹.

Середньовічне місто, доповнює Ф. Тенніс, є однією з форм об'єднання більш давніх корпорацій та товариств (*Genossenschaft*). Об'єднання «слугує своїм засновникам для того, щоб у тих чи інших аспектах виражати їх спільну виборчу волю». Саме акт об'єднання свідчить про вільну волю індивідів, які легітимізують створену спільність. Вона є органічно-динамічною та ієрархічною системою, яка зберігає свободу індивідів, корпорацій та товариств у межах традиційно-юридичної угоди, всередині себе – в тілі міста та формує республіканські по суті принципи самоуправління. У цьому сенсі Ф. Тенніс зауважує, що «усяке об'єднання ґрунтується на певній сукупності контактів, які кожен суб'єкт укладає з іншим, і ця сукупність у вигляді домовленості, що немовби викликає до життя вигадану особу, називається статусом. Статус надає об'єднанню свободи, призначаючи йому певне представництво; він вказує йому мету, але мета ця може бути лише такою, стосовно якої всі контрагенти усвідомлюють свою єдність, дає йому засоби для того, щоб досягати цієї мети чи прагнути її досягти, засоби, які мусять бути запозичені і складатися з їхніх власних засобів. Засоби ці почасти являють собою права щодо певних дій окремих осіб, якими об'єднання (юридично) може або має право

³⁰ Філософія цінностей: історія і сучасність / М.М. Підлісний, В.І. Шубін. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 35–36.

³¹ Там само. С. 50.

розпоряджатися таким же чином, яким кожен індивід розпоряджається своїми у сфері своєї виборчої волі. Завдяки цьому вони суть фрагменти свободи».

Відтак, Теннісові тези підтверджують гіпотезу про те, що місто в період Ранняго й Високого Середньовіччя є духовно-виробничою спільністю, одночасно вільною та ієрархічною асоціацією, що формується завдяки колективній згоді. Як штучний соціальний простір, місто концентрує в собі сенси спільного життя і затверджує республікансько-правові, колективні взірці самоуправління та механізми захисту гідності індивіда – його право на вільне самоутвердження в межах трансцендентних ідеалів християнства. Одночасно з цим середньовічне місто залишалася простором свободи, межі якої надали місту феодальний спосіб виробництва, парцелюарна політична система, багатоетнічність, багатомовність того часу. У ньому знайшли втілення всі сподівання вільного життя, які радикальним чином не співпадали із зовнішнім оточенням міста – варварськими навалами та, головне, феодально-патріархальним світом, який розглядав місто як щось аномальне і вороже йому. Втім, місто вистояло і згодом підкорило собі селянське, а потім і феодальне середовище. У визначену нами епоху, за зауваженням М. Поста, місто залишалося «нефеодальним островом у феодальних морях»³². У своєму внутрішньому порядку воно відмовилося від сеньоріальної системи взаємозалежності й сформувало нові товарно-грошові відносини, нову концепцію приватної власності і вільностей.

У цілому античне і середньовічне місто виробило наступні базові свободи, які безпосередньо вплинули на цивілізаційний розвиток Європи:

- політичні свободи (демократія – свобода самоврядування і судочинства);
- індивідуальні свободи (свобода одружуватися без дозволу, свобода від клієнтельно-підданської (феодальних) залежності; свобода спадкових розпоряджень – право залишати спадок нащадкам на власний розсуд; свобода пересування; свобода від стану особистої залежності після року перебування у місті; свобода відчуження власності (право передачі її іншій особі); свобода від військової повинності);

³² Pocock J. G. A. *Barbarism and Religion*. Volumes II. Cambridge University Press, 1999. P. 212.

- економічні свободи (свобода від сплати позаміських податків; свобода від сплати мит; право вести вільну ринкову діяльність);
- правові свободи (право громадян на розгляд їх справ міськими суддями; право на збереження правових процедур у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності; захист від довільних арештів та обшуків; свобода від обов'язкової державної служби)³³.

Модерне місто. Один із перших, хто поставив питання про принципи відмінності міської цивілізації античності і середньовіччя з добою модерну, був Б. Констан. Французький мислитель зазначав, що «якщо в античних полісах завдяки безперервним війнам та широкому використанню рабської праці мала місце домінуюча політична активність громадян, їх пряма безпосередня участь в управлінні міським життям, у контексті збереження громадського цілого в жертву якому приносились інтереси окремої особи, то в Новий час на передній план виходять приватні виміри міського існування – підприємницької активності та добробуту мешканців міст»³⁴.

Унаслідок зростання економіки, збільшення кількості населення Європи та колонізації, на переконання М. Вебера, виникає «постійний ринок збуту». Він сформував два соціальні явища: модерний індивідуалізм і економічний розрахунок, які практично вилилися в тотальне свавілля і безмежне прагнення наживи. В цих ранньобуржуазних умовах постала необхідність певного позаполітичного єднання осіб. Такі організації повинні стати новими формами самоорганізації та саморегуляції і мусіли забезпечувати новий тип господарювання, що корінним чином відрізнявся від феодального виробництва. Чим більше людей опинялися в таких асоціаціях, тим більше вони, на думку Ч. Тейлора, усвідомлювали себе «пов'язаними в єдине ціле, суспільство, в якому їхні дії обопільно впливали одна на одну в систематичний спосіб»³⁵. Рух до нового типу об'єднання був обумовлений не лише суто прагматичним прагненням наживи, але і коригуванням спільних зусиль для гармонізації індивідуальних і колективних інтересів у межах великих спільнот,

³³ Пасько Я. Історичні аспекти урбанізації. Соціологія міста: навч. посіб. / за заг. ред. О.К. Міхеевої. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2010. С. 19.

³⁴ Constant B. Political Writings. Cambridge: Cambridge University Press 1988. P. 24–25

³⁵ Taylor Ch. Modernity and the Rise of the Public Sphere. Tanner Lectures on Human Values. Stanford University. 1992. February 25. P. 251.

яким було місто.

Відтак у раньобуржуазний період місто стає осередком нових суспільно-економічних стосунків і формує принципово інший аксіологічний простір і комунікаційні практики. Його жителі – буржуа у нових історичних реаліях, заповнюють комунікативну дію індивідуальною метою до збагачення і тим стають носіями «капіталістичного духу» (М. Вебер), який формує нові соціокультурні простори. Поруч з цим ця доба, на аристотелевому принципі загального блага, формує нові громадянські чесноти, які будуть покладені в майбутньому в основу дисциплінарних методів виховання міщан протестантськими діячами, а вже потім абсолютистськими монархіями.

Утім, не зважаючи на зовнішнє втручання у спосіб життя міста, в ньому в усіх сферах життя закріплюються плюралістичні взаємовідносини. Вони мають спільну основу – відображають вимоги закону вартості. Відтак розширення ринкових імперативів стає фактором, який сприяє вимірам духовної і соціальної свободи в місті.

У XVIII ст. в європейських містах почали зароджуватися громадські зони (*public space*) з відповідною інфраструктурою: проспекти, театри, музеї, кав'ярні, площі та інші місця, які й допомогли сформувати нові світогляди та інструменти контролю за міським управлінням та державною політикою. Можна стверджувати, що громадянське життя міста створює атмосферу суб'єктивного відчуття наявності свободи в кожного індивіда, відчуття можливості вибору думок, об'єднань, спілок, форм діяльності.

У цей період міська форма життя, капіталістичне господарювання стає тотальною. Більше того, в Європі розпочинається переселення селян у місто, формування прошарку найманих робітників і люмпенізація, що зумовлено процесом урбанізації – соціокультурним процесом епохи індустріалізації, який характеризується розривом приватного і публічного, розділенням у просторі та часі головних сфер людського буття. Так виникає опозиція «село – місто», яка базується на нерівномірності розвитку цих соціальних феноменів та їх онтологічних відмінностях життя.

З кінця XIX – початку XX ст.ст. європейське місто поступово втрачає свій автономний статус на користь держави, яка, уособлюючи «загальний інтерес», перебирає на себе політичні, економічні та адміністративні функції.

Підсумовуючи наші міркування, слід зазначити, що європейська цивілізація є цивілізацією і культурою міста. Без цього феномена не були вироблені демократичні, структурно-правові практики сумісного співжиття великої кількості людей. Міста стало простором вироблення первісних принципів європейської солідарності, знаходження складних компромісних рішень та формування гуманістичного ландшафту життя різних культур та індивідуальних прагнень.

Формування європейських цінностей.

Європейська інтеграція та створення ЄС спиралась на тривалу історичну спадщину європейських народів та їх культурні здобутки. В ході інтенсивних культурних контактів та суперечливої взаємодії культур європейські народи почали формувати універсальні норми соціальної комунікації, які поступово кристалізувалися в аксіологічні принципи співжиття разом. Ці цінності норми набувають чітко визнаних інтересів та потреб. Під потребами розуміють стан особистості, що вимагає вступити у взаємовідносини з навколишньою дійсністю для збереження свого існування, розвитку, успішної життєдіяльності, самоствердження у світі. Потреби – це суть життя людини, її фундаментальна якість. Потреби характеризуються різноманітністю та багатством видів та груп³⁶, що складають стійку традицію. Таким чином, виникає цілий аксіологічний комплекс соціокультурних відносин, колективних практик та ідеологічних теорій, які визначали соціально-політичні реалії Європи протягом тривалих історичних періодів. За ці цінності, інтереси, потреби не тільки боролися, але і покладали життя, і досі вони є їх онтологічною ознакою європейського стилю життя³⁷. Кожен з періодів розвитку Європи надав свої унікальні світоглядні цінності та практики. Автор розгляне найважливіші аксіологічні комплекси, які одночасно співвідносяться з історичною добою Європи: греко-римська, юдео-християнська та модерна.

Греко-римську традицію слід розглядати як органічну частку ранньої історії Європи³⁸. Соціокультурні, політичні ідеї та принци-

³⁶ Гришук О.В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти: монографія. 2-е вид. доопрац. і допов. Київ: Ваіте, 2020. С. 24.

³⁷ Денисюк Л.М. Проблема сутності цінностей у наукових дослідженнях. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*: зб. наук. пр. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. Вип. 2. С. 36.

³⁸ Маєр К. Греко-римська традиція. Культурні цінності Європи / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Віганда. пер. з нім. Київ.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 94.

пи античності були до часу модерну взірцями і джерелами життя всіх народів Європи, основою ключових соціально-політичних трансформацій і революцій. Як уже зазначалося, головним центром вироблення цінностей античної доби було місто. Його аксіологічні доробки ми вже коротко визначили. Тому слід додати ті компоненти, які залишилися поза нашою увагою.

Відправною цінністю античного світу стало усвідомлення і побудова публічного простору свободи, де немає насилля. Одним із важелів затвердження вільного і демократичного життя античних спільнот була відсутність домінування ідеї сакральності жерців та сильної, диктаторської влади царів. Жрецьтво як окремий суспільний прошарок у Давньої Греції не отримало високої легітимачії. Що ж до встановлення тиранії, то цей політичний режим не став у Давній Греції стійкою політичною тенденцією. Традиція царської влади існувала спираючись на принцип – цар є першим серед рівних. Царський стан усвідомлювався як родовий здобуток, елітарна можливість бути керманичем вільної спільноти рівних і не розглядався як абсолютна сакральна особа, що має не обмежене право на владу. В давньогрецьких полісах право на отримання індивідуальної влади царя ще треба було здобути особистими якостями, здатністю управляти, вірністю громадянському об'єднанню і агоністично-героїчними, доброчесними діями.

Слід зазначити, що політична культура давніх греків виробила доволі специфічну – морально-агоністичну систему отримання влади. Наприклад, в Афінах більш честюлюбні і багаті громадяни полісу, керуючись правилом: «хто у своєму місті посідає вищий і блискучіший ранг, той більшою мірою й піклується про державу»³⁹, брали на себе весь тягар фінансового, управлінського та судового забезпечення полісу. В цій публічній практиці вони змагалися між собою і тим здобували владу і пошану. Поціновувачами цього процесу виступали бідні прошарки суспільства, які з часів Солона мали виборчі права. Завдяки цьому законному праву, як і глядачі в театрі, вони прямо оцінювали агон кращих і визначали переможців, тобто право керувати громадським об'єднанням. Відтак, у давніх Афінах була сформована доброчесно-агоністична демократія, яка унеможливила індивідуалістичну узурпацію влади.

³⁹ Kenneth James Dover. Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle. University of California Press. 1974. P. 39.

Не останню роль у публічно-агоністичній практиці відіграла ідея автономності людського існування, раціональна громадська позиція та здібність особисто виявляти свої амбіції. Один із перших визначив такі індивідуалістичні вміння Сократ. Він вказав на значення в публічному і приватному житті людей значення знання (*episteme*). Давньогрецький філософ трактувалося знання у трьох взаємопов'язаних видах. Перший – це знання про нас самих і про ситуацію, в якій кожен з нас знаходиться (обставини життя). Цей вид знання отримується завдяки емпіричному досвіду кожної людини і визначенню ключових понять людської реальності. Другий вид знання знаходиться в ідеально-теоретичній сфері уявлення людини. Це нормативні уявлення про добро (ідеали, цілі, цінності людини) яких кожен прагне практично досягнути. І нарешті третій вид знання – визначення дійсного критерію знання, якого додержується людина. Відтак, Сократ визначив, що свобода, автономність та активна життєва позиція будь-якої людини ґрунтується на триєдиному знанні, які поєднуються особистою рефлексією (самопізнанням) і вмінням знаходити моральну точку зору на обставини, що склалися.

Відтак, Сократ проголосив про самоцінність людського буття, здібність людини раціоналізувати душевні пориви і сподівання і ця індивідуальна майстерність служить інтересам загалу, полісу – його добродієчність (*arete*) і навіть сприяє зростанню прибутку грошей (*χρηματα*), а не навпаки⁴⁰. Філософське вчення Сократа мало такі наслідки: а) тепер розум, а не традиція або авторитет є суддею моральності людини; б) спираючись на розум, людина свідомо та відповідально ставитися до власного життя; в) людина має виробити, сформувану свою систему цінностей, моральний кодекс, з точки зору якого повинні оцінюватись власне життя і публічна сфера життя спільноти⁴¹.

Можна стверджувати, що з V ст. до н.е. у Давній Греції раціоналізація глибоко проникла в усі сфери суспільно-політичного життя. Передусім це стосується приватного сектору – індивідуального домогосподарства (*Oikonomia*). З часу утворення полісів і реформ Солон в Афінах затвердилась законодавча норма про

⁴⁰ Ціцерон Марк Туллій. Про державу. Про закони. Про природу богів / пер. з латин. В. Литвинов. Київ: Основи, 1998. С. 230.

⁴¹ Філософія цінностей: історія і сучасність / М.М. Підлісний, В.І. Шубін. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 34–35.

недоторканість приватної власності – «*Oikonomia*». Згідно з Ксенофондом, «*Oikonomia*» це не стіни будинку, а люди з їхніми економічними інтересами. У свою чергу Аристотель визначив цю лексему як вид мистецтва – розумне, згідно з космічними законами діяльність. «*Oikonomia*» поєднала в собі два сенси: «*oikia*», яка включає в собі: власність, шлюб, дітей, невільників, промисли, господарства і «все, що є у вжитку в домі» та поняття «*vóμος*» – космічний закон, правопорядок, що несе благо всім. Відтак, «*Oikonomia*» трактувалось мистецтвом «ведення домашнього господарства»⁴², де господарник повинен максимально втілити «*vóμος*» у свою практику, наблизити родинне до благозаконня – *Ennomia*, реалізувати божу сутність закону, тобто впроваджувати в життя раціонально-етичні принципи. Як мистецтво, «*Oikonomia*» ставало підґрунтям політичних амбіцій знатних і багатих громадян полісу.

Ще більшої раціоналізації зазнала публічно-політична сфера полісного життя давніх афінян. Передусім це стосується масштабних реформ соціально-політичного устрою (від Солона до Перікла), демократичних процедур, законодавчої та судового процесів. Вироблення цих інституцій надало можливість давнім грекам сформувавши ще один із основоположних принципів європейської інтеграції і демократичних ідеалів. Йдеться про верховенство права, яке завдяки полісному судочинству і демократії отримало тотожний статус з останніми інституціями громадської спільності⁴³. На розсуд Б. Таманагі, «афіняни не мали певного класу професіоналів-правників чи державних службовців, яким належала монополія на вирішення законів чи надання правничих послуг. Закон – буквально – був продуктом діяльності громадян. Рівність перед законом являла собою важливу цінність цієї системи. Це не означає, що до всіх застосовувалися однакові правові стандарти. Закон визначав відмінність у категоріях людей (наприклад, жінки, діти, раби, негромадяни), що тягло за собою різні правові наслідки. Рівність перед законом швидше означала, що правові норми застосовуються до всіх однаково відповідно до визначених умов незалежно від того хто постає перед законом – аристократ чи скромний ремісник»⁴⁴.

⁴² Аристотель. Політика. Київ: Основи, 2000. С. 18.

⁴³ Jones J. W. The Law and Legal theory of the Greeks: an introduction. Oxford: Clarendon press. 1956. P. 90. URL: <https://archive.org/details/lawlegaltheoryof0000jone/page/n9/mode/2up>

⁴⁴ Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 14–15.

Відтак, *Нóμος* (космічний закон, правопорядок) в уявленні давніх греків є запорукою доброчесності і вірного шляху до «золотого віку», життя в мирі і злагоді. Істинне зрозуміння *Нóμος*, знання його сенсів та межі використання, вироблялось публічно в комунікативній практиці рівних сторін – в демократичній процедурі, без примусу. На метафоричне зауваження Платона, закон є «всенародними вправами», які повинні завершитися виробленням загального знання, які трансформуються в законну норму що відповідає життєвій нужді спільноти. Таким чином, Платон підкреслював, що «ані закон, ні який там розпорядок не стоїть вище знання»⁴⁵. Колективна раціоналізація всього політичного процесу і судочинства стає ознакою давньогрецького світу, а за ним європейської традиції суспільного життя.

Одночасно з цим Платон і Аристотель попереджали про тиранічну природу народної демократії і вказували на його противагу – незмінність і постійність прийнятих законів, тобто обґрунтовували ідеї верховенства права.

Дещо змінили погляди на верховенство права, демократію та раціональне тлумачення істини римляни. Звісно, Рим сам сприймав грецький спадок і плідно доповнив його тим, що стало традицією їх історичного руху.

Так, Цицерон наголошував, що правити повинні закони, а не окремі люди. Адже верховний статус законів спирається на їх відповідність природному закону. В свою чергу природний закон – це закон розуму, який мусить знайти найефективніший метод забезпечення безпеки і добробуту всіх громадян, усього загалу. Тому головною ознакою природного закону є розрізнення справедливого і несправедливого, раціональна обґрунтованість можливості відмінити шкідливі норм позитивного закону.

Що ж до правової традиції римлян, то ця тема напевно є найзнаменнішою і найвагомішою часткою їх цивілізації. Римське право є одним із ознак європейської цивілізації і важелем інтеграції європейських країн у середині XX ст. Римське право як продукт тисячолітньої історії, витвір багатьох поколінь римських юристів, практики судочинства та юридичного обговорення поступово виросло в диференційоване право, яке полягало у множинності юридичних думок. Узагальнення й узгодження, надані римському праву в *Corpus Iurir Civilis* (або в Дигестах) у V ст. імператором

⁴⁵ Себайн Дж.Г. Історія політичної думки. пер. з англ. Київ: Основи, 1997. С. 92.

Юстиніаном, були систематичним порядком найважливіших висловлювань у відповідних сферах. Рецепція римського права породила юридичну науку в Європі. Неможливо оцінити, як склалась би історія Європи, якби правителі держав і міст, купці, державні юристи Середньовіччя не мали цього знаряддя, цієї науки з усіма її можливостями конкретизації та розв'язання.

Римляни також дещо доповнили сенс громадського об'єднання – *res publica* (загальна справа). Це поняття має багато сенсів (речей), які у своїй багатозначності обов'язково існують у публічному просторі і належать до влади *populus*. Марк Аврелій звертав увагу, що цей термін відповідає поняттю «*ta pragmata*», що збігається зі словами міць, могутність, сила. В прямому сенсі слово *res* походить від дієслова *reor* – говорити. Від цього ж кореня походить термін *rex* – цар, який володіє сакральним словом. Звісно, що практика царів була пов'язана із судовим процесом, його правом після спірного диспуту виносити остаточний вердикт. Уперше знаходимо згадку про термін *res* як судову процедуру в «Законах XII таблиць» (V ст. до н. е.). У свою чергу Цицерон підкреслював статус *res publica* особливого союзу: вона була ареною вічної слави і незабутніх діянь, що наближають громадянина до богів. Відтак, *res publica* є громадянським об'єднанням (*civitas*), сутність якої складає не множинність окремих вільно діючих людей, а один згуртований корпус, що політично, соціально, морально і юридично пов'язує всіх громадян в одне величезне тіло. Ключовим у такому гомогенному стані відіграла згода в питаннях права (*iuris consensu*) і спільність загальної користі. Таким чином, *res publica* у строгому сенсі не є формою правління. Для того щоб правильно здійснювати загальну справу і зберігались суспільні, політичні, моральні та юридичні зв'язки між людьми, їх консенсус, форма політичного правління при цьому могла бути будь-якою. Узи згоди (*concordia*) в питаннях права було визначальною ознакою *populus'a*, в іншому випадку скупчення людей мало назву натовп.

Ще однією відмінністю римського *res publica* від давньогрецького полісу є здатність приймати в римське громадянство союзників і переможених – час від часу з великим розмахом. Римське громадянство не було вузько етнічним (племінним) і було юридично-відкритим, тобто через певну процедуру клятви визначала політичні права і обов'язки неофітів.

Юдео-християнські цінності затвердилися в досі діючих релігійно-моральних та соціально-правових нормах європейської цивілізації. Імовірно, найвагомішою ідеєю цієї традиції є концепт союзу (*bërit*) абсолютно суверенного Бога з людьми, який формує унікальний реально існуючий мир (*schalom*). Союз декілька разів підтверджувався Богом: у момент утворення світу, його відновлення з Ноем, Синайський союз, який зробив народ Ізраїлю боговибраним, а Декалог чітко визначив норми цього союзу тощо. Втім, Ізраїль не підтвердив *bërit* і не прийняв Ісуса як Месію. Тому Бог заключив «новий союз» не з народом, а з церквою. При цьому «старий союз» і «новий союз» не відмінюють один одного й існують у безперервності (*Kontinuität*) священної історії відносин Бога і людства⁴⁶.

Із старозавітного концепту *bërit* в юдеїв формувалось поняття миру (*schalom*). Це є станом благословення народу, який живе без насилля і зла. Якісно цей стан не означає доброго суспільного порядку та добробуту, оскільки найкращий мир – «не від світу цього». Отже, блага дія старозавітної людини спрямована на запобігання зовнішньому і внутрішньому злу, на руйнування насильства, що загрожує народу Ізраїлю. Для такої діяльності достатньо окремішій людині бути богобоязненою – строго виконувати Заповіді Бога. Саме стан богобоязненого виконання заповіді (Божого закону) є запорукою збереження миру. Оскільки у Старому Заповіті мир є не щось іманентне існуючому «горизонтальному» світу, а як світ, який існує завдяки миру між людьми й Богом. Поняття *schalom* і *bërit* у старосврейській традиції тісно переплетені і не існують одне без одного. Від того старозавітний мир – це передусім союз між Богом і людиною, між самими людьми в ім'я Божого закону. Таким чином, закон Бога є ідеальним станом миру. Порушення закону не богобоязненою людиною руйнує союз з Богом, а значить нищить мир, який є запорукою існуючого світу. І навпаки, блага дія людини не лише рятує союз Бога і окремого індивіда, але зміцнює союз спільноти з Богом, тобто закріплює горизонтальну та вертикалу солідарність у спільноті вірян.

Інший сенс вкладали у слово «мир» (*eirene*) давні греки. Під цим терміном вони розуміли тривале життя без насилля. Це стан

⁴⁶ Губер В. Юдео-християнська традиція. Культурні цінності Європи / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта; пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 70–71.

добробуту і благополуччя, пов'язаний, згідно з Платоном, з дружбаю і справедливістю. Це стан розумного договору і довіри як зовнішньо – з сусідніми державами й народами, так і деяка внутрішня взаємодопомога між громадянами одного полісу. Відтак, давні греки передбачали можливість розширити і вдосконалити мир завдяки розумній колективній дії, спрямованій на суспільне Благо. Тому в ідеалі давні греки бачили людину як добродесного і вільного громадянина, який раціонально приборкує свої пристрасті і бажання, активно і солідарно з іншими громадянами бере участь у збереженні та розповсюдженні миру – договорного світу без насилля⁴⁷.

При тому слово *eirene* розглядалося як багатозначне плюралістичне явище, яке досягалося лише в постійній публічній комунікації і політичних вчинках, тобто в аристотелевій концепції *politike koinonia* – етика-політична спільність громадян полісу. Мирний стан такої спільності тримається на *kalos k'agathos* – добродесна людина, яка мінімізує насилля в усіх суспільних прошарках, закріплює цілісність громади і утворює добровільні засоби солідарності та субсидіарності. Така практика давніх афінян, на думку А. Карася, теоретично дозволила Аристотелю розділити суспільну гомогенність «на множинність станів, занять і вподобань, а також сімей, груп, підгруп, народностей та інституцій»⁴⁸, не порушуючи цілісність світу та зберігаючи мирні принципи сумісного життя і розвитку.

Давньоримське уявлення про мир періоду республіки кардинально відрізняється від юдейського та давньогрецького концептів. Давні римляни вбачали, що мир (*pax*) досягається раціонально спрямованими домовленостями, які закріплюються і освячуються законами, сумісними угодами. Практичне втілення домовленостей є справедливий, добродесний і благий порядок (*orde*). Його за рахунок насильницьких дій і навіть кровопролитних війн необхідно поширювати на всю ойкумену.

Наступний ціннісний концепт єврейсько-християнської традиції є ідея творіння Богом існуючого світу і людства як дару. Окрема особа має свою частку в благодаті творіння і тому мусить будувати своє життя на основі довіри, любові, надії та вдячності. Свобода волі

⁴⁷ Гюфе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ: ППС-2002, 2007. С. 222–223.

⁴⁸ Карась А. Філософія громадського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях. Київ.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. С. 23.

теж є даром Бога людству. Виходячи з цього концепту, кожна вільна дія особи повинна починатися з шани Творцю і має бути спрямована на досягнення миру і злагоди з Його Творінням – передусім з іншими людьми (одновірцями). Відтак, ідея творіння як дару формує наступну сингулярну норму – життя людини в створеному світі є суверенним, вільним життям де кожний вірянин взаємно визнає унікальність і цінність для Бога і для себе життя і волю іншого. Тому взаємини між вірянами мусять базуватися на принципах рівності, взаємодопомоги, милосердя і ненасилля.

Зазначені чесноти та їх антиподи (злодіяння) існують у межах безперервності (*Kontinuität*) історії відносин Бога і людства, Божого дару, вічності людської душі, автономної самовизначеності і гідності кожної особи. Тому виникає наступний концепт юдео-християнської ідеї – людина сама по собі є більш вагомим величиною, ніж її благі вчинки або злодіяння. Кожна людина живе милістю Божої обітниці – даруванням прощення і вічного життя. Іншими словами, вічна любов Бога спрямована безпосередньо на окрему особу, а вже потім на його вільні дії. Ця концепція стає джерелом християнського права, моральним принципом кримінального законодавства більшості європейських країн. Що ж до дисциплінарної норми поведінки вірян, то цей концепт визначив одну з обов'язкових норм соціальної комунікації європейців-християн: неподільна любов мусить бути імпульсом людських взаємовідносин і соціальної солідарності.

Юдео-християнська ідея існування світу і людини в межах Божої любові сформувала принцип толерантності. На думку В. Губера, «виток його – в уявленні про «толерантність Бога». Мається на увазі, що Бог все одно «терпить» людей, які у своїй безбожності відвернулися від Нього, не полишаючи їх, таким чином, у їхній безбожності. Тому що немає нікого, хто не був би охоплений цією Божою толерантністю, християнська віра знає справжній доступ до толерантності, який полягає в тому, що кожна людина незалежно від своїх суб'єктивних передумов, а отже, від передумов свого персонального сповідання – існує у світі божественної любові»⁴⁹.

З доби Реформації принцип толерантності став тісно пов'язуватися з питанням свободи совісті і відповідальності. Адже само

⁴⁹ Губер В. Юдео-християнська традиція. Культурні цінності Європи / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта / пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 83.

поняття і практика толерантності поступово набувала трьох площин – персональна, соціальна і політична. В кожній із визначених сфер методи і право на захист своїх переконань і рівень терпимості до іншого були різними. Головною площиною відносин між свободою совістю і відповідальністю за свої дії особи стала політична сфера, а ключовим суб'єктом рефлексії стала не церква, а держава із своєю можливістю до примусу. Саме практика застосування державою примусу у питаннях віри, на переконання М. Лютера, знімає з людини зобов'язання коритися їй.

Розробляючи зазначену доктрину, реформатори надали категоріям «свобода» і «право» на приватне життя статус соціальної цінності, легітимізували соціальну автономію особистості. Імпульс такому уявленню надав М. Лютер, який обґрунтував теорію спасіння вірою і скасував ідею посередництва між Богом і вірянином. Індивідуальне долучення до божественного означало рівність серед вірян і санкціонувало персональну свободу. Спасіння вірою затверджувало приватне право на індивідуальний вимір комунікації з Богом і принцип рівності «свободи, життя і власності» всіх вірян⁵⁰. Творець ставав особистим Богом, а вищим суддею ставала совість. Отак був заснований принцип свободи совісті, який надав привід сформулювати інші права – свободу слова, друку й виховання.

Однак, на переконання Лютера, люди часто бувають підступними, і бунтівними, що руйнує соціальний мир. Тому він проголошує доктрину сліпої покори, в межах якої світська влада повинна опікувати вірянина і суворо карати його за злочини проти віри і моралі. Вірянин мусить молитися, аби правителі були благочестивими і обачливими, адже їхнє покликання є «долею Божого ката» – долею, яку визначив для них сам Бог. І якщо правитель, разом із винними, вбиває і невинних, то це не гріх, тому що він вселяє страх, робить людей законслухняними і мотивує їх до доброчесності. Тобто у доктрині Лютера правитель-кат повинен формувати правопорядок, громадські засади суспільної злагоди і бути гарантом свободи підданих.

Ж. Кальвін поглибив Лютерову доктрину сліпої покори. Він відходить від того, що влада державця корениться у страхітливій величчч батька і Творця, адже для Бога гріховні всі. Так, у стосунках батьків з дитиною фокус припадає винятково на прищеплення

⁵⁰ Себайн Дж.Г. Історія політичної думки / пер. з англ. Київ: Основи, 1997. С. 328.

послуху та страху перед гнівом – як Бога, так і батька. Родина є для дитини її першим «підпорядкуванням земній владі». Лише таке підпорядкування допомагає непокірливим вірянам навчатися покорі владі. Кальвініва людина – це покірний підданиць, чия свобода полягає в підпорядкуванні природному справедливому ладові, хай то буде родина чи держава, публічне чи приватне. Втім, Кальвін долучив до доктрини сліпої покорі ідею існування низової ланки світської влади – автономно світових судів. Вони мусили «чинити опір можливій тиранії в особі глави держави і захищати від нього народ»⁵¹. Єдиним методом боротьби з тиранією Лютер вважав суто юридичний процес і відмовляв народу в праві чинити опір владі.

Одночасно з цим Кальвінова спадщина і практика остаточно затвердили протестантську теорію передвизначеності вірянина в благочесних діях. Розглядаючи цю теорію, М. Вебер помічає, що «згідно з Кальвіном, усякі почування і настрої, якими б високими вони не були, все ж є оманливими, віра мусить підтвердити себе в об'єктивних діях – лише тоді вона може стати надійною опорою «*certitudo salutis*» (лат. «впевненості у спасінні»). Вона мусить бути «*fides efficax*» (лат. «діяльною вірою»), а покликання до спасіння – «*effectual calling*» (лат. «дійовим покликанням»). Коли ж далі запитати, які ж ті плоди, що за ними реформатори безпомилково судять про наявність істинної віри, то відповідь буде така: життєва поведінка християнина спрямована на примноження слави Божої. Те, що потрібно для цього, випливає із прямого одкровення волі Божої у Біблії і, опосередковано, із створеного Богом цілеспрямованого устрою світу (*lex naturae*)... Лише обранець Божий має *fides efficax*, лише він спроможний шляхом відродження (*regeneratio*) і наступного висвячення (*sanctificatio*) усього свого життя примножити славу Божу справжніми, а не уявними добрими ділами»⁵². Саме теорія передвизначеності вірянина відкриває перед релігійними спільнотами і державою необхідність затвердити право на існування вільного публічного простору, який у кризовий час може трансформуватися в політичний простір, що впливає на волю суверена (держави).

Модерні концепти та доктрини. Цінності Європи мають доволі довгу історичну генезу. Втім, як визначальний чинник соціокуль-

⁵¹ Себайн Дж. Г. Історія політичної думки / пер. з англ. Київ: Основи, 1997. С. 334.

⁵² Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму; перекл. з нім. Київ: Основи, 1994. С. 129.

турного поступу, вони сформувалися в координатах проєкту Модерну Просвітницького проєкту. Останній окреслив велику епоху європейської культури, що ґрунтувалась на раціонально-романтичному тямленні світу⁵³.

Однією із значних аксіологічних теорій модерну став розвиток концепту природного права. Одним із перших цю справу почав Н. Макіавеллі. Відповідно до його теорії, політика складається з двох рівнів: з одного боку, політика має відкритий, доступний для більшості народу характер, а з іншого – це публічний простір, сповнений авантюристами, які прагнуть необмеженої влади. Саме для них писав флорентієць свого «Державця»⁵⁴. Із цього можна зробити висновок, що політика для Макіавеллі – це штучна і автономна сфера людської діяльності. Вона не може бути ефективною і справедливою, якщо виражатиме лише існуючий іманентний лад суспільства. Політика має свій конститутивний закон і мету. Метою політичної дії, на думку мислителя, є суверенна влада, яка надає можливість утворити державу. Отож політичний діяч мусить бути інтелектуалом, який завойовує і зберігає владу силою своїх знань, фахівцем, який вишукано й цинічно володіє технікою управління.

Макіавеллієва теорія відштовхується від ідеї, що сфера політичного формується на історичному понятті «необхідність». Необхідність як сукупність реальних чинників, які творять тканину історії в момент протікання політичної діяльності, формує суверенітет, породжує і руйнує держави⁵⁵. Одним з об'єктивних чинників необхідності, яку мусить у своїй діяльності враховувати суверен, є суспільне становище свободи і несвободи, прав і обов'язків, тобто суспільне уявлення про справедливе і благо. До цього Макіавеллі додає, що державець мусить не посягати на людське прагнення майна і його збереження, насолоду маєтністю, жадання миру і безпеку громадян, право кожного мати і обстоювати переконання. Якщо закон необхідності буде виконаний, то дуалізм інтересів народу і держави буде знайдений, і вони досягнуть високого рівня

⁵³ Заяц М. Чи універсальні європейські цінності? Україна та цінності Європи: культура, політика, освіта: матеріали Міжнар. конф. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. С. 118.

⁵⁴ Walzer V. The Revolution of the Saints. A study in the origins of radical politics. Cambridge, 1965. P. 9.

⁵⁵ Мере Ж. Принципи суверенітету. Історія та основи новітньої влади / пер. з фр. Л. Коновича. Львів: Кальварія, 2003. С. 18.

благоустрою. Однак поруч із законом необхідності Макіавеллі ставить право державця на формування соціально-політичної істини або закону держави. На зауваження Л. Донскіса флорентієць вводить поняття *verita effettuale* (дієвої істини). Це поняття затверджується в соціальній практиці завдяки дії політичного діяча, котрий втілює свою особисту ідею в реальність. Через це особиста ідея стає соціально-політичною істиною. Литовський філософ роз'яснює думку флорентійця: «Істину в політиці досягає людина, яка спричинює дію й отримує результат, а не та, яка визначає, формує і піддає сумнівам (розуміння ефективності) або досліджує (у контексті класичного канону) цю дію і дані результати. Політик, який генерує тривалу діяльність, перетворює певну ідею в дію, інституалізує цю ідею, має на своєму боці істину. Як він цього досягає, це вже другорядне питання»⁵⁶. Тобто в доктрині Макіавеллі за політичною практикою державця формувати істину приховується засіб запровадження закону, адже будь-яка істина володаря, що підкреслена державним насиллям, стає законом.

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що Макіавеллі визначав окремі поняття природного права, розміщуючи його в більш широку категорію необхідного – соціально-історичних закономірностей, яких суб'єкт суверенітету, з метою позитивного правління, мусить раціонально опанувати. Проте у взаємовідношенні «необхідне» і «воля державця» перевага належала останньому, оскільки норма, що враховувала принципи дії природного права, була технологічною пропозицією, а не обов'язком. І по-друге, будь-яка необхідність замінювалася державцем іншою реальністю, штучною істиною, або суб'єктивною необхідністю, яка підкріплювалася міццю держави. Новостворена штучна реальність формувала публічний простір політичного, який ставав сталою реальністю, що входив в історію, тобто трансформувався в об'єктивну необхідність. Отже, флорентієць пропонував, щоб державець, на кшталт митців Відродження, ставав вишуканим творцем, який трансформує реальний стан речей (природне право) в необхідний для себе політичний простір і ставав у ньому єдиноправним суб'єктом влади.

У добу раннього модерну право на солідарність почало осмислюватися як одне з природних прав і розглядалося в межах тео-

⁵⁶ Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності / пер. з англ. О. Буценка. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 262–263.

рії суспільного договору. В цьому контексті ключовим у розвитку теорії природного права і солідарності є теорія німецького кальвініста Й. Альтузія. На думку Р. Нісбета, теорія Й. Альтузія стала однією з визначальних доктрин, яка затвердила в політичній науці дві модерні традиції. Це аксіома, що суспільство слід осмислювати як складне поєднання багатьох елементів, які потребують державного затвердження автономного стану і гармонізації. І друге, – слід розрізняти суспільні інституції та політичну державу, дотримуватися переконання, що «справжня свобода в будь-якому суспільстві залежить не так від гарантій, записаних у конституції політичного зразка, як від стосунків, що склалися між політичною державою, байдуже з якою формою врядування, і кількома інституціями суспільної сфери»⁵⁷.

На переконання Й. Альтузія, солідарність суспільства складається з об'єднання ієрархічно існуючих спільнот (*consociationes symbioticae*). Основою солідарності є природно приватні спільноти, родини, далі, у порядку збільшення, йдуть приватно-громадські товариства, громадські спільноти, місцеві та сільські громади, провінції й, нарешті, імперія. Об'єднані шляхом вільних і добровільних домовленостей (*einungen, foedus, unio, societas*), зазначені спільноти є наслідком суспільної злагоди й гарантом майбутнього загальнонародного союзу вірян з Богом (нім. *Bund*).

Отже, Й. Альтузія обґрунтовує право народів на політично-релігійну консолідацію, що отримує статус народного суверенітету. Народний суверенітет реалізується в теолога за допомогою федеративного принципу. На думку О. Гьофе, федералізм в Альтузієвій доктрині слід розуміти в латинській етимології – «як суспільний стан вірності обітниці юридично рівноправних, взаєморозуміння вільних громадян, як стан симетрії володаря і підвладних»⁵⁸, тобто як стан досягнення загальної злагоди, що закріплена ієрархічно сформованими угодами. Ці юридичні угоди (клятви перед Богом) відіграють у доктрині Альтузія подвійну роль. Перша, в Аристотелевому сенсі, затверджує поняття «мешкати спільно» (*symbiotici*), тобто право на існування спільноти, що має спільне майно, служби й закони, які створюються та підтримуються

⁵⁷ Нісбет Р. Плюралістичне розуміння суспільства. Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 339.

⁵⁸ Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ: ИПС-2002, 2007. С. 228.

об'єднанням. І друга роль – встановлення і обмеження влади, зокрема державної⁵⁹.

Так, Й. Альтузій затверджує два концепти. Перший полягає в тому, що практика солідарності суспільних компонентів базується на морально-релігійній добродесності вірян, яка легітимізує владу, насамперед і державну; другий – суспільна згода мусить затвердити чітку ієрархію відносин суспільства і держави, в яких прихильність піддається захисту прав індивіда і малих об'єднань, тобто затверджує принцип субсидарності.

Альтузій затверджує первинне право народів на політичну консолідацію, проголошує перевагу народоладдя, яке своєю чергою формує уявлення про дві форми влади: ту, що започатковує (первина згода спільнот, народу в цілому) і засновану (державний суверенітет).

Первинна (мовчазна) згода спільнот (*consociatio*), проголошує Альтузій, є виявом природного права, який затверджує можливість людей «мешкати спільно» і мати спільне майно, служби і закони. Ці створені інституції в подальшому ускладнюються і формують державу. Завдяки цьому будь-яке об'єднання «має свій «закон», який, з одного боку, визначає різновид спільності, встановленої між її членами, а з другого – створює й обмежує владу для управління своїми спільними справами»⁶⁰.

Симбіотичне прагнення до сумісного життя проявляється в п'яти різновидах, кожен з яких дедалі стає складнішим і постає як поєднання попередніх простіших: родини, добровільного об'єднання, місцевої громади, провінцій й держави. При цьому у своєму русі до об'єднання спільнота не обов'язково досягає рівня державності – певні групи у своєму розвитку зостаються на первинному рівні *symbiotici*, залишаючись не політичними. Втім, усі рівні консолідації є розумними і колективними діями, які становлять суть політики, – мистецтвом об'єднання людей з метою встановлення, вдосконалення та збереження суспільного життя.

Термін «природне право» (*jus gentium*) Альтузій замінює на ідентичний термін «загальне право» (*jus communis*). Це право, що вкладає в серця людей Богом і природою, притаманне від народження всім індивідам. Завдяки загальному праву люди прагнуть здійснити належне, розрізнити справедливе і несправедливе, що є неод-

⁵⁹ Себайн Дж.Г. Історія політичної думки / пер. з англ. Київ: Основи, 1997. С. 375.

⁶⁰ Там само.

мінною умовою для підтримки загального благополуччя в житті спільнот. Із *jus communis* випливають дві групи первинних обов'язків – по відношенню до самого себе (самозахист, самозбереження і продовження роду) і по відношенню до інших (дотримання всіх Божих заповідей і обов'язок не завдавати нікому шкоди, жити праведно і віддавати кожному по діянням його)⁶¹.

Таким чином, Альтузій змінив фокус уявлення про ієрархію відносин природного права і державного суверенітету. Його політична конструкція базується на розумній консолідації людських об'єднань, які свою діяльність виводять з усвідомлених концептів природного права – його первинного права народовладдя або народного суверенітету. Такий ієрархічний порядок легітимізує наступну політичну надбудову – державний суверенітет і позитивні закони. З моменту утвердження державного суверенітету носій влади обмежується силою природного права, адже вся його законодавча й управлінська діяльність ідейно мусить спиратися на його концепти.

Свідомо чи ні Альтузієві концепти (збагачені передусім політико-правовими доктринами Дж. Лока і Ш. Л. Монтеск'є) були покладені в основу Республіки Об'єднаних провінцій та США. З часом федеративний устрій цих держав у певній формі згладив протиріччя сенсів різних рівнів доброчесності.

Як і доктрина Альтузія, теорія Гроція була просуванням у геометричний спосіб. Вона, на думку Ч. Тейлора, виводить природний закон «як те, що «пасує» істоті, яка є водночас раціональною та соціальною... раціональна істота, яка скеровується правилами, законами та принципами; раціональна та соціальна істота схильна мати закони, які уможливають спільне життя... Тут не працює жодна «готова» форма, а натомість є спосіб, яким речі (наразі люди) можуть «раціонально» узгоджуватися між собою, і цей спосіб висувається як обов'язкова норма»⁶².

Гроцій виводив свою теорію з античного принципу «самоустрою» людських спільнот або соціабельності – розумно організованого співжиття разом. Самоустрій людських спільнот базується на природному праві, де затверджується постулат, що розумне існування людини є абсолютним правом, яке діє, не зважаючи на іс-

⁶¹ Губер В. Юдео-християнська традиція. Культурні цінності Європи / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта; пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 45.

⁶² Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / пер. з англ. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 205.

нування будь-якої іншої влади, адже розум є не відчуженою категорією людини і надає можливість досягти порозуміння, здобути мир і керований порядок. Обов'язками природного права також є: утримання чужого майна, повернення чужої речі та одержаної від неї вигоди, дотримання обіцянок, вирівнювання шкоди, заподіяної з нашої вини, заслужене карання людей тощо. Згідно з доктриною Гроція, людина здатна на вільне співжиття з іншими і справедливе вирішення суспільних справ. Допомогати цьому повинна держава, яка, на думку мислителя, не може формуватися насильно. Держава формується завдяки відчуттю самозбереження, коли сила насильства загрожує їхнім природним правам. Проте, це лише мотив для згуртування людей. Виникнення держави проходить під впливом осягнення її політичної користі, бо вона являє собою «установлений союз вільних людей, укладений заради дотримання права і загальної користі». Гроцієва теорія державного суверенітету наповнена протиріччями. Державний суверенітет у мислителя є початком, який порушує рух усього державного організму. Це верховна влада, що не перебуває під будь-чим контролем і не може бути скасованою ніким, окрім самого носія влади або його наступника. Це така влада, «дії якої не підпорядковані іншій владі і не може бути скасованою чужою владою на її розсуд». Слід зауважити, що верховна влада складається з двох суб'єктів: загального (суверен держави) – сукупності конкретних прав держави та особистого (суверен-володаря) – носія верховної влади (монарха чи вповноваженого уряду). Цим поняттям: під «загальним суверенітетом» слід розуміти союз народу, а під «особистим суверенітетом» – державця, який наділений владою. у визначенні Гроція істинним сувереном, як джерелом державного суверенітету, є народ.

Це дозволяє трактувати теорію Гроція в межах Альтузієвої доктрини, де державний суверенітет має два рівні: з одного боку, є властивістю держави, що виступає рівноправним елементом з іншими компонентами політичного простору, а з іншого – є вищим і неділимим феноменом верховної влади, що підіймається над усім суспільством та існує окремо від нього. Теорія суверенітету Гроція пов'язана з питанням форми держави. На його переконання, кожна існуюча форма держави має своїм джерелом суспільний договір. Отже, колись народ був сувереном, але, зіткнувшись із певними обставинами, повністю передав владу над собою одній особі або де-

кільком особам без збереження за собою хоча б найменшої частки цієї влади.

Тож Г. Гроцій стверджував, що одна особа чи представницький орган є носіями верховної влади. Вони можуть представляти державу як внутрішньо, так і зовні. При створенні держави народ міг вибрати будь-яку форму правління, але, зробивши свій вибір, вже не міг його змінити, оскільки суспільний договір мусили виконувати усі його суб'єкти. Тому юрист вважав правомірним будь-яку форму правління і за більшості обставин відмовляв у праві підданих чинити опір представникам влади. Лише коли народу загрожує небезпека, що походить з боку представників державної влади, народ має право порушити суспільну угоду і повстати.

У межах теорії суверенітету мислитель розглядає також питання способу володіння верховною владою. Він визначає два види володіння: володіння на правах повної власності та на правах узуфрукта. Перший вид – володіння на правах власності верховної влади – може бути набутий у спосіб війни. Держава з такою владою називається вотчинним. Їхні володарі ніяк не були пов'язані з волею народу і могли розпоряджатися країною на свій розсуд. Другий вид – володіння верховної влади на правах узуфрукта – належав особі, яка ставала правителем безпосередньо, у результаті народного обрання. У цьому разі правитель не мав права відчужувати без згоди народу своїх повноважень. Крім того, якщо в таких монархіях вибраний монарх помирає, і припинялася династія там, де існував перехід за спадком, верховна влада поверталася народові.

У XVII–XVIII ст. прагнення знайти ідеальні принципи солідарності здобули дві умовні форми: просвітницьку й революційно-національну. Просвітники проголосили одним з методів руху від варварства до цивілізації вишукані звички та манери, суспільний розвиток і поширення яких розглядалися ними в двоякому дієвому полі – морально-політичному. Вишукані манери повинні сформувати нову форму європейської спільності – «цивілізацію звичайності». Спираючись на праці Монтеня і Монтеск'є, просвітники трактували звичайність (*civilite*) як чесноту, правила доброго смаку⁶³. Манери і звичайність інтерпретувалися ними як норми суспільного спілкування, котрі мають привести окремі корпорації

⁶³ Рено Ф. Політес. Просвітництва (закони, звички, манери) / пер. з фр., передмова, примітки В. Омелянчика. Київ: Стило, 2016. С. 20.

й еліти до консолідації і мирного співіснування. Більше того, як зауважує Дж. Покок, манери і звичаєвість «означають набір спільних практик і цінностей, які формували індивіда як суспільну істоту й надавали суспільству навколо нього нескінченно складну та гнучку фактуру; манери, потужніше навіть за закон, зробили громадянське суспільство спроможним поглинати й контролювати людські дії та переконання»⁶⁴. Отже, звичайність стає одним з потужних засобів соціалізації і домінантою розумної товарищкості.

Одночасно, спираючись на просвітницький концепт, у ранньомодерній Європі розвивається класичний лібералізм. Його представники Є. Бентам, Т. Гоббс, І. Кант, Б. Констан, Дж. Локк, Дж. Ст. Мілль, Ш.Л. Монтеск'є, А. Сміт, Г. Спенсер, А. де Токвіль тощо далі розвивали ідеї політичних та економічних свобод, природних прав індивіда, суспільного договору та інше. В подальшому – на рубежі XIX–XX ст. лібералізм змінює свій предмет впливу і формує сучасні сенси європейських цінностей, свобод людини, соціальної держави і соціального забезпечення нужденним; поглиблення демократичних практик (передусім введення загального виборчого права); етатизація (право держави втручатися в економічні процеси країни); затвердження ідеї національної держави тощо. В цілому нова хвиля лібералізму змінила перцепцію ключових ціннісних концептів, які стали виправними ідеями європейської інтеграції XX ст.

Спираючись на дослідження Г. Куц⁶⁵, визначимо основоположні сенси лібералізму XX ст. Так, змінився концепт свободи – із «свободи від» вона усвідомлюється як «свобода для» (І. Берлін). Це позитивна свобода, яка розширює спектри власних можливостей і означає владу людини над собою, над своїми бажаннями, послідовну раціоналізацію власних дій.

Концепт природних прав людини (на життя, на свободу, власність, рівність) та їх невідчужуваність, який раніше реалізувався в соціально-економічній та культурній площинах, поступово отримав прерогативу в громадянській і політичній сферах.

Класичний лібералізм вважав втручання держави в соціальну сферу необов'язковим. Ця позиція змінилась у середині XIX ст.,

⁶⁴ Pocock J. G. A. *Barbarism and Religion*, Volumes II. Cambridge University Press. 1999. P. 19–20

⁶⁵ Куц Г. *Лібералізм класичний і сучасний: спільне та відмінне. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 5 (49). С. 120–130.

коли в ході взаємодоповнення консервативно-ієрархічної, сцієнтистської та ліберальної моделей суспільного розвитку відбулось становлення європейського інституту соціальної держави⁶⁶.

Були також переглянуті концепти плюралізму. Якщо раніше домінував принцип, що в суспільстві є багато джерел влади, готових здійснювати контроль над громадянами, то в сучасному лібералізмі акцент змінився: із проблеми обмеження влади держави на проблему забезпечення динамічної рівноваги між різними центрами влади, що своєю чергою актуалізувало ідею консенсусу різних політико-економічних сил.

Звісно, зміни сенсів у ліберальному дискурсі відбуваються і зараз. І сам факт створення ЄС говорить про їх юридичну легітимацію і подальший розвиток в соціально-політичній практиці. Слід нагадати ключові демократичні цінності, якими керується у своїй життєдіяльності європейська спільнота: повагу до людської гідності; фундаментальні права, включаючи права спільноти та родин; свободу (волевиявлення, свобода слова, свобода медіа); демократію; рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини незалежно від гендерної, релігійної й етнічної належності; верховенство закону; плюралізм думок; відсутність дискримінації; толерантність; справедливість; солідарність; відповідальність тощо.

Генеза розвитку ідеї європейської інтеграції.

Ідея європейського об'єднання розпочинається з періоду античності. Ця ідея виходила з прагматичних міркувань, які виходили з прагнення досягнення різними народами і державами стану миру і співпраці. Першу згадку про Європу знаходимо в поемі Гесіода (VIII ст. до н. е.) «Аполлон Піфійський». Давньогрецький поет, описуючи народи, які живуть у Пелопоннесі і Європі, використовує цей термін у географічному сенсі. Таким чином, ці два поняття, що існували в одному Середземноморську ареалі, не сприймалися як єдине ціле і поки протиставлялися.

Утім, ідея єдності всіх народів і життя їх в одному порядку існувала з часів давніх Давньосхідних імперій. Цю ідею під різними гаслами втілювали македонські царі і Римська республіка. Тобто, починаючи з IV ст. до н. е. розпочались практичне, політико-право-

⁶⁶ Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2008. С. 40.

ва і військове об'єднання народів, що мешкали в Європі. Без сумніву, найвищою реалізацією концепту єдиного порядку і миру (*orde*) досягла Римська імперія.

З падінням Західно-Римської імперії об'єднавчим елементом європейського життя стала християнська церква. Саме на прикладі її внутрішньої системи управління варварські королі формували перші державні інституції, вважаючи справу державобудівництва процесом відродження славного минуло Римської імперії і християнізації народів Європи. Союз ранньофеодальних королівств з християнською церквою (Папським престолом) сформував переконання, що саме Європа, на відміну від Візантії, повинна стати центром християнства – простором істинного спасіння. Поєднуючи два концепти – відродження Римської імперії і християнізацію, німецькі князі створили Священну Римську імперію німецької нації (лат. *Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicæ*). Це політичне об'єднання, яке бачило себе об'єднанням світської і духовної влади, в перманентній боротьбі з Папським престолом виборювало право бути континентальним лідерством християнському світу. Втім, не все, що мариться, реалізується – в XI ст. у боротьбі за інвеституру (право назначати єпископів) імператор Священної Римської імперії Генріх IV признав верховенство Папи римського. Ранньонімецький проект проіснував дев'ять століть (з X ст. до поч. XIX ст.) і незважаючи на те, що він перетворився в регіональну політичну практику, здійснив значний вплив в історії єдиної Європи.

Так, Данте Аліґ'єрі (1265–1321) у трактаті «Монархія» проголошував, що стан єдності і миру європейським народам може забезпечити лише відновлення Римської імперії під приводом німецької династії. Більше того, на тлі нескінченних і кровопролитних війн італійських міст-комун, німецьких імператорів і Папської курії Данте пропонував ідею єдиного імперського об'єднання. Головною метою нової імперії повинно стати забезпечення щасливого життя, яке може відбутися тільки за умовою взаємодії і допомоги кількості людей. Одним з механізмом досягнення цього стану, на думку італійського мислителя, є обов'язкова функція імператора – «правотворчість і захист права: імператор є посадовою особою, яка існує для запису, оприлюднення й виконання писаного закону (*la Ragione scritta* – буквально «писаного розуму»), а писа-

ний закон був винайдений для визначення й наказу справедливості (*equitade*)»⁶⁷.

У цю ж добу – початок XIV ст. відбувається становлення національних монархій, які вели тривалу боротьбу за свою централізацію і розширення території. Тому в інтелектуальному колі публічних діячів активно просувалися ідеї примирення та об'єднання європейських держав. Одним із перших, хто обґрунтовував цю ідею, був прокурор французького короля Філіпа IV Красивого П'єр Дюбуа (1255–1320). У памфлеті «Повернення Святої Землі» він обґрунтовував необхідність відновлення на християнській основі втраченої єдності європейських народів шляхом створення конфедерації (очолюваної Францією). У трактаті висувалася ідея розширення торгівлі зі Сходом, щоб за її допомогою покращити фінансове становище європейських королівств. Також Дюбуа пропонував реформу церкви, судової справи та освіти.

Через століття під загрозою османського захоплення Європи виникають інші проекти об'єднання Європи. Так, Папа Римський Пій II (1458–1464) пропонував організувати загальноєвропейський хрестовий похід проти турків і в цьому контексті він одним із перших починає використовувати термін «європеєць», тобто католик⁶⁸. Папську ініціативу підтримав богемський король Іржі Подебрад (1420–1471). Він опубліковує «Трактат про встановлення миру у світі християнському», відомий також у латинській версії під назвою «Єдність» («*Universitas*»). Іржі Подебрад висловлював думку, що встановлення миру на континенті тісно пов'язано з певним типом об'єднання європейських держав і народів. Цей тип об'єднання можна визначити як «союз націй» Європи, що мусить існувати на федеративних засадах⁶⁹.

Важливе значення в історії європейських проектів мала праця «Великий проект» герцога Максимільяна де Бетюн Сюдлі (1560–1641) – першого міністра французького короля Генріха IV. Як засіб

⁶⁷ Ржевська В.С. Ідея імперії як засобу підтримки миру у творах Данте Аліґ'єрі. *Право і суспільство*. 2023. Т. 2. С. 271.

⁶⁸ Кеда М.К. Право як вища справедливість: «Трактат про встановлення миру у світі християнському» Іржі Подебрада. Подебрад І. Трактат про встановлення миру у світі християнському / пер. І.С. Андрусинин, А.С. Крилової; передм, вступ. ст. М.К. Кеда. Чернівці: Десна Поліграф, 2016. 28 с. С. 5.

⁶⁹ Ліхтей І. Проект «Договору про встановлення миру в християнському світі» гуситського короля Іржі з Подебрад. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 1999. Вип. 4. С. 90–91.

для забезпечення миру, Сюллі запропонував створити Європейську лігу християнських володарів. У цю лігу мусить вийти 15 держав. Автор «Великого проекту» поділяв країни на три типи – шість спадкових монархій (Франція, Іспанія, Англія, Швеція, Данія і Люксембург), п'ять виборних монархій (Імперія, Папство, Польща, Угорщина і Богемія), чотири республіки (Венеція, Італія, Швейцарія і Бельгія). Очолювати федерацію мав сенат, який би призначали на трирічний термін. Також проект передбачав створення загальноєвропейської 300 тис. армії. Значним внеском у теорію міжнародних відносин була концепція «балансу сил», тобто принцип об'єднання, де жодна держава не повинна досягати великої могутності, що унеможливило диктатуру над іншим державам.

У XVII ст. був оприлюднений ще один проект – «Новий Кіней». Його автор – французький письменник Емері Крюсе (1590–1648) пропонував створити міждержавну асамблею, в якій кожна країна мала б своїх представників. Асамблея мусить виробляти механізми співпраці між державами й підтримання миру на континенті. Головну роль для укріплення миру Крюсе покладав на купецтво й розвиток торгівлі. На його думку, купці мають підлягати помірним податкам, а міжнародна торгівля – заохочуватися. З-поміж низки висунутих у трактаті заходів, спрямованих на розвиток міжнародної торгівлі, він відзначає розширення наявних водних шляхів та спорудження різноманітних каналів.

Детальний європейський проект належав англійському політичному діячу, одному із засновників США Вільяму Пенну (1644–1718). В есе «Досвід про теперішній та майбутній мир у Європі» (1693) він уперше зробив спробу деталізувати умови функціонування загальноєвропейського механізму, про які писали П. Дюбуа і М. де Бетюн Сюллі. Англійський мислитель зазначає, що за згодою країн потрібно проводити раз на два-три роки чи за мірою необхідності Збори представників держав Європи. Кількість депутатів Зборів мала визначатися не розмірами, а чисельністю населення та доходами держави, що дасть змогу малим, економічно успішним країнам убезпечити себе від домагань з боку великих держав з експансіоністськими планами. Крім Зборів, передбачалося формування уряду і трибуналу юстиції.

Загальноєвропейські Збори більшістю голосів вирішували конфлікти між державами (саме такий спосіб під назвою «кваліфікована більшість» зараз використовують у ЄС). Якщо якась держава від-

мовиться виконати винесені приписи, то всі інші країни, об'єднані в єдину силу, повинні її примусити до підпорядкування і дотримання рішень. У цьому випадку, на думку Пенна, Європа отримає настільки необхідний їй, бажаний і тривалий мир, бо жодна держава не матиме достатньої сили, а отже, і бажання заперечувати досягнуті рішення.

Одним з найбільш відомих проєктів у XVIII ст. стали роздуми французького абата, дипломата та філософа Шарля-Ірине де Сен-П'єра (1658–1743). Перший варіант проєкту називався «Записка про збереження вічного миру в Європі», де він дає короткий огляд федеративних форм устрою в Європі. Сен-П'єр наголошує, що, крім різних політичних конфедерацій, утворювалися, можливо, менш помітні, але не менш реальні форми європейської спільності: спільність інтересів, єдність підвалин, звичаїв та релігії та інше. Він відзначає три типи європейських зв'язків – політичні «ланцюжки»; громадянські установлення та закони; релігію. На думку Сен-П'єра, створення європейської конфедерації та встановлення вічного миру залежать суто від згоди суверенів, і єдиною складністю, яку треба подолати, є їхній спротив.

Жан-Жак Руссо (1712–1778) опублікував проєкт Сен-П'єра і написав додаток до нього під назвою «Роздуми про вічний мир», де він підтримав основну ідею свого однодумця про створення конфедерації європейських держав. Руссо ставить під сумнів віру в добру волю європейських правителів, у можливість добровільного прийняття ними планів, подібних до тих, які пропонувалися Сен-П'єром, і тим самим ставить під сумнів віру в монархів. Він пише, що завдяки Європейській раді, окресленій у проєкті Сен-П'єра, неможливо захистити правителів від обурення підданих, не гарантуючи при цьому забезпечення цих підданих від тиранії правителів. Він зазначає, що внаслідок свого становища правителі не захочуть відмовитися від війни як інструменту політики, від можливості завоювання чужих територій. Руссо пропонував створити європейську федерацію на основі спеціальної угоди між жителями континенту за зразком швейцарських кантонів.

Визначною працею для ідеї інтеграції європейських країн став трактат Іммануїла Канта (1724–1804) «До вічного миру» (1795). Якщо в попередніх трактатах ішлося про моральне засудження війни, про докази корисності миру, то в праці Канта висувається імперативна вимога заборонити війну як інструмент політики. Вихідне положення Канта полягає в тому, що у практиці людської

історії склалося так, що природним станом взаємин між людьми став не мир, а війна. Звідси Кант робить висновок: мир належить встановлювати. А отже, на його думку, необхідним є договір, правова угода, покликана встановлювати й гарантувати стан миру. Для початку всі сторони договору мусять дотримуватися «попередніх статей»: 1) невтручання у внутрішні справи; 2) відмова від фінансового тиску; 3) знищення постійних армій і поступове роззброєння; 4) відмова від певних видів війни; 5) відмова від погляду на державу як на власність; 6) вимога передати право оголошення війни представникам народу⁷⁰.

Головною умовою вічного миру як у самій державі, так і в стосунках між народами, на думку Канта, є утвердження ідеї права, створення універсального правопорядку, який би охоплював всі можливі взаємини між людьми. Він висунув ідею створення союзу народів і закликав не плутати його з державою народів⁷¹.

Йоганн Готліб Фіхте (1762–1814) у праці «До вічного миру» рецензував трактат Канта. На думку Фіхте, запропонований Кантом союз народів є тим перехідним станом, через який людство зможе досягнути великої мети міжнародного об'єднання, подібно до того, як самі держави виникли на підґрунті оборонних союзів, укладених між собою окремими людьми. Поряд з тим Фіхте наголошував на позитивній ролі торгівлі, яка супроводжує утвердження постійного миру.

Новим етапом в утвердженні європейських ідей об'єднання стала Французька революція. Ідеологи Французької революції постулювали так звані універсальні цінності, виходячи з твердження про єдність людського роду, а також визнання того, що «свобода, рівність та братерство» становлять права громадян як у Франції, так і в інших країнах. Проголошені ідеї Французької революції (наприклад, «Декларації прав людини та громадянина») слугували основою та вихідним моментом для різних європейських теорій XIX та XX ст. Нові принципи й норми міжнародного права мислилися діячами Французької революції та в подальші часи як універсалістські настанови, що регулюють правила життя в усьому світі, але насамперед на європейському континенті. Традиції, закладені

⁷⁰ Гусев В.І.І. Кант: філософське обґрунтування ідеї миру. *Наукові записки НАУКМА: філософія та релігієзнавство*. Київ: 2000. Т. 18. С. 9.

⁷¹ Панафідін І.О. Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Дніпропетровськ, 2014. С. 12.

в період Французької революції, особливо яскраво почали даватися взнаки у другій половині XIX ст., коли на численних мирних конгресах апеляція до принципів, сформульованих наприкінці XVIII ст., слугувала аргументом для доведення зв'язку між захистом миру в Європі і різними варіантами об'єднання континенту (на зразок Сполучених Штатів Європи).

Ще однією площадкою європейського об'єднання став Священний Союз (1815), який представляв інтереси російської австрійської, пруської, англійської та французької монархій. Священний Союз не був наднаціональним органом чи організацією. Радше це була політична угода, яка встановлювала спільні наміри та назначила засади та умови спільних дій. Конкретною формою реалізації цієї політичної угоди стали загальноєвропейські зустрічі на рівні послів і міністрів закордонних справ та конгреси монархів чотирьох країн-переможниць і Франції.

У 1814 р. німецький мислитель Йоганн Вільгельм фон Краузе (1757–1828) опублікував статтю «Проект європейського союзу держав». На його переконання, основою союзу європейських держав мають стати нові міжнародні права та правові норми. Цьому новому міжнародному праву мають відповідати конституції окремих держав. Порушенням зазначеного положення, як і будь-яким відхиленням, належить покласти край, але не насильницькими озброєними діями, а системою штрафів та інших каральних заходів. Згідно з Краузе, члени союзу вільні, рівні та суверенні; вони можуть в будь-який час як увійти до союзу, так і вийти з нього. Для урегулювання суперечок передбачалося створення «Союзу народів».

Засновник французького утопічного соціалізму Клод Андрі Сен-Сімон (1760–1825) у працях «Про реорганізацію Європейського суспільства» (1814) та «Про заходи проти коаліції 1815 року» стверджував, що економічне зближення та усунення торговельних бар'єрів зумовить виникнення загальних інтересів і створення інституцій, які б діяли на основі наднаціонального права. Сен-Сімон пропонував здійснити перетворення як через національні парламенти, так і через органи загальноєвропейського управління. Він вирізняє три види влади – національні парламенти, покликані виражати приватні інтереси; загальноєвропейський двопалатний парламент. Нижня палата – 240 освічених людей, які вміють вести загальні справи і володіють відповідним майном; верхня палата – 20

осіб, які мають відповідні фінансові кошти. Керівником парламенту повинен стати виборний король. Також Сен-Сімон пропонував упровадження єдиної системи народної освіти, укладення загального кодексу моралі.

У другій половині XIX ст. почали створюватися загальносвітові організації та союзи, які стимулювали появу всесвітніх універсалістських ідей. Зокрема, можна зазначити, що у багатьох країнах підтримувалася ідея Сполучених штатів Європи. Цю ідею застосовував італійський політик Джузеппе Мадзіні (1805–1872). Утім, уперше цей термін вжив товариш Мадзіні, республіканський діяч, історик, економіст – Карло Каттанео (1801–1869). Каттанео визначав чотири символи європейської єдності: єдність влади – в особі імператора, єдність законів – у римському праві; єдність віри – у християнстві; єдність мови – в народній латині. Притримували ідею Сполучених штатів Європи Віктор Гюго, Адам Міцкевич тощо.

Початок XX ст. ознаменований появою ще одного проекту європейського об'єднання, а саме створення так званої «Серединної Європи», що мав початок у Німеччині. Її прихильники розглядали Німеччину як органічне утворення, що ототожнюється з духовним поняттям «серединне положення», «центр Європи», навколо повинні згуртуватися інші країни. У найбільш концентрованій формі ідея «Серединної Європи» була викладена в однойменній книзі політичного діяча Фрідріха Наумана (1860–1919). Автор книги вважав союз Німеччини й Австро-Угорщини основою «Серединної Європи». Головними ланками на шляху до створення «Серединної Європи» є владнання економічних та митних питань, створення спільної армії та спільних закладів. Проте автор не зовсім чітко окреслює територію, яка має охоплювати країни. Практично концепція «Серединної Європи» була втілена в 1914 р. в урядовій програмі канцлера Бетман-Гольвега, яка передбачала створення союзу європейських країн під егідою Німеччини. Втім, поразка Другого Рейху у Першій світовій війні поклала край популярності концепції «Серединної Європи».

У 1922 р. австрійський філософ та політик Ріхард Ніколаус Куденгове-Калерг (1894–1972) висунув нову концепцію об'єднання Європи. В книзі «Пан-Європа» (1923) Куденгове-Калергі виходив з необхідності об'єднати Європу перед перспективою наявності трьох антагоністичних сил – СРСР, США і Великої Британії.

В 1924 р. була оприлюднена книга-маніфест пан'європеїзму, в якій визначався поетапний план запобігання потенційної війни між Францією і Німеччиною та їх поступова інтеграція в певну федерацію. План Куденгове-Калергі містив такі положення:

- подолання протистояння, військових конфліктів між Німеччиною і Францією;
- взаємне визнання та гарантія кордонів;
- створення пан'європейського митного союзу та спільного економічного простору;
- створення «Сполучених штатів Європи» – федеративної держави за прикладом США;
- установа європейського суду для врегулювання всіх конфліктів між європейськими країнами;
- підписання європейської військової угоди, яка передбачала рівномірне роззброєння й єдиний повітряний флот⁷².

У 1926 р. у Відні відбувся перший «Пан'європейський конгрес», який підтримав проєкт Куденгове-Калергі. В 1930 р. він висунув пропозицію про створення федерації європейських держав. Цей проєкт не обмежував прав європейських держав, але передбачав створення низки загальноєвропейських органів – Федеральної ради (у складі представників держав), Федеральної асамблеї (члени яких мають делегувати парламенти європейських країн), Федерального суду та Федерального казначейства. Окрім того, передбачалося, що така федерація матиме свої фінанси. Громадяни європейських країн повинні стати також громадянами Європи. Цей проєкт було висунуто на громадському рівні і значною мірою побудовано на численних подібних проєктах XVIII та XIX сторіч. Пан'європейський почин підтримали відомі європейські політики та мислителі: А. Бріан, Д. де Ружмон, Х. Ортега-і-Гасет та ін.

Прихід фашистів до влади в Італії та Німеччині створив небезпечну ситуацію в Європі. Однією з подій антивоєнних рухів можна назвати Конгрес миру, який відбувся в Брюсселі у 1936 р. У Конгресі взяли участь 4500 делегатів, які представляли 570 національних організацій із 35 країн та 50 міжнародних організацій. До програми конгресу входило обговорення таких питань: непорушність мирних договорів, скорочення озброєння, зміцнення Ліги націй та перетворення її у дієву силу, яка може подолати міжнародну напругу.

⁷² Горюнова Є. О. Євроінтеграція: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. С. 32–33.

Етапи створення інституційних структур Європейського Союзу.

Фактичне створення ЄС почалося після Другої світової війни, яка стала найпотужнішою мотивацією до європейської інтеграції, формування ефективного міждержавного інституції збереження миру та становлення єдиного фінансово-економічного ринку в Європі. Головними причинами цього процесу були:

- прагнення не допустити будь-якої війни і панування тоталітарних режимів у межах Європи;
- відбудувати післявоєнну економіку європейських країн і забезпечити подальший економічний, демографічний, соціально-культурний розвиток європейських націй;
- агресивна політика комуністичного табору, який остаточно оформився в 1949 р., простягнувшись від Пекіну до Берліну і мав на озброєнні ядерну зброю;
- змагання трьох країн – США, Великої Британії та СРСР – ставило країни Європи у становище об'єкта міжнародних відносин і могло привести до втрати суверенності.

Перші політичні кроки до інтеграції європейських країн зробив В. Черчилль (1874–1965). У промові у Цюріхському університеті (1946) він закликав створити Федерацію Сполучених Штатів Європи, первинними членами цього союзу повинні бути Франція і Німеччина. Наступного року в Великій Британії і Франції були створені аналітичні комітети Об'єднаної Європи. В цьому ж 1947 р. ці два комітети об'єдналися, утворивши єдину організацію «Європейський комітет федералістів». До останнього об'єднання увійшли більше 100 тисяч осіб з багатьох західноєвропейських країн.

На початку 1948 р. «Європейський комітет федералістів» трансформувався в міжнародний координаційний комітет «Об'єднана Європа», який зібрав представників 25 країн на Перший конгрес європейських рухів. Робота конгресу здійснювалась на трьох площадках: Комітету з політичних питань, Комісії з економічних питань та Комісії з культурних питань. У ході роботи конгресу виявилась велика кількість суперечок і протиріч. Утім, конгрес виробив «Звернення до європейців», в якому проголошував, що створення майбутнього Союзу мусить ґрунтуватися на трьох принципах: співробітництво, повага до особистості та повага до свободи. Пропонувалося створити Союз, який мав би у своєму розпорядженні наднаціональні інституції, які позбавлялися права приймати політичні рішення.

На початку 1949 р. постійно діючі комітети європейської інтеграції погодили створення Ради Європи. Пізніше приймається Статут Ради Європи, який підписали 10 країн – Велика Британія, Франція, країни Бенілюксу, Норвегія, Швеція, Данія, Ірландія, Італія.

У післявоєнній Європі активно йшла військова інтеграція. У 1949 р. був створений Північноатлантичний договір, військовий блок який об'єднав наступні країни: Велика Британія, Франція, країни Бенілюксу (Нідерланди, Бельгія, Люксембург), Норвегія, Швеція, Данія, Ірландія, Португалія, Італія, США і Канада.

Одночасно з політичним і військовим напрямом європейської інтеграції відбувалась економічне зближення західноєвропейських країн. У 1947 р. завдяки проекту Вашингтона, спрямованому на європейське відродження, – плану Маршалла⁷³ 16 західноєвропейських погодилися на умови американської допомоги і підписали відповідний протокол. Пізніше до цього договору приєдналися ФРН і Югославія. Для координації роботи і розподілу фінансової допомоги в 1948 р. була створена Європейська організація економічного співробітництва (ЄОЕС). Для керівництва цією організацією були створені наступні інституції: Рада міністрів, Виконавчий і Технічний комітети, затверджена посада Генерального секретаря.

Відтак, другу половину 40-х років ХХ ст. можна вважати першим етапом створення інституцій Європейського Союзу. В цю добу успішний розвиток отримала економічна і військова інтеграція європейських країн. Але головне, був здійснений перехід від теоретично-громадського рівня обговорення та солідарності до практичного рівня об'єднання великих господарських інституцій та національних держав в єдину організацію.

Другий етап (1951–1957 рр.) – євроінтеграційні процеси отримали розвиток переважно у сфері економіки і мали вузький галузевий характер. Подальший розвиток співробітництва між країнами-членами ЄСВС призвів до усвідомлення необхідності розбудови ширшого й всеохоплюючого економічного об'єднання, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядерної енергії.

Спираючись на французьку ініціативу на основі ЄОЕС починає формуватися Європейська спільнота вугілля та сталі (ЄСпВС). Остаточо ЄСпВС була створена у квітні 1951 р. договором шести

⁷³ Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку 1914–1991. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. С. 222.

країн: Франція, ФРН, країни Бенілюксу, Італія. Договір вступив у силу в 1952 р. і був розрахований на 50 років. Він передбачав формування спільного ринку вугілля, залізної руди та сталі і затвердив принципи вільного обміну та вільної конкуренції. Договір скасовував імпорнтні та експортні мита. В торгівлі з іншими країнами було запроваджено єдине мито на імпорнт вугілля, сталі та залізної руди.

У ці роки в межах Європейської організації економічного співробітництва були створені перші постійно діючі інституції управління:

- наднаціональний Вищий керівний орган у складі 9 представників країн-членів. Цей орган здійснював загальне регулювання економічними процесами ЄОЕС. Рішення Вищої ради були обов'язкові для всіх учасників та підприємств відповідних галузей. Але інший орган ЄОЕС – Рада міністрів мала право на вето. Вищий керівний орган став «прообразом» Європейської Комісії;
- міжурядова Рада міністрів – орган представників країн на міністерсько-виконавчому рівні. До його компетенції входило вироблення єдиного політико-економічного курсу;

Парламентська асамблея – орган представників країн на парламентському рівні, який мав дорадчі функції;

Суд – функціями якого є контроль над тлумаченням договорів і вирішення спірних питань.

У березні 1957 р. Франція, ФРН, країни Бенілюксу, Італія підписали два Римські договори: «Договір про заснування Європейської економічної спільноти» (ЄЕСп) і «Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії» (Євроатом). Після перейменування Європейської економічної спільноти на Європейську Спільноту, згідно з Договором про Європейський Союз, відповідний Римський договір почали називати «Договором про заснування Європейської Спільноти», а бо ж «Римський договір». Обидва договори набули чинності 1 січня 1958 р.

Згідно з Римським договором завданнями ЄЕСп були:

- ліквідація внутрішніх і митних бар'єрів та створення Спільного ринку;
- у межах Спільного ринку забезпечити вільне переміщення капіталів, робочої сили, товарів та послуг;
- розробка загальної зовнішньоторговельної, транспортної, сільсько-господарської політики;

– синхронізація оподаткування та соціальної політики.

Завданнями *Євроатому*:

- сприяння розвитку і використання ядерної енергетики в країнах-членах;
- формування спільної енергетичної політики;
- координація у процесі прийняття рішень;
- зниження цін на енергоносії;
- контроль над атомною енергетикою;
- підвищення стабільності енергетики.

Третій етап (1958–1969 рр.) вважається перехідним. Європейська інтеграція охопила переважно економічну сферу. Головними досягненнями цього періоду були запровадження спільного митного тарифу і створення Митного союзу, який і став підґрунтям подальшої економічної інтеграції Співтовариства. Одночасно з утворенням митного союзу була досягнута лібералізація руху працівників, а також свобода підприємництва і надання послуг у сфері промисловості й торгівлі. Протягом цього періоду було прийнято більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, визначено принципи механізму й інструменти фінансування Спільної сільськогосподарської політики (ЄЕС). У 1967 р. відбулося злиття інститутів трьох Співтовариств у єдину Раду міністрів і єдину Комісію, які разом із Європейським Парламентом і Судом створили спільну інституціональну систему Європейських співтовариств. У 60-ті роки розпочалися переговори про вступ у ЄС Данії, Ірландії й Норвегії. Велика Британія теж активно впроваджувало політику євроінтеграції і пропонувала альтернативні структури ЄЕС. Утім, вдала економічна політика і зростання доходів ЄЕС підштовхнули уряд Великої Британії до вступу в цю організацію. Однак Франція двічі (1963, 1967 рр.) накладала вето на вступ Великої Британії в ЄЕС.

Четвертий етап (1969–1973 рр.) розвитку євроінтеграційного процесу – співтовариство, врахувавши досягнення перехідного періоду, задекларувало наміри активізувати процеси економічної, грошово-кредитної і політичної уніфікації Західної Європи і до 1980 р. трансформувати Європейські Співтовариства в Європейський Союз. Під час цього періоду відбулося перше розширення Співтовариства за рахунок вступу Великої Британії, Данії, Ірландії. Втім, плани західних європейців були перекреслені першою за піс-

лявоєнні часи економічною кризою, яка ускладнила розвиток Співтовариства і на деякий час загальмувала інтеграційні процеси.

П'ятий етап (1973–1986 рр.) – співтовариство розвивалося в умовах економічної і фінансової кризи, яка супроводжувалась посиленням протекціоністських, дезінтеграційних тенденцій країн-членів. Унаслідок розширення Співтовариства ускладнилось функціонування його інститутів, досягнення консенсусу між країнами-членами. За цих умов Співтовариству довелось передусім сконцентрувати зусилля на збереженні досягнутого рівня інтеграції, пошуках шляхів підвищення ефективності інституціональної системи. Інтеграція поширилась на нові сфери, зокрема, соціальну й науково-дослідницьку, регіональний розвиток, розпочалось розширення Співтовариства на Південь. У 1974 р. країни-члени прийняли рішення про заснування Європейської ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, компетенція якої охоплювала б усі сфери співробітництва, а також про проведення загальних прямих виборів до Європейського Парламенту.

У 1975 р. згідно з Люксембурзьким договором (1970 р.) була заснована Палата аудиторів (Рахункова палата), яка контролювала формування єдиного бюджету Спільноти (1% від ПДВ від імпортих мит сільськогосподарської продукції), реалізації коштів та запровадження єдиної валютної одиниці: ЕCU (European Currency Unit).

У 1973 р. в ЄЕСп були прийняті Велика Британія, Данія, Норвегія, а в 1981 р. – Греція. Однак у 1982 р. Гренландія на «хвилі європесимізму» вийшла зі складу ЄЕСп. Наприкінці визначеної доби – в 1985 р. до складу ЄЕСп увійшли Іспанія та Португалія.

Шостий етап (1986–1991 рр.) – відбувається активізація євроінтеграційних процесів. Після підписання *Єдиного європейського акта* (ЄСА) в 1986 р. Співтовариство вступило в якісно новий етап розвитку, пов'язаний із завершенням формування єдиного внутрішнього ринку. Ця мета підштовхнула законодавчо втілити на території Спільноти чотирьох свобод – свободи пересування товарів, людей, капіталів та послуг.

Єдиний європейський акт надав імпульс інституціональному реформуванню Співтовариства в напрямку розширення повноважень комунітарних інститутів і генералізації принципу мажоритарного голосування, поширив інтеграційні процеси на нові сфери, зокрема, охорону довкілля, соціальна політика, науково-технічне співро-

бітництво, а також включив механізм Європейського політичного співробітництва у правову систему Співтовариства, що підвищило його роль як самостійного суб'єкта міжнародної політики.

Сьомий етап (1991–2000 рр.) – формально початок нового етапу розвитку інтеграції, який було покладено підписанням Маастрихтського договору у грудні 1991 р. У рамках цього договору були підписані два ключові документи, які підтверджували завершення політичної, економічної та фінансової інтеграції європейських країн: *Договір про Європейський Союз та Заключний акт про валютно-фінансовий союз*. Так, на базі Європейських співтовариств був заснований Європейський Союз із провадженням єдиного європейського громадянства.

Маастрихтський договір розширив сферу співробітництва країн-учасників до 20 галузей, додавши до вже існуючих пунктів промислову політику, політику охорони здоров'я, освіту та професійну підготовку, співпрацю в культурній сфері тощо. Розподіл повноважень між наднаціональними інституціями ЄС та національними державами повинен був здійснюватися на основі принципів субсидіарності та пропорційності⁷⁴.

У 1995 р. остаточно вступили в силу Шенгенські угоди (1985 р.), які скасовували прикордонний контроль між країнами ЄС.

У середині 90-х років членами ЄС стали Австрія, Швеція та Фінляндія.

Восьмий етап (2000–2007 рр.). У 2001 р. був створений Європейський Конвент, який мусив розглядати проекти Конституції ЄС. В 2004 р. у Римі був підписаний *Договір про створення Конституції Європи*. Узгоджений Договір складався з преамбули, чотирьох частин і 36 протоколів. Крім того, Договір також має 2 додатки та 41 декларацію. У загальному Договір містить 448 статей. Договір має наступну структуру: Преамбула, Частина I – Визначення та цілі Європейського Союзу; Частина II – Хартія основних прав Союзу; Частина III – Політика та функціонування Союзу; Частина IV – Загальні та кінцеві положення; Протоколи та додатки; Заключний акт. Проте процес ратифікації Договору серед держав-членів ЄС не був одностайним (так, на національних референдумах у Франції та Нідерландах населення проголосувало проти Договору), відповідно Договір так і не набрав чинності.

⁷⁴ Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія XX віку 1914–1991. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. С. 56–57.

У 2004 р. десять країн Центральної та Східної Європи вступили в ЄС: Кіпр, Мальта, Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Латвія, Литва й Естонія. В 2007 р. до них приєднались Румунія та Болгарія.

Дев'ятий етап (з 2007 р.). З моменту провалу ратифікації *Договору про створення Конституції Європи*, ЄС зіткнувся з необхідністю вибору нового підходу в справі реформування своїх засновницьких документів. Почалася робота над новим договором. Новий договір був підписаний в Лісабоні в 2007 р. Лісабонський договір багато в чому повторював Конституцію 2004 р. Зокрема, ЄС придбав міжнародну правосуб'єктність, були підтверджені принципи голосування і розмежування сфери повноважень між ЄС та державами-членами.

У 2009 р. Лісабонський договір був ратифікований усіма 27 країнами ЄС. Цей договір став моделлю соціально-економічного розвитку, в якій успішно розвиваються ідеї демократизму та соціального розвитку. На його базі було підписано шість базових договорів, які представлені у вигляді консолідованих версій Договору про Європейський Союз (ДЕС) та Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС). Можна вважати, що підписання Лісабонського договору завершило п'ятдесятирічний процес інституційного будівництва ЄС.

У 2013 р. Хорватія увійшла до ЄС. До країн-кандидатів до вступу в ЄС належать Албанія, Боснія і Герцеговина, Республіка Македонія, Туреччина і Сербія, Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн й Україна.

Слід нагадати, що ще в 1985 р. глави держав-учасників затвердили гімн ЄС – «Ода радості» (музика фіналу ІХ симфонії Л. ван Бетховена, написаного на вірші Фр. Шіллера).

Підсумовуючи слід зазначити, що ідеологічна історія та формування ЄС є цивілізаційним вибором переважної кількості європейських народів, їх щирим сподіванням на вільне, мирне та добросесне життя разом. Цей шлях відкрив нові обрії реалізації ідеї людської спільності як Єдиного, ідеї, яка була сформована античними філософами й апологетами християнства. Відтак, ЄС як втілення цього давнішого проекту має гуманістичне призначення і великий потенціал до розвитку людської цивілізації в масштабі всієї планети.

Звісно, структурні інституції управління та принципи ЄС не є абсолютно досконалими. Кожна з цінностей ЄС має свій зворот-

ний, негативно-тимчасовий бік. Наприклад, принцип рівності (одностайності), на думку Г. Кельзена, має загрозливий характер для свободи і демократії в цілому⁷⁵. Події останніх років (епідемія коронавірусу, війна рф з Україною) стали певною перевіркою стійкості європейської єдності, яка не тільки витримала нові виклики, але і відкрила для себе недоліки Союзу і визначила шлях до їх подолання.

Не останню роль у переосмисленні старих сенсів, відмові від ілюзій перемоги «холодної війни» сучасного ЄС зіграв героїзм українського народу, його нездоланне прагнення відстояти свою суверенну свободу та приборкати російського монстра і тим врятувати європейську цивілізацію від хаосу і деспотії. Тому розпочатий процес переговорів про членство України в ЄС є не тільки законмірністю, але і новим колом європеїзації – поширення вільного і мирного простору без насилля на паритетних основах.

1.2. Історичні передумови та основні етапи становлення відносин Україна-ЄС

Основним пріоритетом зовнішньополітичного курсу України є інтеграція до Європейського Союзу як глобальної міжнародної інституції, що відіграє значну роль не тільки у світовій політиці, але й займає вагоме місце у сфері міжнародних економічних відносин. Ефективність політичної філософії, що була вироблена європейцями після Другої світової війни, свідчить про вдале формування нової інтеграційної інституції на політичній карті світу.

Основною передумовою обрання такої форми інтеграції був міждержавний компроміс, який не вимагав створення федеративної структури, але водночас забезпечував більш масштабні форми співробітництва, ніж ті, що є характерними для конфедеративних утворень. Відповідно до стратегії Моне-Шумана, держави можуть лише відкинути власну догму неподільності, а не відмовлятися від повного чи часткового суверенітету на наднаціональних утворень загалом чи в окремих визначених сферах

⁷⁵ Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії / пер. з нім. О. Мокровольський. Київ: ВНТЛ-Класика, 2013. С. 29–40.

співтовариства. За умови досягнення консенсусу щодо передачі повноважень держави-члени здійснюють контроль за їх використанням та в подальшому приймають рішення відносно подальшого розвитку інтеграції⁷⁶.

На початку XXI століття перед ЄС постала низка глобальних завдань, які необхідно розв'язати з метою уникнення ускладнень щодо майбутнього функціонування зазначеної інституції. Зокрема, кардинальне розширення ЄС до кількох десятків країн ставить на порядок денний проведення радикальної конституційної реформи. Перший крок у цьому напрямі був зроблений під час Європейської ради, що пройшла 7–11 грудня 2000 року в Ніцці, на якій було узгоджено проведення необхідних реформ для ефективного функціонування ЄС після його розширення. Також на зазначеному заході було схвалено прийнятою Радою ЄС 4 грудня 2000 року нову стратегію розширення Євросоюзу. Основним лейтмотивом стратегії є розширення Євросоюзу та його збільшення до 27 членів, що призводить виходу ЄС на кодони з Україною. Така ситуація, а також тривалий період неоднозначного ставлення населення Сходу і Заходу України, внаслідок штучного розколу суспільства, до проблематики євроатлантичної та європейської інтеграції, особливо в питанні геостратегічного вибору як закономірного історичного процесу, вимушує нашу державу враховувати нову реальність при вибудовуванні нових двосторонніх відносин.

Історично склалося так, що Україна опинилася на перехресті різновекторних геополітичних інтересів та в безпосередній зоні суперечливого умовного двополярного світу: з одного боку, це Захід, а з іншого – умовний глобальний Південь. Незважаючи на те, що контури того суперечливого глобального поділу ще не набрали чітких обрисів, проте викреслюється місце та значимість Української держави в їх остаточному визначенні⁷⁷.

Важливим фактором є те, що не в останню чергу на зовнішню політику України впливає її цивілізаційна належність, а також особливості діалектичних взаємозв'язків між історичними витоками, цивілізаційними цінностями та національними інтересами. Саме ці підходи, а також європейський досвід та стандарти між держава-

⁷⁶ Декларація Шумана 1950. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д-Й. С. 49.

⁷⁷ Гантінгтон С.П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів: Кальварія, 2006. С. 204.

ми дає право стверджувати, що Українська держава слідує шляхом до європейської спільноти.

Водночас на сьогодні Україна є своєрідним кордоном або «буферною зоною» цивілізаційного простору між Заходом та умовним Півднем. До того ж для Північноатлантичного блоку східний кордон України є межею між росією та Європою, а росія вважає, що зона її інтересів простягається до західних кордонів України. Така увага до України як до суб'єкта нової міжнародної реальності пояснюється кількома факторами:

- по-перше, Україна територіально є найбільшою європейською країною, а за кількістю населення – п'ятою, і на європейському континенті в сучасних реаліях жорстокої боротьби за своє існування Українська держава стала одним із ключових елементів у захисті загальноєвропейських цінностей та принципів міжнародного співіснування;
- по-друге, існує географічна та цивілізаційна близькість між Україною та Європою, де екзистенційно українці були, є і завжди будуть європейцями;
- по-третє, історична співпраця української спільноти з іншими європейськими народами, починаючи з часів Давньоруської державності, та культурні зв'язки створили відповідні передумови для входження в західноєвропейський простір;
- по-четверте, екзистенційна загроза з боку московської орди – знищення України як держави, а її народу як нації – виявилася каталізатором процесу зближення з європейським співтовариством;
- по-п'яте, Україна володіє значними природними ресурсами, зокрема, на її частку припадає понад сорок відсотків європейських чорноземів, за найскромнішими підрахунками, має більший як сторічний запас залізної, марганцевої та уранових руд, значні поклади газу.

Після останніх розширень Європейського Союзу в 2004 та 2007 роках зона його впливу наблизилася до західних кордонів нашої держави. Такі зміни ландшафту Європи по її кордонах призвели до створення дещо штучних розподільчих ліній на Європейському континенті, зокрема якщо до 2004 року Україна перебувала в рівноправних відносинах із сусідніми європей-

ськими країнами, то після їх входження до Європейського Союзу вони почали виступати стосовно України не як самостійні суб'єкти міжнародного права, а як складовий елемент надпотужного економіко-політичного блоку⁷⁸. Водночас розширення єдиного європейського простору, що призвело до виникнення спільного кордону, об'єктивно створило для України сприятливі умови щодо додаткових інтеграційних можливостей, ураховуючи не тільки її геополітичне розташування, але й наявність розвинутої різногалузевої логістичної мережі.

Отже, Україна не тільки обравши, але й реально захищаючи європейський цивілізаційний простір від московсько-азійського нашествия, забезпечуючи тим самим безпеку та стабільність на континенті, реформуючи водночас свою економіку та законодавство відповідно до принципів міжнародного та права, сповідуючи європейські цінності, без перебільшення, може вважатися як потужна європейська країна, що відповідає всім вимогам ЄС. На сьогоднішньому порядку денному стоїть питання щодо забезпечення завершення процедури набуття Україною повноцінного членства.

Водночас іншою складовою європейського напрямку зовнішньої політики України є якнайширше поглиблення двосторонніх зв'язків з європейськими країнами та активна участь у співробітництві з європейськими структурами та інституціями як у виробленні загальноєвропейської архітектури безпеки, так і з метою інтеграції до них. Саме реалізація прагнень євроінтеграційних процесів протягом усього періоду в новітній історії незалежної України ставило перед владними інституціями та й усім українським суспільством низку складних проблемних викликів. На своєму тернистому шляху до Євросоюзу Україна через політичні, економічні, соціальні та психологічні обставини вимушена була постійно маневрувати між Заходом і Сходом. На жаль, таке маневрування часто призводило до невизначеності, розпорошеності та нівелювання зусиль нашої держави. Український політикум в окремих моментах не усвідомлював, що наш шлях до Європи – це є вибір не державної влади, а шлях народу, який у багатовіковій драматичній боротьбі подолав власну бездержавність, через що будь-яка обмеженість суверенітету буде неприйнятною.

⁷⁸ Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір. Київ: Критика, 2015. 376 с.

Попри цивілізаційну невизначеність, часті аксіологічні суперечки щодо євроінтеграційної перспективи України та безальтернативності її євроазійського майбутнього, що проповідувалося окремими політичними силами і сприймалося частиною суспільства, пріоритетність європейського напрямку було заявлено ще в «Декларації про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року⁷⁹.

З моменту проголошення Україною незалежності наша держава пройшла тернистий шлях трансформацій, щоб постати повноцінним та повноправним членом такої потужної інституції, як Європейський Союз.

Незважаючи, що на сьогодні не існує спільного підходу щодо визначеності етапів співпраці між Україною та Європейським Союзом, більшість науковців вважають, що сам процес української євроінтеграції в його історичному зрізі можна поділити на п'ять етапів.

Перший етап (1991–1994 рр.). Потрібно зазначити, що це був період динамічних зовнішньополітичних зусиль України щодо налагодження співробітництва з Європейським Союзом, який часто проявляв свою байдужість та нейтральну пасивність.

Свій початок перший етап бере з 1991 року, коли Україна проголошує незалежність та визнається партнером у міжнародних відносинах з Європейським Союзом. Уже 2 грудня 1991 року ЄС публікує декларацію, де зазначено демократичний характер щодо проведення Всеукраїнського референдуму щодо незалежності та запрошено Україну до відкритого й конструктивного діалогу в питаннях, що стосуються забезпечення виконання колишніх зобов'язань СРСР.

На думку більшості дослідників україно-європейських відносин, дійсним стартом налагодження співпраці між Європейським Союзом та Україною слід вважати 1992 рік, коли відбулася офіційна зустріч між Президентом України Л. Кравчуком та Головою Комісії Європейських Співтовариств Ж. Делором. Головою комісії було зазначено, що Європейський Союз буде співпрацювати з Україною за умови підтвердження нею без'ядерного статусу. Під час зустрічі також було видано спільну заяву від імені України та Єврокомісії щодо чинності Угод між ЄС та колишнім СРСР про торгівлю і тор-

⁷⁹ Декларація про державний суверенітет України (м. Київ, 16 липня 1990 року). Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. Ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

говельно-економічне співробітництво та про торгівлю текстильними товарами. Л. Кравчук і Ж. Делор висловили наміри укласти угоду нового покоління про партнерство та співробітництво між країною та Європейським Союзом. У тому ж році Україні надано статус «спеціально запрошеного гостя» у Парламентській асамблеї Ради Європи.

На початку 1993 року Україну було включено до системи загальних преференцій ЄС, що дало змогу отримати безмитний доступ або встановлювався мінімальний митний збір для більшості українських товарів, які поставлялися на ринок ЄС.

Вагомим кроком щодо визначення євроінтеграційних процесів стало схвалення у липні 1993 року Верховною Радою України «Основних напрямів зовнішньої політики України». У цьому концептуальному документі основним лейтмотивом виступає перспективна мета української зовнішньої політики – членство України в Європейському Союзі та в інших західноєвропейських інституціях. Уже тоді було окреслено поетапний план дій, зокрема, на першому етапі отримати асоційований статус в Євросоюзі, а на наступному етапі стати повноправним його членом.

Вагомою, можна вважати єдиною, тогочасною подією було підписання Україною 16 червня 1994 року Угоди про партнерство та співробітництво з Європейським Співтовариством (УПС), що стало правовою основою для подальшої поступової інтеграції України до європейських структур та започаткування співробітництва в політичній, торговельно-економічній і гуманітарній галузях. Щоправда, зазначена угода через ратифікацію набрала набула лише на початку березня 1998 року. Тривалий процес ратифікації УПС пояснюється самою процедурою її схвалення. Оскільки зазначена Угода стосується як питань, що відносяться до виключної компетенції Співтовариства, так і спільної компетенції держав-членів Європейського Союзу, тому повинна бути ратифікована не лише трьома спільноєвропейськими інституціями, але й окремо кожною країною-учасницею.

Через збільшення із січня 1995 року кількості держав-членів Європейського Союзу виникла необхідність у внесенні коректив до Угоди. Тому у квітні 1997 року ЄС підписує з Україною Додатковий протокол, за яким нові суб'єкти Євросоюзу стають членами УПС поруч з першими дванадцятьма країнами-учасницями. Після

ратифікації УПС Україною та країнами-членами Європейського Союзу, у квітні 1998 року Рада та Комісія на спільному засіданні приймають рішення щодо тимчасового застосування Додаткового протоколу стосовно набуття офіційно ним чинності.

Відповідно до ст. 101 УПС була укладена як строковий міжнародний договір на десять років з можливою подальшою пролонгацією на один рік.

Основною метою партнерства Сторін за Угодою, як зафіксовано у ст. 1, є:

- налагодження і подальше забезпечення політичного діалогу між Україною та ЄС, котрий у подальшому сприятиме розвитку тісних політичних відносин;
- формування належних умов щодо вибудови гармонійно-економічних та торгових відносин між сторонами;
- створення підґрунтя для взаємовигідного співробітництва в різних сферах діяльності.

Також статтею 4 Угоди передбачалася можливість створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС за умови проведення нашою державою відповідних економічних реформ.

Предметом УПС виступали права та обов'язки, а об'єктом – співпраця в переважно економічній сфері. Водночас документом передбачалося налагодження відносин і в інших галузях, зокрема, поглиблення політичного діалогу, співробітництво в науці й техніці, освіті та професійній підготовці, охороні навколишнього середовища, в охороні здоров'я, регіонального розвитку, туризму, у сфері культури та ін.

Найбільше УПС було регламентовано співпрацю у сфері торгівлі. Так, у взаємній торгівлі сторони зобов'язувалися дотримуватися принципу свободи транзиту товарів (ст. 11 УПС). Водночас статтями 10, 30, 31 та 39 передбачалося, що в галузях торгівлі й інвестиційної діяльності повинні дотримуватися принципу найбільшого сприяння «з обмеженим використанням національного режиму». Статтею 15 вказувалося, що виробам, котрі походять із території однієї зі сторін договору, передбачається національний режим сприяння, а це означає, що імпортовані товари мають такі ж преференції, як і аналогічні товари вітчизняного походження.

Україна, підтверджуючи серйозність своїх намірів щодо співробітництва з Євросоюзом, відповідно до ст. 51 УПС в односто-

ронньому порядку зобов'язалася вжити заходи щодо забезпечення поступового приведення законодавства у відповідність до законодавства ЄС.

Потрібно зазначити, що в УПС не конкретизувалися методи, форми та строки приведення національного законодавства України у відповідність до законодавства ЄС, що давало право нашій країні самій встановлювати терміни залежно від економічної, політичної та соціальної ситуації.

З метою більш ефективної реалізації зобов'язань Сторін і взаємної координації діяльності органів державної влади та інститутів між Україною та ЄС створюється низка спільних інституцій, а саме:

- Рада з питань співробітництва (ст.ст. 85–88 УПС), котра була наділена правом прийняття рішень у створенні будь-якого органу з метою надання допомоги у виконанні зобов'язань, та визначати його структуру, склад і повноваження;
- Комітет з питань співробітництва (ст. 87 УПС), діяльність якого мала допоміжний характер для Ради з питань співробітництва;
- Комітет парламентської співпраці (ст.ст. 90–92 УПС), основне завдання якого виражалася в підтримці політичного діалогу;
- Міжвідомчий комітет по розвитку відносин з Європейським Союзом та відповідно в Брюсселі було відкрито Постійне представництво України⁸⁰.

Незважаючи на важливий крок у напрямі євроінтеграційних процесів, дія Угоди була розрахована на десять років і вона не передбачала перспектив щодо членства України в Європейському Союзі. Позитивом є те, що документом було визначено правові межі співпраці, що надалі лягло в основу для поглиблення співробітництва сторін та стало поштовхом масштабних змін у приведенні вітчизняного законодавства до відповідності нормам права Євросоюзу.

У тому ж році Європейський Союз приймає важливий документ «Спільна позиція щодо України», яким було визначено основні напрями взаємодії ЄС з нашою країною.

⁸⁰ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2004. Т. 6 : Т-Я. С. 168–169.

Отже, на першому етапі взаємин між Україною та Європейським Союзом наша держава почала розглядатися як важливий, проте складний політичний партнер ЄС. Така ситуація відносин була пов'язана з такими факторами, як тодішнє небажання Євросоюзу розширювати свої простори за рахунок пострадянських країн, внутрішня політична нестабільність й недотримання базових європейських принципів, а також погані показники розвитку української економіки.

Водночас можна констатувати, що починаючи з 1994 року Україна більш активно проявляє своє прагнення приєднатися до європейських інституцій, проте керівництво держави займало більш виважену позицію, беручи до уваги думку росії, котра на цей час залишалася основним партнером та постачальником енергоресурсів.

Завершальною подією на першому етапі двосторонніх взаємин було підписання Угоди про партнерство та співробітництво. Сам документ регламентував соціальні та економічні питання, а також зосереджувався на необхідності вдосконалення державного управління та гарантування свободи слова й громадянських прав.

Загалом на початку 90-тих років ХХ століття головним і концептуально та організаційно орієнтованим у зовнішній політиці України був визначений європейський напрям. Основними складовими якого були такі однаково важливі й комплементарні складові елементи, як розвиток міждержавних відносин з європейськими країнами на двосторонньому рівні та розширення участі нашої держави у всеєвропейському співробітництві.

Другий етап (1995–1999 рр.) характеризується започаткуванням постійного партнерського діалогу між Європейським Союзом та Україною у формі проголошення й подальшого закріплення євроінтеграційного курсу України. Зокрема, наша держава в листопаді 1995 року стає повноправним членом Ради Європи, а в січні 1996 року Президентом України Л. Кучмою під час виступу на першому засіданні РЄ заявлено про наміри України стати повноправним членом Європейського Союзу. У грудні 1996 року в Брюсселі був прийнятий «План дій ЄС стосовно України», основна сутність зазначеного документа виражалася у фінансовій допомозі Євросоюзом Україні до 1999 року з метою закриття Чорнобильської АЕС.

У березні 1997 року Європейський Союз у Києві відкриває Документаційний Центр ЄС. Одним із головних завдань зазначеного

Центру було сприяння реформуванню українського законодавства з метою його приведення до європейських стандартів. Зазначимо, що функціонування такої інституції сприяло відчутній присутності Європейського Союзу в Україні.

Водночас активно починають проводитися консультації на найвищому політичному рівні між Україною та ЄС у формі самітів, основна мета яких виражалася у прискоренні процесу їх зближення. Перший такий саміт відбувся в Києві 5 вересня 1997 р., на якому було підтверджено європейський вибір України, а також розглянуто шляхи подальшого поглиблення економічного співробітництва й обговорено питання щодо розроблення спільної договірно-правової бази відносин.

Першим вагомим кроком щодо виведення двосторонніх взаємовідносин на якісно новий рівень можна вважати укладення в березні 1998 року Угоди про партнерство України з ЄС. Слід зазначити, що цей документ, окрім усього, відкрив для України перспективу асоційованого членства в Європейському Союзі. З метою отримання асоційованого членства Указом Президента України в червні того ж року було затверджено «Стратегію інтеграції України до ЄС». Зазначений документ визначив, що отримання Україною статусу асоційованого члена Європейського Союзу в 2007 році є головним пріоритетом у зовнішній політиці України та окреслено основні напрямки роботи органів виконавчої влади для реалізації амбітних планів.

На другому саміті Україна-ЄС у жовтні 1998 року українська делегація запропонувала розпочати переговори з надання Європейським Союзом Україні статусу асоційованого членства. Потрібно зазначити, що вказана ініціатива з боку України скоріше опиралася не на реальні розрахунки, а на ідею українського європейського романтизму, адже в цей час циркулювала думка, що наша держава не набагато відстає у своєму розвитку від інших європейських країн, котрі також прагнули здобути членство в ЄС. Представники Європейського Союзу погодилися на визначення стратегії розвитку відносин з Україною та в грудні 1999 року на Гельсінській сесії Ради ЄС було схвалено Спільну стратегію ЄС та України. Документ визначав такі основні пріоритети, як надання допомоги Європейським Союзом Україні у проведенні реформ, стимулювання розвитку демократії, розбудова правової держави на основі європейських

принципів та інтеграція України в європейський соціально-економічний простір.

Підсумовуючи можна констатувати, що на другому етапі взаємин між Україною та ЄС нашою державою було ухвалено низку підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію зовнішньополітичного курсу України, що було позитивно оцінено Європейським Союзом.

Третій етап взаємовідносин України – ЄС (2000–2004 рр.). На відміну від попередніх цей етап характеризувався суперечливими та деякою мірою драматичними подіями у взаємовідносинах між Україною та Європейським Союзом. Президент України Л. Кучма продовжив політику євроінтеграції нашої країни та вжиті нові організаційно-законодавчі заходи щодо розвитку обраного курсу, але водночас посилюються авторитарний стиль його правління та вплив на зовнішню політику України, серйозні внутрішні випробування, що негативно впливало на відносини між Україною та ЄС і викликало розчарування в наших західних партнерів.

Третій етап бере свій початок з моменту затвердження Указом Президента 14 квітня 2000 р. Програми інтеграції України до ЄС. Метою Програми була активізація євроінтеграційних процесів та відповідно визначені короткострокові на 2000–2001 рр., середньострокові на 2002–2003 рр. та довгострокові на 2004–2007 рр. завдання інтеграції України до ЄС. Пріоритетними визначалися такі завдання, як: приведення національного законодавства відповідно до норм ЄС; набуття Україною членства в Світовій організації торгівлі (СОТ); проведення переговорів між Україною та ЄС щодо зони вільної торгівлі; укладання двосторонніх угод про вільну торгівлю з державами Європейського Союзу.

Програмою інтеграції України до ЄС передбачалася розробка українським урядом щорічних Планів дій щодо її реалізації. Зокрема, окремим указом Президент України створив та очолив Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, водночас уряд розробив та прийняв Державну програму інформування громадськості з питань європейської інтеграції України. Можна констатувати, що всі ті кроки української влади не тільки позитивно сприймалися європейськими партнерами, але, як свідчили тодішні соціологічні опитування, знайшли підтримку в більшості громадян України.

Позитивним моментом було створення у квітні 2002 р. Указом Президента Державної ради з питань євроатлантичної та європейської інтеграції України. У червні того ж року Л. Кучма виступив перед новообраною Верховною Радою України з Посланням «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–20011 роки», в якому визначалися практичні дії щодо створення необхідних умов у напрямі європейської інтеграції з подальшим набуттям повноправного членства в Європейському Союзі. У підсумку Верховна Рада України прийняла Звернення до парламентів, урядів та спільнот держав-членів ЄС, основним лейтмотивом якого було підтримання курсу нашої держави на прийняття до Євросоюзу.

Завдяки такій активності України в євроінтеграційному напрямі Європейський Союз оприлюднив у березні 2003 року нову Спільну стратегію ЄС щодо України під умовною назвою Стратегія «спеціального сусідства». У відповідь на рішення Євросоюзу Президент України Л. Кучма у травні 2003 року зробив заяву про реальне прийняття України в асоційоване членство на наступному саміті Україна-ЄС. Для підтвердження такого прагнення в Києві було започатковано, а згодом поширено по всій Україні святкування Дня Європи. Натомість у контексті звернення Президента до українського народу було наголошено, що Україна, незважаючи на безальтернативність залучення до процесу європейської інтеграції, має в Європейському Союзі статус «конструктивної невизначеності».

На наступному (сьомому) саміті Україна – ЄС у жовтні 2003 року Євросоюзом було запропоновано власний План дій, в якому окреслено основні вимоги до України на ближчих 3–5 років, але не передбачалося надання очікуваного статусу асоційованого членства в ЄС нашій державі за умови виконання поставлених вимог. Така ситуація у двосторонніх відносинах призвела дещо до негативної реакції зі сторони Києва, що можна пояснити також загострення політичної боротьби в Україні напередодні президентських виборів. Ще більше ускладнила взаємовідносини між Україною та Європейським Союзом зміна українського вектору та приставання до російського проекту Єдиного економічного простору. Потрібно зауважити, що до ускладнення взаємовідносин між Україною та ЄС призвели більш глибокі причини. Зокрема, багаторічна профанація української влади в політиці європейського вибору, просуваючи

ідею двовекторних відносин одночасно з Європейським Союзом та росією, призвела не тільки до втрати дорогоцінного часу, але й до зміни умов повернення до Європи.

Загалом в останні роки правління Л. Кучми відбувається часткова дискредитація євроінтеграційних ідей та демократичних принципів, розчарування у співпраці з Євросоюзом, що дало свої негативні результати у ставленні до ЄС і в українському суспільстві. Водночас до Помаранчевої революції фактично нашу державу ігнорував і Європейський Союз, де причиною була не тільки зовнішня та внутрішня політика України, але й політика провідних держав Євросоюзу. У цей час відомства закордонних справ Німеччини та Франції песимістично сприймали ідею вступу України в ЄС, оскільки це могло призвести до ізоляції Росії⁸¹. Саме така проросійкість окремих провідних країн Західної Європи стала основною причиною незацікавленості та в затягуванні процесу прийняття України у члени Європейського Союзу.

Взаємини між Україною та Євросоюзом ще більше ускладнилися після проведення восьмого саміту Україна-ЄС, основними причинами були системні порушення та нехтування демократичних принципів під час проведення передвиборчої президентської компанії в Україні. На чому впродовж другої половини 2004 року постійно наголошували офіційні представники Європейського Союзу. Така ситуація, що виникла в Україні, давала зайвий привід європейській бюрократії для підтвердження доцільності проведення стосовно України так званої політики «спеціального сусідства», що фактично у віддаленій перспективі позбавляла її можливості вступу в Євросоюз.

Четвертий етап (2005–2013 рр.). Четвертий етап в історії взаємовідносин між Україною та ЄС відзначився формальним підходом у поглибленні співпраці, зокрема він більше був переговорним, ніж практичним втіленням. Незважаючи на насиченість подій у взаєминах між Україною та Євросоюзом, це був час нереалізованих можливостей. Поглиблення євроінтеграційних процесів нашої держави через «виважену» позицію ЄС не реалізовувалися, а тільки декларувалися та імітувалися.

⁸¹ Україні немає місця в європейському просторі – экс-президент Франції. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3481052-ukraine-nemaie-mistsia-v-yevropeiskomu-prostori-eks-prezydent-frantsii>

Корективи у взаєминах між Україною та Європейським Союзом внесла Помаранчева революція 2004 року, потрібно зазначити, що ті зміни дещо сплутали геополітичні плани ЄС, зокрема, у грудневій заяві 2004 року було наголошено на підтримці демократії та реформ в Україні. Також почала поширюватися думка серед європейських політиків щодо зміни ставлення до України в її євроінтеграційних процесах. Водночас українська влада почала реалізовувати у практичній площині фактичну відмову від багатовекторності, що призвело до загострення україно-російських відносин та газових конфліктів.

Після перемоги на президентських виборах 2004 р. представника від опозиційних сил В. Ющенко з'явилося позитивне сприйняття європейськими лідерами зміни зовнішнього політичного курсу української влади та надії на покращення взаємин між Україною та Європейським Союзом. Уперше український Президент у своєму зверненні до Верховної Ради України визначив приєднання до ЄС як головне стратегічне завдання України. Ба більше, Президентом було наведено переконливі аргументи саме на користь європейської орієнтації України. Події Помаранчевої революції мали позитивне значення не тільки для самої України, але й змінили думку на краще у ставленні більшості європейців до євроінтеграції нашої країни, про що засвідчили результати опитувань, що були проведені в низці провідних європейських країн ЄС на початку 2005 року. Подальшим кроком на шляху євроінтеграції України стало підписання в лютому 2005 р. у Брюсселі Президентом України В. Ющенком «План дій Україна – Європейський Союз», дія котрого розраховувалася на 2005–2008 роки, а 25 лютого того ж року ЄС затвердив для України статус «Спеціального сусідства». Метою нової програми була інтенсифікація діалогу в усіх галузях співпраці між Україною та Європейським Союзом. Сутність кінцевої мети Плану дій виражалася в заміні чинного УПС через укладення нової широкої угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію у формі зони вільної торгівлі з Європейським Союзом. Для підтвердження незмінності намірів України щодо євроінтеграційних процесів у цей час в уряді вводять нову посаду віце-прем'єр-міністра з питань євроінтеграції.

У квітні 2005 року урядом України затверджено Заходи щодо виконання Плану дій Україна – Європейський Союз.

У вересні 2005 року скасовано візовий режим для громадян Європейського Союзу.

У листопаді 2005 року розпочався вирішальний етап переговорів про реадмісію (повернення нелегальних мігрантів) та спрощення візового режиму для окремих категорій громадян України.

На початку березня 2007 року між Україною та Євросоюзом розпочалися переговори щодо укладення нової посиленої угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію. Зазначимо, що переговори тривали понад п'ять років і завершилися 30 березня 2012 року парафуванням повного тексту Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

У грудні 2005 р. за підтримки Європейського Союзу було прийнято політичне рішення щодо визнання України державою з ринковою економікою.

У травні 2008 р. Україна після довгих переговорних етапів нарешті стала членом СОТ.

Незважаючи на таку інтенсивність переходу на новий рівень взаємин між Україною та ЄС, європейська еліта не змогла об'єктивно оцінити нові можливості, що склалися після Помаранчевої революції. До того ж Президент України В. Ющенко не знайшов вагомої підтримки ні від Європейського Союзу, ні від США. Бюрократія та керівництво, які активно підтримували саму революцію та її лідерів, далі не змінювали своїх поглядів та продовжували політику стримування щодо України й фактично не реагували на заклики Києва щодо визначення перспектив наближення євроінтеграції України. Можна констатувати про повну упередженість європейських партнерів, запросивши до євроспільноти деякі інші країни, що були в набагато гіршому становищі, ніж Україна. Нам, великій європейській країні, було запропоновано формат відносин, що є характерним для середземноморських сусідів Європи в Північній Африці та Близькому Сході, тобто Європейську політику сусідства. Основною масою фахівців така позиція розглядалася як намір створення альтернативи статті 49 консолідованого Договору Європейського Союзу 1957 року, яким передбачається право на звернення із заявою про членство в ЄС усім європейським державам. Безперспективною щодо членства України в ЄС була запропонована нашій державі в 2009 році Євросоюзом програма Східного партнерства.

Ситуація, що виникла навколо взаємин між Україною та Європейським Союзом, а також відсутність реальних реформ посилили вплив євроскептиків та проросійських політичних кіл у країні, що призвело до поразки на президентських виборах євроналаштованих політичних сил та приходу на пост Президента В. Януковича. Новообраний Президент своїми діями фактично розвернув євроінтеграційний курс у бік росії, підписавши у квітні 2010 року так звані Харківські угоди щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території України. На думку багатьох політичних експертів, така політика В. Януковича в подальшому призвела до анексії Криму росією в березні 2014 року.

Не в останню чергу тим можна пояснити й безрезультативність проведених самітів Україна – ЄС щодо реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави, зокрема, чотирнадцятий, що відбувся в листопаді 2010 року в Брюсселі, та п'ятнадцятий, що пройшов у грудні 2001 року в Києві. Ба більше, шістнадцятий саміт Україна – ЄС, що був запланований на 2012 рік, взагалі не відбувся. Брюссель пояснював таку ситуацію відсутністю часу для його проведення після парламентських виборів в Україні і в березні 2013 року він відбувся чисто формально. Проте з росією в 2012 році було проведено два саміти.

Наступним кроком щодо звуження євроінтеграційних процесів тодішньої української влади стала відмова в підписанні Угоди про асоціацію з Європейським Союзом на Вільнюському саміті в листопаді 2013 р. Президентом України В. Януковичем. Це було зумовлено геополітичною, військовою та політичною конфронтацією навколо її підписання та подальшої імплементації з боку російської федерації. Також досить важливим фактором зміни курсу була й внутрішня політична ситуація, зокрема, противниками підписання Угоди виступили антиукраїнські й проросійські сили в особі тодішніх комуністів та політична сила, яку очолював В. Медведчук. Така неординарна політична ситуація призвела до протистояння у вигляді Євромайдану, що згодом переросло в Революцію Гідності. Ті драматичні події призвели до зміни влади та поклали початок новому етапу взаємовідносин між Україною та Євросоюзом.

Перш ніж перейти до аналізу наступного етапу взаємин Україна – ЄС, потрібно зауважити, що провальні події для українського народу наприкінці 2013 року, зокрема результати Вільнюського

Саміту ЄС «Східне партнерство», показали безперспективність та хибність так званої «багатовекторної» зовнішньої політики, що була започаткована українською владою з перших років незалежності України та завела державу в геополітичну безвихідь. Саме фактор відмови підписання Угоди призвів до масових протестів значної частини суспільства та подальшої політичної кризи в Україні. На превеликий жаль влада не могла зрозуміти, що більшою небезпекою для її існування є не зовнішні кризові фактори та впливи, а внутрішній громадський протест, адже тодішня влада відмовила українському суспільству в європейській перспективі, через що втратила значну частину своєї легітимності та пішла на безпрецедентний конфлікт із власним народом. Проте це протистояння мало й позитивні моменти, саме воно показало євроспільноті, що європейська інтеграція для українського народу є тією єдиною найбільш прийнятною перспективою, практична реалізація котрої приведе Україну до об'єданого та сформованого на загальнолюдських цінностях та демократичних принципах європейського співтовариства. З іншого боку, це був важливий і внутрішній позитивний фактор, адже наше суспільство зрозуміло, що може відстоювати свої справедливі інтереси в протистоянні з державно-владною системою та показало, що саме європейські цінності, а не «векторні гойдалки», є тією консолідуючою національною ідеєю всього українського народу незалежно від регіону чи суспільної групи населення країни.

П'ятий етап (2014 рік – дотепер). Після перемоги Революції Гідності Європейський Союз висловив свою готовність надати Україні всесторонню підтримку в її євроінтеграційних прагненнях. Так, у березні 2014 року ЄС засудив анексію росією Криму, вказавши на явне порушення росією не тільки українського суверенітету та територіальної цілісності, але й основних принципів міжнародного права та мирного співіснування, що були вироблені після Другої світової війни. У березні 2014 року було підписано політичну частину Угоди про асоціацію.

У цей час відбулося обрання нового проєвропейськи налаштованого Президента України П. Порошенка в першому турі, що засвідчило в такій формі про певну консолідацію українського народу щодо активізації зусилля в реалізації євроінтеграції та чинити спротив російській агресії.

Уже у червні 2014 року новим Президентом України П. Порошенком було підписано економічну частину Угоди про асоціацію з ЄС. Це був перший найбільш вагомий крок до членства України в Європейському Союзі, що стало доконаним фактом і вирішальним чинником у цивілізаційному виборі України.

У вересні 2014 року була синхронно ратифікована Угода між Україною та ЄС Верховною Радою України та Європейським парламентом, у котрій політична складова набула чинності з 1 листопада 2014 року, а економічна (через вплив росії на ЄС) – після 1 січня 2016 року⁸².

Одразу після набуття чинності політичної складової де-факто розпочалося тимчасове застосування положень документів, котрі належать до компетенції Євросоюзу загалом, а не окремих його держав-членів. Незважаючи на факт умовної тимчасовості всіх найважливіших положень документа, це ніяким чином не применшує його значимість, адже український бізнес отримав можливість скористатися з відкриття ринків Європейського Союзу та митними преференціями. Проте основною умовою для потрапляння української продукції на європейський ринок була її відповідність стандартам безпечності, через що Верховною Радою України ухвалюється низка законів щодо регламентації та гармонізації з європейськими стандартами.

Потрібно зауважити, що за своїм змістом Угода про асоціацію з Україною відрізняється від інших угод, що раніше були підписані, зокрема на початку 1990-х років із державами Центральної Європи та другої половини 2000-х років угод про стабілізацію й асоціацію з балканськими країнами, котрі готувалися до вступу в Європейський Союз. Тим більше вона відрізняється й від угод, що були укладені з країнами Близького Сходу, Латинської Америки та Північної Африки, котрі не мають жодних шансів щодо вступу в ЄС. За своєю структурою угода про асоціацію між Україною та Євросоюзом є найбільшою серед будь-яких, що раніше укладалися. Так, вона складається з преамбули, семи частин, сорока трьох додатків та трьох протоколів, що в сукупності становить понад одну тисячу сторінок. У преамбулі Угоди закріплено принципи асоціації, котрі відповідають загальноєвропейським доктринальним вимогам,

⁸² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (2014). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

а саме: забезпечення прав людини та її основних свобод, дотримання принципу верховенства права, повага суверенітету та територіальної цілісності, а також непорушності кордонів і незалежності.

Важливо зрозуміти, що Угода про асоціацію є більше, ніж звичайний документ. Зазначена Угода повинна сприйматися не як лише проєкт еліт, або частини суспільства, а як інтегральна національна ідея для народу України. Якщо брати до уваги історичний контекст, то зазначена Угода про асоціацію є своєрідним функціональним викликом для всіх соціальних груп та еліти України щодо проведення європейських реформ з одночасною реінтеграцією українських територій, які перебувають під тимчасовою російською окупацією. Саме президентським планом «Стратегія 2020» передбачалося впровадження європейських стандартів життя з подальшим забезпеченням належного місця України у світі. Потрібно зазначити, що саме за умов вирішення цих стратегічних завдань можна говорити про повноцінну заявку України на вступ до Європейського Союзу.

Потрібно об'єктивно визнати, що перші постмайданні роки характеризувалися повільністю суспільних трансформацій, збереженням екзистенційної зовнішньої загрози з боку російської федерації, а також упереджене ставлення окремих лідерів провідних європейських держав до євроінтеграційних прагнень нашої країни на цей час не давали підстав до незворотності проєвропейського поступу України.

Важливим фактором для України після 2014 року виступає дієва підтримка світовою спільнотою загалом та Європейським Союзом зокрема в її боротьбі за державний суверенітет, територіальну цілісність та реалізацію євроінтеграційних процесів. Євросоюз повинен зрозуміти, що саме дієва підтримка України в цій боротьбі створює належні умови не тільки у входженні до євроспільноти, але й в забезпеченні власної безпеки. Проте не всі суб'єкти Європейського Союзу усвідомлюють цей факт, що сучасна могутня українська держава виступає більше форпостом їхньої безпеки, ніж політико-економічною проблемою.

У 2014 році Європейський Союз та Україна домовилися про створення Консультативної місії Європейського Союзу в Україні. За своїм характером це була цивільна місія Єдиної політики безпеки та оборони ЄС, основна мета якої полягала в реформі цивільної галузі безпеки України через співпрацю з низкою правоохорон-

них й правових органів, паралельно надаючи стратегічні поради й та практичну підтримку.

На сімнадцятому саміті Україна – ЄС, що відбувся у квітні 2015 року, було обговорено питання виконання Мінських угод, реформу в Україні та галузеву співпрацю. Також було порушено питання щодо впровадження Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, надання фінансової та іншої допомоги Україні від Євросоюзу.

Як свідчать результати засідання сімнадцятого саміту Україна – ЄС, то нам слід позбутися хибного уявлення щодо перспектив євроінтеграції України в частині змістового наповнення й часових меж, а необхідно чітко визначити концептуальні засади й виробити незмінну стратегію з реалізації обраного курсу. Адже вказаний саміт, що відбувся після Революції гідності та за участю новообраного Президента України П. Порошенка, не можна назвати успішним стосовно євроінтеграційних процесів, а вісімнадцятий саміт було перенесено з травня на листопад 2016 року.

Під час травневого 2015 р. Східного партнерства у Ризі Європейський Союз та Україна домовилися про позику Україні.

У січні 2016 року набула чинності Поглиблена й всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. До квітня того ж року була ратифікована Угода про асоціацію Україною та всіма країнами ЄС за винятком Нідерландів, котра не могла ратифікувати після її відхилення за результатами референдуму. Прем'єр-міністр Нідерландів зробив заяву щодо подальших кроків, зокрема він вказав на призупинення процесу ратифікації під час переговорів з іншими учасниками з метою пошуку компромісу. Уряд Нідерландів наприкінці січня 2017 року вносить до парламенту законопроект щодо підтвердження схвалення угоди, який 23 лютого 2017 року затверджує Палата представників, а 30 травня цього ж року – Сенат.

Значимою подією на шляху євроінтеграції України стала ухвала 7 лютого 2019 року Верховною Радою України Закону про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави із набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та в Європейському Союзі. Сутність Закону виражається в законодавчому закріпленні цивілізаційного вибору та європейської ідентичності українського народу і в незворотності визначеного стратегічного курсу держави щодо набуття нашої

державою повноправного членства в таких значущих європейських інституціях.

Курс на євроінтеграцію України було продовжено шостим президентом В. Зеленським. Так, у серпні 2020 року в Брюсселі Президент України звернувся до Євросоюзу з вимогою надання чітких умов щодо вступу України, саме такий алгоритм дій дасть зрозуміти, що потрібно ще зробити та скільки потрібно часу для завершення євроінтеграційних процесів нашою державою⁸³.

У жовтні 2021 року під час двадцять третього саміту Україна – ЄС було підписано угоду між Україною та Європейським Союзом та його державами-членами про Спільний авіаційний простір.

Після початку повномасштабної російської агресії президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляен від імені ЄС заявила, що Україна належить до Європейського Союзу і блок не проти її приєднання, проте для цього знадобиться певний час.

У березні 2022 року переважною більшістю голосів Європейський парламент затвердив резолюцію з рекомендацією державам-членам ЄС щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Проте потрібно зауважити, що рішення Європарламенту є не зобов'язальними, а рекомендаційними.

Протягом квітня-травня 2022 року Україною було проведено значну технічну роботу щодо вступу України до Європейського Союзу. Зокрема, у квітні Президент України отримав від президента Єврокомісії анкету-опитувальник, заповнення котрої є обов'язковою умовою для вступу в ЄС. Україна успішно справилася з поставленим завданням і на початку травня поточного року передала заповнену анкету-опитувальник до Єврокомісії.

Європейська комісія 17 червня 2022 року після отримання заповненої анкети-опитувальника висловила своє бачення щодо заявки України на членство в Європейському Союзі, котра була подана Президентом В. Зеленським 28 лютого 2022 року. Єврокомісія, керуючись Копенгагенськими критеріями членства в ЄС, визнала європейську перспективу України та рекомендувала Європейській Раді надати Україні статус кандидата на вступ до Євросоюзу. Проте Єврокомісією було вказано необхідність виконання семи рекомен-

⁸³ Україна має бути країною, яку запросять до Європейського Союзу, але рішення залишиться за нами – Президент. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. 26 серпня 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-maye-buti-krayinoyu-yaku-zaprosyat-do-yevropejskogo-63029>

дацій, зокрема, у сфері судової реформи, деолігархізації, антикорупції, боротьби з відмиванням брудних грошей, засобах масової інформації та захисту прав національних меншин.

Базуючись на позитивних висновках Єврокомісії, рекомендаціях Європарламенту та за рішенням Європарламенту 23 червня 2022 р. глави держав та урядів країн-членів ЄС одностайно ухвалили рішення з надання Україні статусу кандидата.

Європейська Комісія 8 листопада 2023 року підготувала Звіт у рамках Пакету, де вперше було здійснено оцінку проведення реформ в Україні у статусі країни-кандидата. Комісією відзначено, що, не зважаючи на воєнну агресію росії, нашою державою докладено значних зусиль щодо проведення реформ, вказано на важливий прогрес стосовно імплементації семи рекомендацій, особливо високо оцінено стабільність у діяльності інституцій, котрі безпосередньо гарантують демократичні принципи, верховенство права та захист прав і свобод людини. На підставі проведеного аналізу Комісія рекомендувала Раді розпочати з Україною переговори про вступ до Європейського Союзу, а також після того, як Україна завершить виконання чотирьох законодавчих кроків, з одночасним ухваленням рамок переговорів. Як відомо, Україна мала здійснити наступні законодавчі кроки з посилення НАБУ, збільшення повноважень НАЗК стосовно перевірки активів, урегулювання законодавства щодо лобіювання та виконання решти рекомендацій Венеціанської Комісії, що стосуються захисту прав національних меншин. Європейська Комісія виявила готовність розпочати підготовчі роботи про початок переговорів щодо членства України в ЄС, зокрема провести аналітичну перевірку (скринінг) та підготовку рамки Європейського Союзу.

Європейська рада, опираючись на результати Звіту Європейської Комісії в рамках Пакету розширення, ухвалила 14 грудня 2023 року історичне рішення розпочати переговори стосовно членства України в ЄС. Уже 25 січня 2024 року проведено установчу зустріч Україна – ЄС, під час якої було обговорено питання скринінгу та підготовки й затвердження рамки ЄС на переговори щодо членства України в Європейському Союзі.

У рамках скринінгу 21–22 лютого 2024 року проведено першу роз'яснювальну сесію щодо розділу «Судова влада та основні права».

Після проведення у травні 2024 року роз'яснювальних сесій щодо всіх розділів та затвердження рамки Європейського Со-

юзу на переговори стосовно членства України в ЄС розпочалися двосторонні сесії в рамках скринінгу.

За структурою скринінг складається з двох частин – роз'яснювальної, де українська сторона задає запитання, та двосторонніх сесій, під час яких українська сторона інформує Єврокомісію про стан наближення законодавства до стандартів ЄС з кожного переговорного розділу.

Після звернення двосторонніх сесій Єврокомісія в рамках кожного кластеру готує скринінговий звіт, що включає:

- оцінку рівня відповідності законодавства української сторони з кожного переговорного розділу;
- інформацію про плани з підготовки української сторони;
- попередню оцінку найбільш «проблемних» питань, котрі можуть виникнути під час переговорів (умови відкриття кластеру).

Загалом скринінговий звіт є основною підставою для ухвалення Радою ЄС рішення про відкриття та закриття всіх шести кластерів у рамках переговорного процесу щодо членства України в Європейському Союзі.

Після успішного проходження всіх процедур та виконання домашніх завдань щодо підготовки до переговорів Україна 25 червня 2024 року розпочала переговори про вступ до Європейського Союзу у форматі міжурядової конференції України та ЄС.

Отже, як показує генеза розвитку взаємин між Україною та Європейським Союзом, цивілізаційна приналежність та зовнішньополітична ідентичність нашої держави, незважаючи на абстрактні дискусії в різноманітних політичних та наукових колах, найширші спекуляції у формуванні масової суспільної думки, тісно пов'язана з європейським майбутнім. Хоча на цьому історичному зрізі Україна у своєму зовнішньополітичному курсі пройшла складний шлях невизначеності, різних альтернативних підходів та поглядів, пов'язаних з розбіжними геополітичними орієнтаціями, стикалася з відмінними варіантами в питаннях про місце та значимість нашої держави в системі міжнародних відносин та, звичайно, з різними зовнішньополітичними доктринами, проте пріоритет європейського напрямку зовнішньої політики нашої держави, зумовлений історичними реаліями розвитку української нації, є не тільки як невід'ємна складова європейських процесів, але й як необхідність у досягненні стабільності й збалансованості в міжнародному становищі.

1.3. Організаційно-правове забезпечення євроінтеграційного напрямку Української держави

Важливість державного економічно-соціального розвитку важко переоцінити, адже саме він покликаний визначити стратегію держави щодо поступу в часовому аспекті, позицію держави на світовій арені та надає громадянам можливість задовольнити власні проблеми згідно з рівнем, який є притаманним тій чи іншій країні. При реалізації економічно-соціального управління, спрямованого на розвиток, формується конкретна державно-владна позиція, яка здатна втілити такі позитивні трансформації як для кожного громадянина країни, так і для держави загалом. І історичний шлях держави, і позитивний зарубіжний досвід свідчить, що наявність ефективних інструментів для реалізації функцій у сфері державного управління може слугувати запорукою прогресивного розвитку на суспільному рівні. Яскраво свідчать про результативність втілення державою завдань, які покладені на неї у галузі економічно-соціального розвитку, функціонування високих стандартів якості життя населення завдяки наявності ефективних економічних систем у державах європейського співтовариства.

Початок євроінтеграційних процесів ознаменувало собою прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року⁸⁴, яку можна розглядати у якості своєрідного орієнтиру для європейського співтовариства, покликаною забезпечити максимальний захист свобод і прав громадянина і людини. Дана Конвенція не лише формує підґрунтя, яке забезпечує функціонування ЄС за напрямком постійного розвитку Європейського співтовариства, а й містить основні типи захисту свобод і прав громадянина і людини. І. Махновський у зв'язку з цим переконаний – у Конвенції особливу увагу приділено питанню дотримання основних свобод і прав громадянина і людини цивілізованого світу європейського регіону повоєнного періоду. Необхідність у цьому виникла у зв'язку з тим, що слід було подолати наслідки діяльності нацистських (фашистських) диктатур, адже саме вони

⁸⁴ Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

серйозно зруйнували та навіть створили трагедії для цілих народів і країн, а тому саме в це період посилюється увага до свобод і прав громадянина і людини⁸⁵.

К.В. Браженко, проаналізувавши перший розділ досліджуваного нормативно-правового акту, робить висновок, що він містить чітке розуміння основних прав людини, які є ключовим питанням документу, та формують собою серйозне підґрунтя для визначення та розуміння основних завдань, що постали перед післявоєнним співтовариством європейського регіону⁸⁶.

Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані в грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів, як головуючої в ЄС держави, у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України.

Політика України щодо розбудови відносин з Європейським Союзом впроваджується на основі Закону України від 1 липня 2010 року «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Відповідно до статті 11 Закону однією з основоположних засад зовнішньої політики України є «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС»⁸⁷.

Разом з цим намір України розбудовувати відносини з ЄС на принципах інтеграції був проголошений набагато раніше. Так, у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України»⁸⁸ Україна вперше заявила про власні євроінтеграційні прагнення. У документі закріплювалося, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробіт-

⁸⁵ Махновський І. Правові аспекти розвитку соціальної держави в Україні: на шляху євроінтеграції. *Право України*. 2006. № 8. С. 188.

⁸⁶ Браженко К.В. Інститут правового статусу людини та громадянина в європейському праві: загальна характеристика. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Львів, 18 листопада, 2022 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 113.

⁸⁷ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

⁸⁸ Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

ництво, реалізація якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації».

Відповідні положення щодо підтримки курсу на інтеграцію до ЄС містяться також в Постанові Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про співробітництво України та ЄС, ухваленій 28 листопада 2002 року⁸⁹, Заяві Верховної Ради України від 22 лютого 2007 року з приводу підготовки до початку переговорів щодо нової угоди між Україною та ЄС, а також Постанові Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про стан та перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС та Митним союзом, ухваленій 19 травня 2011 року⁹⁰.

Відмова вищого керівництва держави у листопаді 2013 року від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС спричинила початок масового мирного протесту в Україні на захист євроінтеграційних прагнень народу України, що отримав назву «Євромайдан».

Після перемоги в Україні Революції Гідності, 13 березня 2014 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі»⁹¹, якою підтверджується незворотність курсу України на європейську інтеграцію, метою якої є набуття членства в Європейському Союзі. Було також відзначено, що Україна як європейська держава, яка поділяє спільну історію та цінності з країнами Європейського Союзу, має право подати заявку на набуття членства у Європейському Союзі відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз. Цією Постановою Верховна Рада України рекомендувала Виконуючому обов'язки Президента України та Кабінету Міністрів України низку першочергових кроків у сфері європейської інтеграції, передусім у контексті укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС⁹².

⁸⁹ Постанова Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про співробітництво України та ЄС, ухваленій 28 листопада 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-IV#Text>

⁹⁰ Постанова Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про стан та перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС та Митним союзом, ухваленій 19 травня 2002 року. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/6756653634445.pdf>

⁹¹ Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі: Постанова Верховної Ради України від 13.03.2014 р. № 874-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text>

⁹² Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

З підписанням та ратифікацією у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відносини сторін почали розбудовуватися у якісно новому форматі політичної асоціації та економічної інтеграції. Під час підписання Угоди про асоціацію 27 червня 2014 року Президентом України та під час її ратифікації 16 вересня 2014 року Верховною Радою України було зроблено заяви, що Україна розглядає укладення Угоди про асоціацію як черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети європейської інтеграції – набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

Окремі розділи Угоди про асоціацію почали тимчасово застосовуватися з 1 листопада 2014 р., з 1 січня 2016 року почала функціонувати поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. Процес ратифікації Угоди усіма державами-членами та інституціями ЄС було завершено 11 липня 2017 р. У повному обсязі Угода набула чинності 1 вересня 2017 р.

Як і у випадку з Угодою про партнерство і співробітництво, процес набрання чинності положень Угоди про асоціацію був тривалим. 1 січня 2016 року почалося тимчасове застосування Угоди в частині, що регламентує зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, 17 травня 2017-го Європарламент та Рада ЄС ухвалили рішення про безвізовий режим для громадян України, який набув чинності опівночі 11 червня. І лише 1 вересня 2017 року Угода про асоціацію між Україною та ЄС набрала чинності в повному обсязі.

7 лютого 2019 року Верховна Рада України 334 голосами внесла поправки до Конституції, які закріпили курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО⁹³.

Але пришвидшити всі євроінтеграційні процедури змусило російське вторгнення. Зокрема, на рік раніше запланованого, 16 березня 2022 року, Україна приєдналася до об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E. Енергосистеми України та Молдови було повністю синхронізовано з енергомережею континентальної Європи.

28 лютого 2022 року Президент України підписав заявку на вступ України до ЄС⁹⁴. І в рекордні терміни 23 червня Україна

⁹³ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України 07.02.2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>

⁹⁴ День, заради якого працювали всі: Україна розпочала переговори про вступ до ЄС.

отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі.

А 14 грудня 2023 року Рада Європейського Союзу вирішила розпочати переговори щодо вступу України до ЄС.

25 червня нинішнього року перша Міжурядова конференція між Україною та ЄС у Люксембурзі ознаменувала початок фактичних переговорів про членство України в Європейському Союзі.

27 червня підписано Двосторонню безпекову угоду між Україною і Європейським Союзом, що є ще одним важливим кроком на шляху до майбутнього членства.

Україна обрала шлях у напрямку євроінтеграційних прагнень, проте на цьому шляху існує чимало невирішених проблем, адже реформування в багатьох сферах, зокрема правових, суспільних та економічних, не здійснюється на належному рівні, що своєю чергою зумовлює гальмування соціального забезпечення населення та процеси економічного розвитку. Для України необхідними є належні державно-владні орієнтири, які будуть здатними, за допомогою методів, що є прийнятими у цивілізованому світі, забезпечити сприяння економічно-соціального суспільного розвитку на достатньому рівні.

Серед останніх наукових досліджень щодо тематики публікації можна згадати наступні. І. Шпекторенко, Т. Василенко, А. Баштанник, Р. Пятківський, Т. Паламарчук та О. Акімов описали правові основи державного управління в контексті євроінтеграції України. Зокрема, дослідники зосередили свою увагу на питаннях формування кадрового резерву в даному аспекті⁹⁵. В. Ляшенко, І. Підоричева та В. Антонюк провели порівняльний аналіз інституційних передумов та інтеграційних підходів для України в Європейському дослідницькому просторі⁹⁶. В іншій роботі І. Підоричева розглядала стан, виклики, заходи прискорення європейської інтеграції України у сфері досліджень та інновацій⁹⁷. Цікавою є робота С. Козловсько-

URL: <https://www.president.gov.ua/news/den-zaradi-yakogo-pracyuvali-vsi-ukrayina-rozpochala-peregov-91749rl>

⁹⁵ Shpektorenko I., Vasylenko T., Bashtannyk A., Piatkivskiy R., Palamarchuk T., Akimov O. Legal bases of public administration in the context of European integration of Ukraine: questions of formation of a personnel reserve. *Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. № 41. P. 37.

⁹⁶ Liashenko V., Pidorycheva I., Antoniuk V. European Research Area: comparative analysis of institutional prerequisites and integration approaches for Ukraine. *Journal of European Economy*. 2020. Vol. 19, № 3. P. 467.

⁹⁷ Pidorycheva I. Ukraine's European integration in the field of research and innovation: state, challenges, acceleration measures. *Journal of European Economy*. 2021. № 20 (4). P. 678.

го, Р. Гринюка, В. Байдала, В. Бурдяка та Ю. Бакун щодо управління економічною безпекою України в умовах євроінтеграції⁹⁸.

В. Бабенко, І. Перезовова, М. Кравченко, М. Крутько та Д. Бабенко дослідили сучасні процеси регіональної економічної інтеграції України в контексті сталого розвитку⁹⁹. Фундаментальною є праця О. Ковальської щодо детермінант індивідуальної підтримки європейської інтеграції на прикладі України¹⁰⁰. Таким чином, незважаючи на різноманітний спектр робіт та публікацій у сфері євроінтеграційних процесів в Україні, досі лишається простір для наукового дослідження даної тематики.

Адаптація законодавства України в контексті євроінтеграційних процесів є складовою державної політики та правової реформи нашої держави. Така адаптація спрямована на розробку єдиних, несуперечливих підходів до діяльності у сфері нормопроекування, до створення належних умов у науково-освітній, інституціональній, технічній, фінансовій галузі, підготовки кваліфікованих кадрів з обов'язковим врахуванням стандартів (вимог) Європейського Союзу. О.І. Нелін переконаний – в Україні створено та діють основні організаційні та політико-правові засади адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, адже ЄС підтримав процес поступового наближення до законодавства ЄС законодавства України у пріоритетних та визначених сферах та процес економічних трансформацій¹⁰¹.

Адаптація законодавства до норм Європейського Союзу є однією з найважливіших складових політики європейського вибору України та будь-якої іншої держави, яка йде шляхом європейської інтеграції. Цей процес формує основу усіх трьох «опор» Європейського Союзу (Європейські співтовариства, спільна зовнішня політика та політика безпеки, спільна внутрішня політика, загальна

⁹⁸ Kozlovskiy S., Grynyuk R., Baidala V., Burdiak V., Bakun Y.. Economic security management of Ukraine in conditions of European integration. *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. № 15 (3). P. 137.

⁹⁹ Babenko V., Perevozova I., Kravchenko M., Krutko M., Babenko D. Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. In *E3S Web of Conferences*. 2020. (Vol. 166, p. 12001). EDP Sciences. P. 166.

¹⁰⁰ Kovalska O. Determinants of individual support for European integration: The case of Ukraine. *Diplomová práce, vedoucí Noferini, Andrea*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra evropských studií, 2020. P. 13.

¹⁰¹ Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Указ Президента України від 30.08.2000 р. № 1033/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 35. Ст. 12. Ст. 1481.

зовнішня політика і політика безпеки) і є обов'язковими для всіх країн-кандидатів, які відповідно до так званих «копєнгагенських критеріїв» повинні бути здатними прийняти усі зобов'язання членства, включаючи умови політичного, економічного та валютного союзів. Хоча Україна ще не належить до цієї групи держав, але створення зони вільної торгівлі з Європейськими співтовариствами, яка, без перебільшення, буде вигідною для обох сторін, поряд із виконанням критеріїв Світової організації торгівлі, не може відбуватися без приведення у відповідність українського законодавства до нормативно-правового доробку ЄС.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є важливим чинником реформування правової системи України. За даними експертів, для входження України в правове поле Європи необхідно прийняти нові або внести відповідні зміни майже в чотири тисячі законів та інших нормативно-правових актів. Це означає, що все законодавство України повинне бути модифіковане відповідно до міжнародних принципів і стандартів, наближене до права ЄС, РЄ, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших європейських організацій

Отже, адаптацію законодавства України до законодавства ЄС слід розглядати як пріоритетну складову процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що своєю чергою є напрямом української зовнішньої політики.

Прийнявши Угоду про партнерство і співробітництво, Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати законодавство у 16 пріоритетних секторах (і це лише частина усього спектру адаптації, через який проходять країни-кандидати). З метою виконання взятих на себе зобов'язань Україна прийняла цілий ряд нормативно-правових документів, зокрема Закон «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»¹⁰², на виконання якого Кабінет Міністрів ухвалює щорічні плани заходів, національні програми з європейської інтеграції, План дій Україна – Європейський Союз, укази Президента України «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Євро-

¹⁰² Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

пейським Союзом)¹⁰³ і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)», «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу»¹⁰⁴, «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади», «Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу»¹⁰⁵, Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»¹⁰⁶ тощо.

Метою такого зближення є:

- забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, інших міжнародних договорів, що стосуються співробітництва України з ЄС;
- розвитку національного законодавства у напрямі його зближення із законодавством ЄС та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів актів законодавства;
- створення правової бази для інтеграції України до ЄС.

Зазначена Концепція визначає передумови розроблення Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, її головні завдання, принципи формування, виконання та фінансування, а також структуру. Концепцією Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу окреслено політико-правове та організаційне підґрунтя для проведення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу складається із 7 розділів і визначає передумови розроблення Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Євро-

¹⁰³ Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 роки: Указ Президента України від 13.12.2003 р. № 1433/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 51. Том 1. Ст. 74. Ст. 2663.

¹⁰⁴ План дій «Україна – Європейський Союз» Європейська політика сусідства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693/print

¹⁰⁵ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

¹⁰⁶ Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text>

пейського Союзу, її структуру, головні завдання, принципи формування, виконання.

Метою Загальнодержавної програми є створення передумов до підготовки законодавчого поля для входження України в Європейський Союз. Головними завданнями Загальнодержавної програми Концепція визначає:

- забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, інших міжнародних договорів, що стосуються співробітництва України з Європейським Союзом;
- розвиток законодавства України у напрямі його наближення до законодавства Європейського Союзу та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів законів та інших нормативно-правових актів;
- створення правової бази для інтеграції України до Європейського Союзу;
- створення на законодавчому рівні загальнодержавного механізму адаптації законодавства, який визначав би цілі та сфери, етапи адаптації законодавства, складовими елементами якого повинно бути фінансове, інформаційне, наукове та кадрове забезпечення;
- забезпечення системності та узгодженості в роботі органів державної влади під час здійснення заходів з адаптації законодавства;
- вдосконалення порядку планування нормотворчої роботи на основі довгострокової програми розвитку законодавства України з метою його наближення до законодавства Європейського Союзу;
- вироблення єдиних, обов'язкових для всіх суб'єктів права законодавчої ініціативи правил підготовки проектів нормативно-правових актів у процесі адаптації законодавства;
- вдосконалення інформаційного забезпечення роботи з адаптації законодавства;
- вдосконалення кадрового забезпечення в органах державної влади, підготовка спеціалістів, які відповідали б особливим кваліфікаційним вимогам, що ставляться до учасників процесу адаптації законодавства;

- підвищення рівня володіння офіційними мовами держав-членів Європейського Союзу державних службовців;
- вдосконалення порядку підготовки щорічних пропозицій щодо обсягів фінансування заходів з адаптації законодавства в рамках Державного бюджету України.

Загальнодержавна програма формується виходячи з довгострокових пріоритетів економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку країни з урахуванням світових досягнень науки та тенденцій у сфері європейської інтеграції та права і спрямована на розв'язання таких найважливіших загальносуспільних проблем, як економічне реформування, демократизація суспільства, створення умов для інтеграції України в Європейський Союз згідно з вимогами зовнішньополітичного курсу держави.

В.А. Худавердієва, розглядаючи євроінтеграційні процеси української державності, вважає – підтвердженням твердого наміру України стати країною-членом ЄС має слугувати не лише обрання Україною європейського вектору розвитку, є активне втілення заходів щодо співпраці між ЄС та Україною в широкому спектрі сфер: гуманітарної, економічної, торговельної та політичної. Серед пріоритетних напрямків відносин ЄС з Україною дослідниця називає: виведення на новий рівень європейсько-українську взаємодію; розвиток з Україною тісних політичних відносин; впровадження в українське сьогодення інструментів консультування у галузі розробки нового законодавства, спрямованих на «підтримку демократії», а також практична підтримка у процесі становлення інститутів демократії; підтримка реформ ринкової економіки та допомога у стабілізації економічної системи в Україні загалом¹⁰⁷.

Загалом, євроінтеграційні процеси є важливими не лише в загальному, в правовій і нормопроектувальній діяльності, а й в сфері економіки, адже ми пам'ятаємо – економічні показники України з часів незалежності не відрізняються не лише стабільністю, а й ефективністю та високим рівнем.

Результативність діяльності господарюючих суб'єктів в економічній системі України є прямо залежною від того, які дії управлінського характеру втілюють державні органи влади, уповноважені

¹⁰⁷ Худавердієва В.А. Правові засади євроінтеграційних процесів в Україні в контексті імплементації законодавства ЄС у галузі туризму. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 198.

контролювати, оцінювати, координувати та регулювати дії таких суб'єктів та мати вплив в загальному на добробут життя населення. Не секрет, що саме на державу покладено здійснення своїх функцій в усіх сферах економічно-соціального життя країни.

Варто відзначити, що стандарти економічно-соціального розвитку в українській державі суттєво відрізняються від аналогів таких стандартів розвинених європейських країн. Проте, оскільки Україна обрала євроінтеграційний шлях розвитку, слід акумулювати діяльність всіх органів державної влади на результативні, трансформаційні та невинні перетворення у всіх сферах державної політики, та не лише розробити, а й покращити інституційне забезпечення такої діяльності, яка б не порушувала основні норми, стандарти та принципи європейського співтовариства.

К.В. Браженко, виокремлюючи істотні риси чинної української правової системи, серед інших ознак, включає до такої системи і ті ознаки, які характеризують євроінтеграційні процеси в Україні. Зокрема, цитуючи А.А. Кафтію, К.В. Браженко відзначає, що євроінтеграційний напрямок розвитку, обраний українською державою, свідчить про наближення національного законодавства України до законодавства права ЄС. Європейський вибір являє собою невід'ємну частину національної ідеї, але і в той самий час становить стратегічний напрямок розвитку України в державно-правовому плані, що свідчить про дотримання курсу, проголошеного під час оголошення незалежності України¹⁰⁸. Впровадження правових стандартів європейського регіону в українську правову систему також розглядається К.В. Браженко у якості однієї з істотних рис чинної української правової системи. К.В. Браженко пише, що станом на сьогодні саме процесу європейської інтеграції слід завдячувати тому факту, що почалося визнання орієнтирів європейського співтовариства, які являють собою вектор стратегічного напрямку у сфері розвитку української держави. Дослідниця констатує, що пріоритет свобод і прав людини і громадянина, її особистості, закріплений у статті 3 Конституції України, є основним орієнтиром розвитку вітчизняної системи права¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Кафтя А. А. Правова система України в умовах інформатизації: напрями трансформації. *Імперативи розвитку цивілізації*. 2015. № 2. С. 120–122.

¹⁰⁹ Браженко К.В. Основні риси правової системи України: актуальні теоретико-правові аспекти. Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Львів, 18 листопада, 2022 р. / Міжнародний центр наукових

В. Желтовський, розглядаючи процеси європейської інтеграції в так названому «постмайданському» періоді в Україні, проводить короткий підсумок таких процесів та робить основний акцент на напрямках та особливостях співпраці ЄС-Україна щодо обговорення та запровадження демократичних реформ, а також основних перешкод для їх успішного впровадження. Робота В. Желтовського має на меті навести аргументи на користь та проти найбільш ймовірних напрямків подальших відносин між Україною та ЄС. Загалом, В. Желтовський узагальнив найважливіші події щодо системних реформ, започаткованих у 2014 році, та розробив набір рекомендацій щодо перспективних кроків, які наблизить Україну до ЄС¹¹⁰.

А. Терзян у власній публікації зосередив увагу на викликах та можливостях трансформації та європейської інтеграції «постмайданної» України та констатував – незважаючи на низку перешкод державотворенню України після Майдану, від сепаратизму до залишкового олігархічного впливу та авторитарної спадщини, країна продемонструвала сильну стійкість і наполегливість у відстоюванні своєї проєвропейської орієнтації¹¹¹. В іншій своїй роботі науковець підіймає схожу проблематику, а також проводить компаративний аналіз в постмайданівській Україні та Вірменії після «оксамитової революції»¹¹².

Ф. Мішлівець, звертаючись до тематики постєвромайданівського майбутнього для Європи, зазначає, що драматичні події в Україні підтверджують припущення, що фундаментальна криза демократії, з якою стикнулася Україна, не може бути визначена та обмежена кордонами національної держави та національної політики¹¹³.

Г. Поп-Елехес та Г.Б. Робертсон присвятили роботу ідентичності та політичним уподобанням в Україні до та після Євромайдану. Очевидним є висновок, якого дійшли дослідники, що спостережен-

досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 142; День, заради якого працювали всі: Україна розпочала переговори про вступ до ЄС. URL: <https://www.president.gov.ua/news/den-zaradi-yakogo-pracuyovali-vsi-ukrayina-rozpochala-peregov-91749rl>.

¹¹⁰ Zheltovskyy V. European integration processes in post-euromaidan Ukraine: in search for scenarios. *Online Journal Modelling the New Europe*. 2020. № 32. P. 72.

¹¹¹ Terzyan A. From revolution to transformation and European integration: Ukraine after the Maidan Revolution. *Centre for Studies in European Integration Working Papers Series*. 2020. № 1 (15). P. 45.

¹¹² Terzyan A. Closer to Europe? Domestic changes and the europeanization processes in post-revolution Ukraine and Armenia. *Romanian Journal of European Affairs*. 2020. № 20 (1). P. 37.

¹¹³ Miszlivetz F. The post-Euromaidan future for Europe. In *Reframing Europe's Future*. 2014. Routledge. P. 269.

ня значного зниження підтримки тісних політичних та економічних відносин з Росією та зростання підтримки вступу до Європейського Союзу серед громадян України¹¹⁴.

Окремо варто згадати про Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки, яка була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2021 році¹¹⁵. Окремо Кабінет Міністрів України у тому ж році затвердив План заходів з її реалізації¹¹⁶. Необхідність прийняття цих нормативно-правових документів була обумовлена реаліями сьогодення та тенденціями цифровізації процесів економіки як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Дана Стратегія акцентує увагу на забезпеченні побудови в Україні дієвої цифрової та сервісної економіки. Проте варто відзначити, що в даній Стратегії йдеться і про забезпечення захисту громадянських інтересів у відповідності до європейського досвіду та стандартів, адже технології у сфері цифровізації активно впроваджуються саме на території ЄС, а вони слугують основою усіх державних економічних процесів.

Звичайно, окремий етап розвитку української державності на шляху до євроінтеграції слід пов'язати з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України. В цьому контексті варто згадати про те, що у 2022 році Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС.

Згадане повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року посилило увагу закордонних науковців до проблематики євроінтеграційних процесів в Україні.

Д. Фіотт переконаний, що повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України перевернуло порядок європейської безпеки, адже Україна подала запит на членство в ЄС, проти Росії були введені безпрецедентні санкції, європейські країни відправили Україні зброю та боєприпаси, а НАТО посилило свою військову базу. Незважаючи на такі дії, Д. Фіотт задається

¹¹⁴ Pop-Eleches G., Robertson G.B. Identity and political preferences in Ukraine—before and after the Euromaidan. *Post-Soviet Affairs*. 2018. № 34 (2–3). P.107.

¹¹⁵ Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. *Офіційний вісник України*. 2021 р. № 61. Ст. 17. Ст. 3842.

¹¹⁶ План заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки від 21 липня 2021 р. № 831-р. *Офіційний вісник України*. 2021 р. № 61. Ст. 17. Ст. 3842.

питанням – чи можна говорити про трансформаційний момент для безпеки та оборони ЄС? У своїй роботі дослідник аналізує стан інтеграції в ЄС у сфері оборони під час війни проти України. Спираючись на гіпотези, розроблені в рамках «нового міжурядового механізму», Д. Фіотт показує, як уподобання держав-членів ЄС щодо оборони та міжурядової та наднаціональної динаміки формуються війною. Зокрема, науковець описує, як наднаціональні та міжурядові інституції відреагували на війну та як внутрішні переваги вплинули на нещодавні оборонні зусилля ЄС, а також проводить попередню оцінку стану євроінтеграції в обороні після вторгнення РФ в Україну¹¹⁷.

М. Пекарчікова та М. Станіцкова констатують – атака росії на Україну є зовнішнім безпековим шоком, який підсилює реформаторські тенденції в нашій державі до стандартів ЄС, особливо у сфері побудови незалежності та самодостатності¹¹⁸.

Цікавим в даному контексті є дослідження Т. Діез, який не лише дослідив проблематику ідентичності політичної організації в контексті фундаментальних питань євроінтеграційних процесів, а й провів в даному аспекті компаративістське дослідження так званих «конфліктів» в Україні та Кіпрі і їх політичних наслідків¹¹⁹.

Окремо в межах нашого дослідження варто згадати про критику закордонними науковцями українських антикорупційних положень. Важливою в даному контексті є робота М. Кралікової, яка зосередила свою увагу на імплементації стандартів ЄС в антикорупційне законодавство України.

М. Кралікова підкреслює, що успішні законодавчі зміни впровадження реформ в антикорупційній сфері можуть бути обмеженими через її наслідки для інтересів національних акторів і позиції влади. Дослідниця констатує – зіткнення норм ЄС з поширеними нормами, інституціями та неформальними практиками українських вищих посадовців призвело до імітації реформ та інституційного розшарування та часткових інституційних інновацій¹²⁰. З цією пози-

¹¹⁷ Fiott D. In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine. *Journal of European Integration*. 2023. № 45(3). P. 447.

¹¹⁸ Pekarčíková M., Staničková M. Analysis of the current integration process: from the past to the future of the European Union. *Eastern Journal of European Studies*. 2022. № 13 (2). P. 49.

¹¹⁹ Diez T. Transforming identity in international society: the potential and failure of European integration. *Comparative European Politics*. 2019. № 17. P. 512.

¹²⁰ Králiková M. Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine. *Journal of European Integration*. 2022. № 44 (2). P. 245.

цією ми погоджуємося частково. Хоча показники корупції в Україні є надзвичайно високими, ми переконані – це пов’язано не з низькою якістю законодавчих реформаций, а з низьким рівнем їх дотримання. Варто відзначити – з часів обрання Україною проєвропейського напрямку розвитку, було суттєво реформовано та покращено антикорупційне законодавство, імплементовано європейські стандарти в цій сфері, було створено Національне антикорупційне бюро України та Вищий антикорупційний суд.

Загалом, правова база України в аспекті євроінтеграції є фундаментальною, свідчить про гармонійне поєднання економічного та соціального розвитку, тісний взаємозв’язок між цими двома категоріями, які фактично визначають стратегічний курс державної політики.

У підсумку ми можемо констатувати, що нормативно-правове підґрунтя є досить різноманітним та складається з різних за назвою та правовою природою документів. Цікавою в цьому плані є позиція О.І. Неліна. Так, О.І. Нелін регламенти, висновки або рекомендації, рішення, директиви, принципи права Європейського співтовариства загального характеру, джерела права, викладені у формі міжнародної угоди, рішення Європейського суду, спільні позиції та дії в межах (рамках) політики безпеки та зовнішньої спільної політики, а також спільну стратегію у цій сфері відносить до вторинного законодавства¹²¹.

Тут нам би хотілося зробити ряд уточнень. По-перше, ми не погоджуємося з формулюванням «вторинне законодавство». Такий підхід складає хибне враження, що національне законодавство є «вищим» за міжнародне. Насправді, ми пропонуємо поділяти законодавство для України у сфері євроінтеграції на міжнародне та національне, а останнє, в свою чергу, на Закони та підзаконні нормативно-правові акти. Всі види таких правових актів були викладені та описані в роботі вище.

І наостанок нам би хотілося провести розмежування понять «євроінтеграційний напрямок» та «напрямок інтеграції ЄС». В цих поняттях є як спільні, так і відмінні риси. Спільні – це розуміння власне напрямку в даному контексті, як системи (комплексу)

¹²¹ Нелін О.І. Правові аспекти євроінтеграційних процесів в Україні й адаптація вітчизняного законодавства про туризм до законодавства Європейського Союзу. *Юридична Україна*. 2023. № 10. С. 9.

інструментів, засобів та заходів, покликаних реалізовувати державну політику у певному напрямку. Проте саме в спрямованості напрямку і полягає категоріальна відмінність в розглядуваних термінах – якщо поняття «євроінтеграційний напрямок» стосується, так би, мовити імплементації стандартів і норм європейських країн (як певних груп, так і в цілому), то «напрямок інтеграції ЄС» – має відношення до імплементації таких стандартів і норм ЄС як політичного утворення.

Таким чином, можна дійти до висновку, що вдала розробка та впровадження політичних інструментів, стандартів, заходів в контексті євроінтеграції дозволить вирішити ряд суттєвих проблем, які постають перед Україною з часів проголошення її незалежності (правових, соціальних, економічних тощо).

Генезис розвитку нормативно-правової бази України на шляху до ЄС показав, що такий розвиток є суттєво пов'язаним з політичними чинниками та конфліктами. Прикладом можуть слугувати події Євромайдану, а також початок повномасштабної війни РФ проти України. У роботі системно викладено нормативно-правові акти, які забезпечували чи забезпечують складний процес України на шляху до набуття членства в ЄС.

У роботі було запропоновано власне авторське бачення розмежування понять «євроінтеграційний напрямок» та «напрямок інтеграції ЄС».

1.4. Політико-правові перспективи України на шляху до ЄС

На нашу думку, формування уявлення про політико-правові перспективи України на шляху до Європейського Союзу може виникнути у нас після розгляду певної низки питань, а саме:

- визначення специфіки найбільш усталених характеристик українського соціокультурного середовища на тлі, якого існують українські політико-правові інститути;
- визначення парадигматичних засад для цивілізаційного моделювання розвитку сучасних політико-правових інститутів;

- визначення особливостей сучасного етапу трансформації українського суспільства та окреслення відповідних першочергових завдань, реалізація яких дозволить наблизити Україні політико-правових перспективи на шляху до ЄС.

Перш за все слід звернути увагу на те, що в українському суспільстві понад тридцять років як серед науковців (політологів та правників), так і серед політиків-практиків відбуваються дискусії навколо питань, пов'язаних з визначенням засад інтеграції та розвитку суспільства. Але однозначної відповіді на ці стратегічні питання і досі не знайдено. Розглянемо ці питання за ступенем їх пріоритетності, відштовхуючись від нашого кінцевого завдання – побудови в Україні економічно та культурно розвиненої, соціально та політично стабільної, правової держави, яка б могла претендувати на місце серед інших країн об'єднаної Європи.

Не викликає сумнівів, що саме внутрішньо інтегроване суспільство здатне забезпечити свій сталий розвиток. Інтеграція суспільства повинна забезпечуватись на підґрунті толерантності людських відносин в межах мультикультурного, поліетнічного та багатоконфесійного українського суспільства. Хотілось би зразу ж зазначити, що українське суспільство має доволі складний ландшафт національної політико-правової культури, коріння якого слід шукати в нашому історичному минулому¹²². Структура сучасної політико-правової культури України, на нашу думку, є доволі сильно фрагментованою¹²³, що має прояв в особливостях ціннісних уподобань великої кількості політичних партій (станом на 15 лютого 2022 року в Україні зареєстровано 370 політичних партій)¹²⁴, конфесій (католиків, православних, мусульман) та регіонів, ціннісні середовища яких, формують набори діаметрально протилежних загальнокультурних (неполітичних та ідеологічних за суттю) детермінант: на Заході переважно раціонального, а на Сході ірраціональні, емоційно-вольового начала¹²⁵.

¹²² Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.

¹²³ Веденеев В. Политическая культура постсоветских обществ: традиции, либеральные ценности и перспективы. Кривой Рог: Минерал, 2002. С. 37–56.

¹²⁴ Політичні партії в Україні: скільки зареєстровано та скільки беруть участь у виборах (за даними сайту «Слово і діло», 15 лютого 2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/infografika/polityka/politychni-partiyyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchastv-vyborax>

¹²⁵ Шлемкевич М. Галичанство. *Політол. читання*. 1993. № 1. С. 248.

Така фрагментарність української політико-правової культури є відповіддю на непрості історичні умови існування народу під гнітом чисельних його поневолювачів і пов'язана, з одночасним існуванням українців в різних цивілізаційних напівсвітах¹²⁶, які перетворювали їх в «громадянство недержавне»¹²⁷ та врешті-решт довгий час не сприяли появі національної державності. Доречи, в вітчизняній історії як мінімум декілька разів (в середині XVII ст. та першій чверті XX ст.) з'являлись передумови для створення незалежної національної держави¹²⁸. Але за умов нереалізованості цих історичних шансів, вплив інокультурного тиску з боку більш могутніх та краще організованих країн-сусідів, в доповненні з особливостями української ментальності («народної душі»), постійно відтворював цю політико-культурну фрагментарність суспільства.

У дослідженнях особливостей української ментальності від О. Киричука (який спирався на культурологічні і соціопсихологічні роботи М. Грушевського, Н. Костомарова, В. Липинського, Д. Чижевського¹²⁹) та від О. Донченко й Ю. Романенко (які спиралися конкретно на метод архетипів¹³⁰) йдеться про деякі риси національної ментальності, які відбивали фрагментований стан національної культури українства і, безумовно, були в структурі його «народної душі» слабкими рисами.

Отже, окреслимо найбільш суттєві особливості української «народної душі» (ментальності), про які згадують у своїх творах видатні дослідники українства:

по-перше, мова йде про схильність до анархізму (за О. Киричуком «анархічного індивідуалізму, без належного прагнення до державності» або за О. Донченко й Ю. Романенко «антидержавного, зоологічного індивідуалізму самозамкнутості»), який у тлумаченні

¹²⁶ Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламент. вид., 2011. С. 579.

¹²⁷ Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 83.

¹²⁸ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. 3-ге вид. Київ: Критика, 2006. 584 с.; Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2003–2013.

¹²⁹ Киричук О.В. Ментальність: сутність, функції, генеза. *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали міжнар. наук.– практ. конф.*, м. Луцьк, 18–23 черв. 1994 р. Київ; Луцьк, 1994. Ч. I. С. 11.

¹³⁰ Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: монографія. Київ: Либідь, 2001. С. 207–265.

П. Боковнева мав прояв у прагненні кожного (українця – прим. В. В.) дотримуватися своєї сторони «jeder in ihre Seite»¹³¹.

Заради об'єктивності слід сказати про те, що не всі українські науковці поділяють цю точку зору. Так, Т. Петрушина вважає, що положення про «схильність до анархізму» «є доволі спірним і вимагає ґрунтованих доказів»¹³². Але, що є більш вагомим доказом цієї риси українства, чим сама історія багатоговікового бездержавного існування українців;

по-друге, йдеться про вказану ще М. Костомаровим емоційно-чуттєву складову «народної душі» українсько-руської суспільності¹³³ (за О. Киричуком «перевагу емоційно-чуттєвого над волею і інтелектом» або за О. Донченко й Ю. Романенко «емоційно-естетичної домінанти»), яка не співпадала з раціональними правилами гри в політико-правовому середовищі, та за таких обставин і не відтворювала належних умов до поміркованості, розважності суспільних дій людини в прагненні відтворити національну державність;

по-третє, за спостереженнями Н. Григорієва багато дослідників підкреслюють політичну пасивність українців, а саме те, що вони «не люблять політики». У крайній формі ця думка була висловлена ще І. Франко в статті «Дещо про себе самого», де автор пише про українську расу, як «мало здібну до політичного життя»¹³⁴.

по-четверте, на основі узагальнення різних поглядів Н. Григорієв робить висновок ще про одну особливість української «народної душі» – її дихотомічність, яка знайшла прояв у одночасному прагненні українців як до індивідуалізму, так і до колективізму¹³⁵. Але низка вчених, у тому числі і Д. Чижевський, вважали тільки індивідуалізм (як прагнення до свободи, необмеженої формальними правилами та вимогами спільноти) однією з основних рис української національної вдачі¹³⁶.

¹³¹ Bokowneff P. Das Wesen des Russentums: Eine völkerpsychologische Studie. Langensalza: Beyer & Söhne, 1930. P. 26.

¹³² Петрушина Т. Про ментальність українського етноса. *Соціальні виміри суспільства: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2011. Вип. 3 (14). С. 420.

¹³³ Костомаров Н.И. Две русские народности / обраб. текста, ред. А.П. Ковалева; предисл. В.А. Дорошенко. Киев; Харьков: Майдан, 1991. С. 26.

¹³⁴ Франко І.Я. Дещо про себе самого: зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899) / упоряд. та комент. Ю.Л. Булаховської, В.П. Ведіної, Т.І. Комаринця, К.П. Куткоковець, В.П. Лук'янової, А.І. Скоця; ред. Г.Д. Вервес, О.Н. Мороз. С. 271–272.

¹³⁵ Григорієв Н. Українська національна вдача. Вінніпег; Манітоба: Видання Української видавничої спілки в Канаді, 1941. С. 15–16, 52–55.

¹³⁶ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. 2-ге вид. Мюнхен: [б. в.], 1983. С. 17.

Вищезгадані слабкі риси української «народної душі» (ментальності) не могли бути підґрунтям для формування єдиної національної політико-правової культури. Проте ідеологи українського національного відродження шукають інші інструменти інтеграції суспільства. Звертається увага на релігійність українців, яку свого часу підкреслював і Н. Костомаров, написавши про те, що «народ южноруський – глибоко релігійний народ»¹³⁷. У той же час за умов мультиконфесійності країни, коли існують значні релігійні розходження та відверте протистояння католицького Заходу та православного Сходу (невраховуючі мусульманський Південь), ставка на животворчу силу релігії, «наявність релігійного кореня в українського народу»¹³⁸ була помилковою. Стан того релігійно-ментального протистояння та культурної фрагментарності українства наступним чином описує ідеолог ОУН Ю. Вассян: «Наступ Заходу в формі католицизму... зроблений у нашій історії вилам, до нині ще ніяк не заглажений. Ця половинчастість... вказує на внутрішню несучільність, розшарованість, на брак органічного центру в історичному житті українського народу»¹³⁹.

Але незважаючи на українські реалії ідеї використання релігії як дієвого інструменту інтеграції соціуму не зникає. Д. Донцов взагалі, в контексті свого оксиденталізму¹⁴⁰ пропонує релігійну переорієнтацію українців з православ'я на католицтво, якому він відводить роль фактору боротьби за духовне переродження та історичне самоутвердження українців. Вочевидь, що цей порив у Д. Донцова виник під впливом поглядів О. Шпенглера. І ми повинні його сприймати як спробу сутнісно-глибинної еманції європейського, «готичного» Духу в українські реалії першої чверті ХХ ст. та намагання відтворити в них європейський спосіб життя, створити в Україні єдину державну, політичну за суттю, націю європейського зразку. Ця «політична нація», за поглядами Д. Донцова, створюється не на принципах «етнічно-кровної» тотожності¹⁴¹, а на засадах

¹³⁷ Костомаров Н.И. Две русские народности / обраб. текста, ред. А.П. Ковалева; предисл. В.А. Дорошенко. Киев; Харьков: Майдан, 1991. С. 59.

¹³⁸ Липинський В. Релігія і Церква в історії України. Нью-Йорк: Булава, 1956. С. 14.

¹³⁹ Вассян Ю. Суспільно-філософські нариси. Чикаго: Вид-во «Самостійної України», 1958. С. 59.

¹⁴⁰ Донцов Д. Справа унії. *Шляхи*. 1916. № 5. С. 54–70; Донцов Д. Церква і націоналізм. *Літературно-науковий вістник*. 1924. Т. 83, Кн. 5. С. 75–82; Донцов Д. Кардинал Мерсіє – слуга Бога і нації. Київ: СУМ, 1992. 78 с.

¹⁴¹ Донцов Д. «Той перший» (Пам'яті Петра Великого). *Літературно-науковий вістник*. 1925. Т. 86, Кн. 3. С. 260.

того, що ми зараз називаємо «громадянським суспільством», в якому узгоджуються абстрактно універсалістські принципи та партикуляристські основи різних етнічних спільнот сучасної об'єднаної Європи.

Якщо взагалі піднятися до узагальнень, то є можливість відслідкувати, що після Революції 1917 р. відбулись якісні зміни в системі національної ідеології, пов'язані з переходом від ідеї соціалістичного Прогресу до ідеї вічного Сакруму. Відтепер релігійність розуміється як чинник загальнонаціонального та культурного піднесення, а не як патріархальна, ретроградна традиція. У творчості не тільки Д. Донцова, але й національно зорієнтованих діячів української культури Ю. Клена, Ю. Липи, Є. Маланюка та Л. Мосендза знайшли віддзеркалення релігійні (католицькі) мотиви. Метою впровадження цієї інтелектуально-духовної тенденції було намагання оксиденталізувати українську ментальність і культуру, зробити їх більш аскетичними (на зразок протестантських) та гнучкими, високо динамічними, що могло забезпечити існування українства за всіляких несприятливих (відверто ворожих або суто конкурентних) та високо динамічних сучасних умов.

У разі застосування екстраполяції, та при зверненні до поглядів В. Липинського, які пояснювали причини українських негараздів в історичному минулому, виникає розуміння того, що вони є актуальними і у першій чверті ХХІ ст. За його поглядами, серед цих негараздів є такі як:

- по-перше, боротьба за отаманство, яка на ментальному рівні властиве українству, де «замість характерів – доколінний шлик; замість сталої ідеї – щодня інший настрій; зброєю – демагогія і брехня; мотивом – злоба, зажерливість і пиха; тактикою – зрада, а суттю – порожнеча»¹⁴²;
- по-друге, «апетити до необмежених спекуляцій і до влади, опертої не на моральний авторитет і реальну силу продукції та меча, а на гешефтьярській сприті та... силі гроша»¹⁴³;
- по-третє, «нічим не обуздане хамство»¹⁴⁴;

¹⁴² Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квіт. 1928 р. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 69.

¹⁴³ Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті С. Х. Чикаленка «Де вихід?»). Нью-Йорк: Булава, 1954. С. 28.

¹⁴⁴ Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квіт. 1928 р. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 64.

- по-четверте, схильність до неорганізованості, непослуху, який, за визначенням Ф. Ніцше, є «доблестю раба»¹⁴⁵ [25, с. 34];
- по-п'яте, домінування «інтересів хаотичних «партійних» сполук... над інтересами держави»;
- по-шосте, намагання об'єднати Україну на основі протиставлення її політики або Сходу, або Заходу. В той час як сам В. Липинський звертав увагу на те, що Україна не може об'єднатися «ненавистю до Москви або Польщі, бо ненависть до Москви зажене її в Польщу, ненависть до Польщі зажене її в Москву, а ненависть до обох одночасно – в петлю самогубця»¹⁴⁶.

Не «в загіпнотизованій... ненавистю банді» виникає жага і потреба державотворення, а в патріотизмі, що ґрунтується «на любові до своїх земляків»¹⁴⁷. За В. Липинським патріотизм полягає у докладанні зусиль для створення оптимальних умов для людського, державного і політико-правового існування своїх земляків, щоб було честю носити ім'я Українця, а «не мріяти про витошення в Дніпрі більшості своїх же... земляків» чи практикувати псевдонаціоналістичну «моду лавочників» із запозиченим від нащадків хазар гаслом «свій до свого по своє»¹⁴⁸. За сучасних умов такі псевдопатріотизм і псевдонаціоналізм є прикриттям для бездуховності, безрелігійності, політичної деструктивності та правового нігілізму, за поглядами В. Липинського саме їм у сполученні з шовінізмом притаманні «політичне руйництво, зрадництво, хитрість, безвольність, отаманія, самозакоханість, кар'єризм, здеклясованість»¹⁴⁹. На жаль, люди, наділені саме такими соціально-психологічними рисами, формують сучасний український політикум.

Наприкінці розгляду цього питання слід зробити наголос на тому, що вище описана фрагментарність українського ландшафту політико-правової культури, незважаючи на її вище описане глибинне коріння, є не настільки суттєвою, щоб неможливо було не знайти спільну ідеологічну основу для інтеграції внутрішньо розшарованого українського суспільства у відповідальний момент

¹⁴⁵ Ніцше Ф. Так казав Заратустра /переклад: А. Онишко. Київ: Видавничий союз «Андронум», 2022. С. 64.

¹⁴⁶ Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квіт. 1928 р. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 74.

¹⁴⁷ Там само. С. 77.

¹⁴⁸ Там само. С. 77.

¹⁴⁹ Там само. С. 78.

його історії. Тут потрібно враховувати те, що політична та ідеологічна диференціація сучасного українського суспільства є об'єктивно результатом цілеспрямованого впливу як зовнішніх, так і внутрішніх зацікавлених сил. Звернемо увагу на те, що до початку військових дій на Сході країни в Україні існували два локалізовані, вкрай протилежно налаштовані політичні сегменти суспільства: на Сході та Півдні – проросійський, на Заході – вкрай радикально-націоналістичний. Така політико-ідеологічна ситуація в суспільстві формувалася впродовж декількох десятиліть за відсутності цілеспрямованої інформаційної політики з боку держави.

По-перше, до зовнішніх зацікавлених сил слід віднести цілу низку найближчих країн-сусідів, територіальні претензії яких довгий час залишалися поза увагою інформаційної політики з боку української держави. Так Польща довгий час претендувала на території з місцями компактного проживання поляків у Львівський та Тернопільській областях; Угорщина – на території з місцями компактного проживання угорців у Закарпатській області; Румунія – на території з місцями компактного проживання румунів та молдаван у Одеській області. Перераховані країни вже довгий час роздають громадянам України, що мають не українське (а польське, угорське, румунське) етнічне походження власні паспорти. Подібна ситуація виникла починаючи з 2014 року і на сході країни, де РФ як на непідконтрольних, так і підконтрольних Україні територіях роздає власні паспорти етнічним росіянам.

По-друге, до проявів внутрішніх зацікавлених сил (як це не здається не природньо) слід віднести цілеспрямовану внутрішню політику деяких керівників країни, яке спираючись на старий принцип «*divide et impera*» (розділяй і володарюй), стимулювали появу нових джерел, що ще більше посилювали фрагментарність суспільства та унеможливлювали об'єднання громадян у протистоянні з центральною владою, яка не виконувала взяті на себе зобов'язання. Така політика керівників країни давала їм можливість, за умов падіння їх власного авторитету, забезпечувати контроль над опозиційно налаштованим по відношенню до центральної влади суспільством. Майстерно та витончено використовував цей принцип контролю суспільства, запровадивши гасло «Армія. Мова. Віра», починаючи з 2016 року президент П. Порошенко, а у 2023 році

до нього пристала (на думку політичного оглядача BBC News Україна С. Дорош)¹⁵⁰ і нинішня влада.

Втім, якщо повернутися до розгляду раніше заявленого питання, то огляд подій наприкінці ХХ століття свідчить про те, що практично на всій території України мали підтримку національно-демократичні сили (Народний Рух, демократична та республіканська партії), але на початку ХХІ століття вони фактично були усунуті з політичного простору. Цей факт свідчить про те, що ідеї демократії та українського консерватизму (на засадах поглядів В. Липинського) можуть забезпечити політичну інтеграцію суспільства та виникнення згодом громадянської нації або наднаціональної політичної спільноти, яка об'єднає в єдину внутрішньо суперечливу соціальну систему представників різних культур, етносів та конфесій на засадах взаємоповаги та врахування їх інтересів.

Продовжуючи тему інтеграції українського суспільства, сліз звернути увагу на думки Г. Ганса з цього приводу, який використовує інше поняття, а саме – «символічна етнічність»¹⁵¹, пише про те що воно може розглядатися як екзистенційна цінність, що на критичних етапах розвитку українського суспільства здатне набувати неабиякого інтегруючого потенціалу, здатного організувати суспільство як на ефективний опір у збройному конфлікті, так і на успішне завершення трансформаційних процесів.

Поява внутрішньо інтегрованого українського суспільства дозволить перейти до вирішення нашого стратегічного завдання та другої частини раніше сформульованої проблеми – подальшого розвитку суспільства, що врешті-решт може відкрити йому можливість для інтеграції у європейську спільноту. Саме з цієї позиції слід розглядати проблему організація в Україні політико-правових інститутів публічної влади, які повинні перетворитися на дієві інструменти забезпечення європейсько зорієнтованого розвитку суспільства. І головне питання, яке виникає в контексті вище сказаного – це на яких засадах повинен відбуватися процес організації політико-правових інститутів публічної влади сучасного українського суспільства. Можливо це будуть засади універсального підходу, який ґрунтується на ліберально-демократичному типі полі-

¹⁵⁰ Дорош С. «Армія. Мова. Віра». Як гасла Порошенка стали гаслами Зеленського. *BBC News Україна*. 17 січня 2023. URL: <https://bbc.com/ukrainian/features-64175314>

¹⁵¹ Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: в 2 т. / перекл. з англ. О. Коваленка. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 444 с.

тичної раціональності, а можливо соціокультурного підходу, який відбиває переважно специфіку національного. Саме цим питанням теоретичного обґрунтування моделі організації політико-правових інститутів української держави і присвячене друге питання цього розділу монографії.

Сьогодення надає нам можливість спостерігати радикальні зрушення в оцінках політико-правових явищ, які відбуваються на підставі зміни засад та стратегій процесу наукових досліджень. Причиною тому була поява ідей Т. Куна в царині історії науки та філософії, які спричинили переусвідомлення сутності явища «наукового пізнання»¹⁵². Наукове пізнання тепер інтерпретується в контексті ідей «постраціональності» як історія, що складається з низки послідовних помилок. А, безпосередньо, дослідження політико-правових явищ визначаються як поетапна зміна «одного типу політичної раціональності» (або «системи наукової міфології») на іншу більш доречну¹⁵³.

У цьому контексті йдеться про те, що взагалі не існує «стійких наукових істин» та цивілізаційних засад для політико-правової організації конкретно взятого суспільства. Таким чином, соціокультурні інститути, реалізовані у відповідних їм конкретних політико-правових формах, по-перше, не є органічно притаманними саме цьому суспільству, по-друге, їх не слід сприймати як об'єктивовані прояви цивілізаційних рис саме даного суспільства. Йдеться про те, що в розвитку суспільства відсутня обумовленість майбутнього минулим, а суспільні процеси детермінуються за рахунок суб'єктивного свавілля політичних акторів. Відповідно підпадає критиці гегелівська думка з приводу того, що державний устрій не створюється окремими суб'єктами політики, а є результатом поступового, багатомірного процесу втілення «принципу раціональності» та відповідних ідей, які існують у масовій свідомості громадян кожного суспільства¹⁵⁴. Насаджується думка про те, що цивілізаційні засади – це штучно створені міфи, які спрямовані на легітимізацію певних державно-правових режимів. У цьому сенсі сучасні досліджен-

¹⁵² Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Port-Royal, 2001. С. 58.

¹⁵³ Foucault M. The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979 / edited by M. Senellart; translated by G. Burchell. New York: Palgrave MacMillan, 2008. 368 p.

¹⁵⁴ Hegel G.W.F. Vorlesungen über Rechtsphilosophie: 1818–1831: in 6 Bänden / edition und kommentar von K.-H. Ilting. Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1973. Band 1. Zweite, erweiterte Auflage. 620 s.

ня спрямовані на викриття цих публічних міфів та обґрунтування ідеї про те, що будь-який соціокультурний інститут (політико-правової, соціально-економічної або іншої форми) є втіленням певної «публічної звички» та соціальної амнезії, які завдяки традиції перетворюють факт «публічного свавілля» політичних акторів у щось більш значуще та об'єктивно існуюче¹⁵⁵. Звідси будь-яка цивілізаційна система може тлумачитись як штучно утворене та унікальне «поєднання» соціального порядку¹⁵⁶.

У межах цієї постраціональної парадигми будь-які соціальні факти та публічно-владні практики сприймаються як унікальні та не підлягаючи систематизації саме тому, що описують суспільно обмежений, поодинокий досвід. Для сучасної науки проголошується відсутність стійкої системи науково-практичних координат, а для соціальної практики – усталеного цивілізаційного вектору державно-правового розвитку суспільства. В результаті в різних сферах життєдіяльності суспільства знайшли поширення технології управління ірраціональним вибором¹⁵⁷, що ґрунтуються, наприклад, на засадах теорії нестабільності.

У теорії та практиці організації національної публічної влади ігноруються етнокультурні особливості, ідейно-концептуальні засади та морально-духовні стандарти, які спрямовували усталений розвиток конкретного соціокультурного середовища. Врешті-решт такий підхід призводить до того, що сучасні науки та соціальні практики не враховують, по-перше, цивілізаційну спрямованість розвитку соціальної системи, яка спирається на культурно-історичний контекст буття конкретно взятого суспільства, по-друге, усталені традиції розвитку соціально-політичного та правового мислення громадян, по-третє, спадкоємність у організації публічної влади.

Спостерігається виникнення нових посткласичних смислів соціального буття, пов'язаних з появою сучасних віртуалізованих глобальних символів та доволі абстрактних ідейних позицій. Все вище згадане суттєво змінює, по-перше, процес соціокультурної ідентифікації членів спільноти, по-друге, формування політи-

¹⁵⁵ Bourdieu P. On the State. Lectures at the College de France: 1989–1992 / edited by P. Champagne, R. Lenoir, F. Poupeau and M.-C. Riviere. Cambridge: Polity Press, 2014. 462 p.

¹⁵⁶ Latour B. Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory. Oxford, UK: Oxford University Press, 2005. 301 p.

¹⁵⁷ Мажара Г. А., Капустян В. О. Ірраціональні стратегії в умовах часткової інформованості гравців на прикладі індивідуально-оптимальних рівноваг. *Академічний огляд*. 2019. № 2 (51). С. 61–68.

ко-правової культури суспільства, по-третє, процес прийняття і реалізацію управлінських рішень. В цьому сенсі проблемою сучасних західноєвропейських та вітчизняних досліджень є пошук підґрунтя громадянського світогляду, яке б було здатне забезпечити розвиток «загальносвітової громадянськості»¹⁵⁸, що базується не на традиціях загальної культури існуючих етносів, а на загальносвітовій «конституційно-правовій ідентичності»¹⁵⁹. Звертає на себе увагу і той факт, що з кінця ХХ століття в науці та соціальній практиці, розпочинається нівелювання соціокультурної специфіки та руйнація засад національної самосвідомості. Одночасно відбувається формування засад нової спільноти, в межах якої унікальні риси не виступають підґрунтям для ідентифікації суспільства¹⁶⁰.

У той же час позбавлення наукових досліджень стійких соціокультурних засад викликає: по-перше, кризу ціннісно-нормативних засад організації публічної влади; по-друге, деформацію політико-правової культури та дегармонізацію нормативної системи; по-третє, дисфункцію політичних інститутів держави; по-четверте, руйнацію традицій національної державності, що забезпечують сталість та відтворення соціально-політичної цілісності поліетнічної спільноти; по-п'яте, надмірну бюрократизації системи національного права.

У першій чверті ХХІ століття правові засади організації української держави все ще перебувають у процесі тривалої суттєвої трансформації. Модернізаційні, консервативні та глобалізаційні тренди істотно впливають на зміст соціокультурної динаміки базових політико-правових інститутів українського суспільства. Відчувається, що змінюється сутність цих інститутів, їх функції та соціальна роль. Також у зв'язку з втратою суспільством національних особливостей в процесі його політико-правової уніфікації може підвищуватись імовірність виникнення внутрішніх криз.

На підґрунті вище згаданого, при дослідженні національних форм, які забезпечують соціально-політичну консолідацію суспільства та соціокультурний й правовий розвиток, відбувається ігнорування потенціалу української цивілізаційної традиції. Науковці,

¹⁵⁸ Altermatt U. Das Fanal von Sarajevo. Ethnonationalismus in Europa. Paderborn: Schöningh, 1996. 288 s.

¹⁵⁹ Habermas J. Der gespaltene Westen: Kleine politische Schriften X. 3rd edition. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2004. S. 113–193

¹⁶⁰ Beck U. The Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity Press, 2006. 201 p.

які дотримуються цих посткласичних поглядів стверджують, що ми стоїм на порозі радикальних змін в системі соціально-політичних та правових категорій. Вірогідніше за все, у майбутньому зникнуть традиційні для політології та правознавства категорії: «державна», «правовий порядок», «політико-правовий статус людини та громадянина». Аналогічна ситуація, – зникнення застарілих категорій, очікує і етнографічні поняття «народ», «нація», «етнос». З часом виникнуть категорії, які будуть відбивати сутність нових форм суспільної організації й ідентифікації спільноти. Вірогідніше за все, ці новостворені категорії будуть вільними від традиційних політико-правових кліше, нав'язаних державою та класичним правом.

Якщо піднятися до рівня узагальнень то вимальовується дві діаметрально протилежні моделі майбутньої організації публічної влади: по-перше, неоліберальна модель упорядкування соціуму, в якій інституту держави відводиться незначне місце у забезпеченні соціокультурного консенсусу та етнополітичної стабільності; та, по-друге, неомарксистська модель, в якій соціокультурний аспект упорядкування соціуму взагалі втрачає якість значення.

При цьому слід зважати на те, що діяльність по організації досліджень та моделюванню розвитку сучасних українських політико-правових інститутів на соціокультурних й етнополітичних засадах взагалі викликає низку питань, детермінованих як зовнішніми, так і внутрішніми обставинами, серед яких ми виділяємо наступні:

- по-перше, політкоректність вимагає, щоб у сучасних дослідженнях політико-правові інститути розглядались тільки крізь призму їх тотожності до західноєвропейської моделі організації правової держави. При цьому реально існуючі в кожній країні політико-правові інститути та практики розглядаються не як самодостатні соціокультурні явища: вони завжди порівнюються с західноєвропейським науково та ідеологічно обґрунтованим зразком. Проте, на думку Є. Головахи, у політико-правовій практиці це спричинило не процес вдумливого використання західноєвропейського досвіду модернізації суспільства, а вульгарне калькування політико-правових форм організації публічної влади країн усталеної демократії. В результаті ми отримали в Україні «суспільство стихійної пострадянської трансформації і відкладеного декларованого транзиту», якому притаманні такі

характеристики, як подвійна інституційна система, масова аномічна деморалізація, цінності «спотвореного модерну», неостанові утворення, відсутність «інституційної» довіри, негативні ідентичності»¹⁶¹;

- по-друге, апеляція до попереднього досвіду державного будівництва вважається не завжди доречною й доволі часто сприймається як небезпечна тенденція до етатизації поглядів суспільства та ностальгія за «радянським минулим». Втім, з однієї сторони, саме за радянської доби (значення якої не слід перебільшувати, але і не слід принижувати, потрібно лише виказувати політичний прагматизм) Україна отримала ті державні кордони, які ми зараз захищаємо в умовах війни на Сході¹⁶²; з іншої сторони, доволі поширеною і навидь аксіоматичною є позиція як науковців (політологів), так і політиків-практиків з приводу того, що саме сильна державна влада здатна провести успішну модернізацію суспільства, яка в подальшому відкриє нам можливості та перспективи до інтеграції з європейською спільнотою.

Наступне, що потребує розгляду, з точки зору питань порушених у цій главі монографії, – це висвітлення сучасних уявлень стосовно відтворення соціокультурної ідентичності суспільства на цивілізаційних засадах під час моделювання процесів організації майбутніх українських політико-правових інститутів публічної влади, які б змогли наблизити нас до стандартів Європейського Союзу і, таким чином, зробити бажаним наше членство в очах саме європейців.

Принципово важливими для поступального розвитку суспільства та появи у майбутньому перспектив до членства у ЄС, на нашу думку, є його соціокультурні зв'язки та їх потенційна здатність до трансформації. І хоча ця ідея є доволі традиційною для вітчизняної наукової думки та світогляду тому, що виступає духовним підґрунтям національної концепції Соборності України, в якому одночасно поєднуються ідеї індивідуальної свободи особистості та соціально-культурної цілісності (або духовної консолідації) суспільства. Проте, в сучасних іноземних дослідженнях ця ідея

¹⁶¹ Головаха С. І. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С. 26.

¹⁶² Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / наук. ред. С. Біленький; пер. з англ.: Е. Гайдель та ін. Вид. 2-е, допов. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. С. 601–612.

сприймається як доволі нова. Вона трактується як теоретична засада та інструмент, який здатен одночасно пояснювати та гармонізувати «індивідуальне» й «колективне» суспільного буття. Саме з цього приводу британський дослідник Дж. Ло пише про те, що «світ, знання про нього та різні уявлення про «правильне» й «справедливе» перетинаються та непомітно переходять одне в одне... індивідуальне включається в колективне, а колективне – в індивідуальне»¹⁶³.

Спостерігаючи за сучасними науковими публікаціями, у нас складається стійке враження, що етап постмодерністської критики ролі соціокультурних засад у життєдіяльності суспільства відступає у минуле і це знову відкриває можливості для їх (соціокультурних засад) поглибленого дослідження. В цілому ми дотримуємося позиції, за якої феномен «соціокультурного» – це не застигла, а динамічна система, згідно зі змістом якої людина живе у суспільстві та одночасно відтворює її (цю систему) своєю діяльністю. Соціальний досвід «проживання» та «відтворення» феномену «соціокультурного» є однією з головних змістовних цивілізаційних характеристик кожного суспільства.

Наше нерозуміння або відверте ігнорування соціокультурних засад (у інтерпретації американського політолога Б. Яка, – «родових ознак») суспільства спричиняє сум'яття й невизначеність соціального буття. Саме тому, на його думку, у теперішній час «перегляду потребує наше теоретичне положення по міжпоколінню спільноту», в якій ми повинні демонструвати... лояльність по відношенню до тих, «з ким розділяємо загальну спадщину культурних символів і легенд»¹⁶⁴.

У цьому сенсі «соціальне» – це не стільки прояв статички, скільки характеристика динаміки, тобто процесу чисельних взаємодій, які мають загальну спрямованість на формування соціокультурної цілісності, групової єдності (на засадах ідентичності спільноти), що відбиває цивілізаційну специфіку конкретно-історичного етапу розвитку суспільства. Позитивна налаштованість на дослідження згаданого вище феномена «соціокультурної ідентичності суспільства» буде означати, що ми налаштовані його, по-перше,

¹⁶³ Law J. *After Method: Mess In Social Science Research*. 1st ed. London: Routledge, 2004. P. 73.

¹⁶⁴ Yack B. *Nationalism and the Moral Psychology of Community*. Chicago: University of Chicago Press, 2012. P. 11–12.

аналізувати, досліджувати на рівні теорії та, по-друге, відтворювати, а за необхідності, трансформувати й адаптувати, відповідно до викликів сучасності, на рівні політичної практики. Останній підхід принципово відрізняється від постмодерністського тлумачення «соціокультурної ідентичності суспільства» тому, що саме у постмодерністській візії пріоритет віддається на користь вільної та неструктурованої множини елементів (які, як ми показували раніше, не формують цілісну соціальну систему).

За таких обставин важливо відслідковувати сам процес підтримання структури та процес переструктурування соціальної системи в умовах зміни зовнішніх чинників при збереженні цивілізаційної цілісності суспільства. Такі спостереження надають можливість збагнути, як люди, орієнтуючись на власну соціокультурну оснащеність (пов'язану з загальною культурою суспільства), формують та підтримують усталені соціальні зв'язки, одночасно змінюючи їх на вимоги зовнішніх викликів. За таких умов ми можемо спостерігати як формуються принципи національної ідентичності та окреслюються політико-правові, соціально-економічні, соціокультурні реально існуючі та віртуальні кордони суспільства. Слід також враховувати і те, що суспільство це множина елементів, між якими не завжди існує злагода та соціальний мир, втім, воно (суспільство) завжди «зберігає» себе як цілісність, як відносно автономну соціальну систему.

Різні цивілізаційні засади, відповідно, презентують і різні умови та форми збереження, відтворення та переструктурування суспільства. Соціокультурно різні суспільства будуть відрізнятися одне від одного. І доки будуть існувати ці відмінності між суспільствами, будуть існувати і різні форми та засоби їх фіксації. За своєю суттю, соціальним відмінностям притаманна здатність до конституювання соціального середовища: вони виступають підґрунтям для формування способів усвідомлення соціального буття, соціокультурних феноменів, структурної побудови суспільства та його окремих інститутів. Соціальна відмінність завжди виступала як спонукач процесу пізнання та основа процесу соціального конструювання й моделювання розвитку суспільства. В рамках ідей постмодерну соціальні відмінності втрачають свій конститутивний характер, трансформуються у відмінності за ради самих відмінностей, а головне перетворюються у засіб фрагментації соціальної цілісності.

Таке уявлення про соціальні відмінності, яке виникло в ХХ столітті, сформувало до нього негативне ставлення.

З іншого боку, цивілізаційний вимір у оцінюванні розвитку суспільства, на нашу думку, не уособлює собою «консервативну наївність» або навидь «національно-державну упертості» суспільства, пов'язану з жорсткою детермінацією сьогодення минулим¹⁶⁵, як вважав У. Бек. Він скоріше виступає проявом цивілізаційної спрямованості розвитку спільноти або іншими словами загальної поліваріантності вектору суспільного розвитку. Відповідно до цієї парадигми предметна визначеність організації політично-правових інститутів публічної влади обумовлюється цілісністю соціокультурних властивостей самої людини, яка обирає найбільш доречні (з її точки зору) варіанти «модельовання» побудови майбутнього. У такому випадку політична діяльність з самого початку виступає формою самовираження людини, що надає самій діяльності людини у сфері публічній владі пошуковий, венчурний внутрішньо альтернативний характер, позбавлений «примусу і... насильства»¹⁶⁶.

Тому політичну діяльність у будь-якій сфері (і у сфері організації політико-правових інститутів публічної влади) можна тлумачити як «ризикований та потенційно конфліктний – не визначений за кінцевими результатами – вид діяльності»¹⁶⁷, за допомогою якого люди змінюють суспільство та свій статус у ньому. Соціокультурна визначеність варіантів суспільного розвитку у цьому випадку розглядається як форма інтеріорної переробки людиною суспільного досвіду та спосіб людського існування в соціально-політичному середовищі, засіб творчої відповіді на зовнішні виклики: нагальну потребу реформувати суспільство або захищати його у часи збройної агресії з боку інших держав. У той же час додатково потрібно враховувати, що на зсередині орієнтовану поведінку людини також впливають конвенціонально оформлені групові інтереси та потреби людини. Таким чином, з точки зору соціокультурної парадигми саме людина – актор політичного процесу, виступає активним організатором політико-правових інститутів публічної влади в умовах сучасного етапу трансформації.

¹⁶⁵ Beck U. *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press, 2006. P. 11–12.

¹⁶⁶ Clastres P. *La société contre l'État: recherches d'anthropologie politique* Poche. Paris: Les éditions de minuit, 2011. P. 11.

¹⁶⁷ Dahrendorf R. *The Modern Social Conflict: The Politics of Liberty* / edited by M. Curtis. 2nd ed. London: Routledge, 2008. 220 p.

Звертаючи увагу на результати пострадянської трансформації українського суспільства, стан розвитку його політико-правових інститутів, приходимо до розуміння того, що політичну культуру людей (тобто культуру соціальної діяльності) потрібно змінити, осучаснити, як пише український соціолог Є. Головаха, за рахунок забезпечення інтервенції соціологічного та політологічного знання¹⁶⁸ в масову свідомість пересічного громадянина України. Здається теоретично можливим, проаналізувавши діяльність людини, впливати на її поведінку, завдяки впровадженню різних коригуючих (у тому числі і освітніх) практик. Прикладом практичних заходів в цьому напрямі була діяльність просвітницького характеру, яка проводилась на волонтерських засадах викладачами закладів вищої освіти (політологами, соціологами, правниками) м. Кривий Ріг у період з 2017 по 2019 роки в рамках громадського об'єднання «Інститут політики».

Внаслідок викладеного з'являється потенційна можливість, по-перше, задавати параметри ідентифікації українського суспільства та на цих засадах цілеспрямовано посилювати його внутрішню інтегрованість; та, по-друге, задавати бажаний проєвропейській вектор розвитку України, складовою якого і буде моделювання розвитку сучасних (європейських як за формою, так і суттю) політико-правових інститутів, сформованих на українських цивілізаційних засадах.

Таким чином, ми поступово підходимо до розгляду третього, останнього питання цього розділу монографії, пов'язаного з розглядом особливостей сучасного етапу трансформації українського суспільства та визначенням першочергових завдань, реалізація яких дозволить наблизити України політико-правових перспективи на шляху до ЄС.

Для початку слід мати на увазі, що специфіка сучасних трансформаційних процесів в Україні обумовлена насамперед їх стихійним перебігом та далекою від декларованого демократичного транзиту спрямованістю¹⁶⁹. Визначається цей перебіг подій тим, що з самого початку незалежності України тогочасною владою була обрана консервативна стратегія розвитку суспільства та держави, в результаті це призвело до відтворення застарілих соціальних структур та інститутів, а згодом спричинило і стагнацію країни.

¹⁶⁸ Головаха Є.І. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С. 30.

¹⁶⁹ Головаха Є.І. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С. 26–30.

Пояснювалася така спрямованість вітчизняної трансформації практичною відсутністю в країні ефективного управлінського потенціалу, здатного організувати суттєве реформування суспільства та держави (згадаємо, що перший Президент України після відновлення нею незалежності – Л. Кравчук був другим секретарем ЦК КПУ, а другий Президент України – Л. Кучма – гендиректором Державного підприємства «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова»).

Слід розуміти, що трансформація – це процес глибинних соціальних змін, який, на відміну від транзиту, не має наперед заданої мети. Особливе значення теорія трансформації має для постсоціалістичних країн, оскільки глибинні соціальні зміни в них почалися раптово, без попереднього розрахунку можливих втрат, без підготовленої еліти, без наявності досвіду подолання комуністичної суспільної спадщини. Виняткове значення теорія трансформації має для пострадянських країн, де практично відсутній досвід демократії, легального підприємництва та життя в умовах приватної власності, економічної та політичної конкуренції, політичного та культурного плюралізму.

Слід розуміти, що трансформація не має кінцевої мети у тому випадку, якщо вона є результатом природної еволюції або вимушених неочікуваних змін. Інша справа – трансформація, викликана реформаторськими силами, які визначають мету соціальних змін. Транзит виступає одним з типів трансформації, для якого існує заздалегідь визначена кінцева.

Відштовхуючись від вище сказаного зазначимо, що в теорії трансформації виділяють декілька типів трансформації: *природна (або модернізація)* – є наслідком поступового, багатовікового визрівання соціально-економічних умов процесу трансформації (відбулась у демократичних, економічно розвинених країнах Західної Європи); *відновлена природна* – відбувалася як процес повернення до природної трансформації, що була штучно перервана встановленням недемократичних політичних режимів (проходила у Європі у країнах колишньої соціалістичної співдружності); *волютарна* – відбувалася як процес подолання традиційних засад суспільного життя та впровадження нових соціально-економічних умов розвитку (прикладом є економічно розвинені країни Південно-Східної Азії); *вимушена* – відбувалася як наслідок несподіваних соціально-політичних змін, що призвели до необхідності стихійної трансформації засад

суспільного життя (відбувалася серед країн колишнього СРСР, які були не готові до суттєвих соціально-економічних перетворень)¹⁷⁰.

Якщо звернути увагу на трансформацію українського суспільства, то у період з 1991 року по 2013 рік вона відбувалася в умовах стратегічної невизначеності напрямку розвитку та амбівалентності інституційного ландшафту країни, коли одночасно існували як соціальні інститути радянської, так і пострадянської доби. Інколи ми взагалі зустрічаємо внутрішньо суперечливі, перехідні інституціональні утворення, коли за сучасною європейською формою (або назвою) прихована застаріла радянська інституціональна сутність. З погляду на паралелі з історичним минулим, вищезгадана ситуацію нагадує парадоксальні явища минулого, так звані, «потьомкінські деревні» XVIII століття, де за оновленим сучасним кам'яним фасадом приховувалась застаріла дерев'яна будівля.

Тригером до початку процесу соціальних змін виступила відмова президента В. Януковича від підписання угоди з Євросоюзом і спроба силою призупинити масові протести соціально активної, проєвропейсько зорієнтованої частини суспільства. В цей період українське суспільство починає змінюватися, а його соціально активна частина остаточно визначилась зі стратегічним напрямком розвитку країни. Відбувається відмова від багатовекторності у зовнішній політиці. Більшість соціально активних громадян схиляється саме до європейського шляху розвитку України.

Мета трансформації будь-якої країни – це її подальший успішний розвиток. Оцінювати цей розвиток можливо за різними показниками, але найбільш поширеними є – макроекономічні показники та рівень життя населення. Слід звернути увагу на те, що успіхи економічної трансформації країни повинні ґрунтуватися на серйозних позаекономічних соціальних змінах. Без наявності цих серйозних змін у соціальній сфері, як це було на початку XXI століття в Україні, успіхи трансформації будить тимчасовими, а економіка не стійкою до зовнішніх загроз та викликів. Враховуючи відсутність серйозних соціальних засад та кон'юнктуру зумовленість економічних успіхів української трансформації, розуміємо, що проблеми в економіці були цілком закономірними.

¹⁷⁰ Економічні пріоритети модернізації в Україні з урахуванням інтеграційного досвіду країн Центрально-Східної Європи / за ред. О.М. Балакіревої; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2015. С. 6–13.

Однією з таких серйозних соціальних засад, яка визначає успіх результатів трансформаційних змін є суспільна свідомість. Проте, для забезпечення успішного просування суспільства на шляху до економічного процвітання та демократичного оновлення в суспільній свідомості повинні відбутися наступні зміни:

- переакцентація системи цінностей;
- відновлення довіри до інститутів держави, бізнесу та політичних партій;
- формування засад не етнічної, а громадянської ідентичності;
- відмова квазіеліти від пострадянського свавілля.

У пострадянські часи в українському суспільстві проявився прогресуючий феномен тотальної корумпованості, який звів нанівець процес впровадження нових соціальних інститутів та згодом спричинив соціальну кризу 2013–2014 років, причиною, якої стало формування системи правління, яка відтворювала досвід як радянського, так і феодального суспільного ладу. До найбільш типових рис цієї системи відносимо наступне:

- перетворення радянського блату на пострадянську корупцію;
- формування президентської влади як своєрідної кальки влади компартії з елементами феодалізму на місцях;
- розширення владних привілеїв (навіть у порівнянні з привілеями радянської номенклатури);
- поширення тіньовий сектор економіки;
- збереження «залишкового принципу» фінансування медицини, науки, освіти та соціальної сфери;
- поширення впливу владних та фінансових важелів на діяльність судової системи (включаючи Конституційний та Верховний Суди України) та прокуратури;
- поширення серед громадян недовіри до інститутів демократії та ринкової економіки;
- усвідомлення громадянами своєї безпорадності в питаннях, пов'язаних зі впливом на перебіг подій у суспільстві та розчарування ідеями демократії та ринкової економіки;
- формування подвійної інституціональної системи.

Вище згадана подвійна інституціональна система притаманна усім суспільствам, які переживають процес трансформації. Але головні питання тут полягають у тому наскільки ця подвійна інсти-

туціональна система є поширеною в суспільстві та як довго вона буде існувати. В Україні починаючи з 1991 року відбувається поширення інституціональної амбівалентності у всіх основних сферах суспільного життя. Намагання України після подій 2014 року визначити єдиний шлях суспільного розвитку та обрати європейські стандарти формування соціальних інститутів, вірогідно, стало однією з низки передумов, які зумовили початок війни на Сході¹⁷¹. Проте саме якомога скоріше подолання цієї інституціональної амбівалентності буде визначати в подальшому успіхи нашої трансформації. Соціально-політичні умови для подолання інституціональної амбівалентності є: соціально активна частина населення, від якої залежить успіх трансформації суспільства, віддає перевагу європейському вектору розвитку, а до влади прийшли політичні сили, які, принаймні, починаючи з 2014 року, декларують прискорену євроінтеграцію.

Слід розуміти, що для того щоб темпи трансформації прискорювались, а сам процес мав очікувані успіхи, суспільству потрібно вирішити наступну низку проблем:

- відновити довіру громадян до держави, її політичних інститутів та представників різних сфер малого, середнього та великого бізнесу;
- створити дієві соціальні ліфти для мобілізації ефективних управлінців та політиків до різних рівнів владних структур;
- створити сприятливі умови для розвитку середнього класу – основної соціальної бази трансформаційних процесів, впроваджуючи спрощену систему оподаткування малого та середнього бізнесу.

Своєрідним Game Changer, тобто фактором, який радикально змінить ситуацію в країні та вирішить вище перераховані проблеми, може стати вдало проведена системи антикризових заходів. До цих заходів відноситься наступна сукупність кроків:

- з метою подолання корупції та владного свавілля необхідно запровадити ефективний громадський контроль;
- з метою забезпечення в політиці артикуляції інтересів реально існуючих соціальних груп, а не фінансово-промисло-

¹⁷¹ Російсько-українська війна: рекомендаційний покажчик / уклад. Ю.І. Левченко; Міністерство освіти і науки України; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; Наукова бібліотека. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2022. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014–24 лютого 2022). 149 с.

- вих кланів, які виникли навколо олігархів, потрібно створити життєздатні загальнонаціональні ідеологічні партії;
- з метою сприяння процесу самообмеження в діяльності еліти, потрібно популяризувати та впроваджувати егалітарні правила політичної гри;
 - з метою сприяння розвитку національної науки, освіти, медицини, визначити нові пріоритети державної політики, що ґрунтуються не на залишковому принципі фінансування вище перерахованих галузей суспільного життя;
 - з метою сприяння розвитку національного бізнесу, необхідно запровадити систему податкових пільги¹⁷²;
 - з метою сприяння процесу формування дієздатного правового поля країни, потрібно популяризувати та впроваджувати егалітарні правила правової гри, що ґрунтується на принципах рівності всіх перед законом.

Вірогідно, що за таких умов можливий усталений розвиток українського суспільства та держави, стимулювати який можливо за рахунок подолання проявів соціально-політичного невігластва українського політичного істеблішменту та пересічних громадян країни. Мова йде про те, що дії влади повинні постійно спиратися на експертні рекомендації. Також слід враховувати імовірність того, що після закінчення військових дій, скоріше за все, відбудеться переформатування структури української політичної еліти за рахунок поповнення її рядів групами талановитих представників ВСУ, волонтерського корпусу, бізнес середовища¹⁷³, які в важких умовах повоєнного часу продемонстрували свою громадянськість, цілеспрямованість, працездатність та організаторську ефективність при вирішенні суспільно значущих питань, емпатію та готовність до самопожертвування і, як наслідок, проявили реальний патріотизм.

Отже, ситуація, що формувалася в Україні впродовж останніх тридцяти років, є доволі непростою, але запровадження системи вище перерахованих антикризових заходів може її поступово змінити та задати бажаний напрям розвитку українського суспільства

¹⁷² Резнік В. Відповідальність проросійськи і проєвропейськи зорієнтованих громадян. *Формування відповідального суспільства: держава, політичні рухи, бізнес*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. С. 149–172.

¹⁷³ Краснова В. Як українська благодійність змінює національну свідомість. *Громадський простір*: 14.10.2022. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-ukrajinska-blahodijnnist-zminyuje-natsionalnu-svidomist>

та держави, наблизивши їх до стандартів демократичних, економічно та культурно розвинених, соціально та політично стабільних, правових держав об'єднаної Європи. Втім проєвропейський напрям розвитку – це ще не факт наявності у Україні суспільства та держави європейського зразку, а лише довготривалий процес їх еволюції, що в реальному соціальному житті підпорядкований ризоматичній логіці змін, яка не має універсальних алгоритмів розвитку подій. За такою складною та зовні непередбачуваною, з точки зору сучасної політичної теорії логікою, на думку Є. Чернявської, відбувається навіть соціальні процеси в сучасному громадянському суспільстві США¹⁷⁴. Тому з приводу появи майбутніх політико-правових перспектив України на шляху до ЄС можливо висловити припущення, яке містить два варіанти розвитку подій:

- перший варіант, політичний – це поява перспектив з погляду рішень, заснованих на принципах політичної доцільності, яку ЄС неодноразово демонстрував, приймаючи у своє коло країни колишнього РСРС соціалістичної співдружності, рівень розвитку яких на час їх вступу до євроспільноти не відповідав стандартам цього об'єднання. Це були країни з низьким або депресивним рівнем розвитку економіки та інших галузей народного господарства й недемократичним режимом політичного правління, відсутністю громадянського суспільства;
- другий варіант, прагматичний – це поява перспектив зважаючи на те, що Україна виконає всі рекомендації ЄС та запровадить систему вище перераховані антикризових заходів, наблизившись в результаті до стандартів демократичних, економічно та культурно розвинених, соціально та політично стабільних, правових держав об'єднаної Європи. Останній варіант наближення політико-правових перспектив України на шляху до ЄС є важким та довготривалим. Зважаючи на попередню історію країни, роль пересічних громадян та української еліти (а точніше псевдоеліти), його реалізація викликає здоровий скепсис. Але, як з теоретичної, так і суто практичної точки зору його втілення є цілком можливим до тих пір, доки існує українська держава.

¹⁷⁴ Cherniavsky E. Neocitizenship: Political Culture after Democracy. New York: New York University Press, 2017. 232 p.

РОЗДІЛ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ, СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ, ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ ТА СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВООХОРОННОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ УКРАЇНИ

2.1. Актуальні питання реформування правової системи України

Аналіз питання реформування правової системи України не можливий без урахування історичної ретроспективи та особливостей розвитку останньої. Правова система – це органічна структурна побудова, що динамічно розвивається, а зміни у світі формують новітні фактори впливу на процеси трансформації правової системи.

Багатовекторність самої правової системи зумовлює її взаємозалежний вплив у різноманітних сферах суспільного життя. Правова система та її еволюція є одним із сталих питань, які постають перед дослідниками у галузі права.

Розпад СРСР та руйнація біполярного світу часів холодної війни, спричинив значні трансформаційні зміни у світовому вимірі. Ці процеси зумовлюють розвиток та удосконалення національної правової системи в Україні на сучасному етапі.

Концепція створення української правової системи повинна враховувати глобальні процеси побудови нової формації – інформаційного (цифрового) суспільства. Окрім того, законодавство України як рівної та повноправної учасниці міжнародних відносин повинно відповідати загально визнаним принципам та нормам міжнародного права, а також міжнародним зобов'язанням, що визнаються нашою державою як обов'язкові. Найбільш принципові проблеми регулювання в Україні правовідносин у значній мірі пов'язані з невизначеністю або великою розбіжністю у розумінні та практичному застосуванні багатьох системоутворюючих понять як для загальної теорії права, так і для всієї системи права: «джерело права» або «форма права», «правова система» та «система права» тощо.

Без визначення на законодавчому рівні цих важливих політико-правових категорій та правових норм щодо їх забезпечення, неможливе подальше вдосконалення національної правової системи, що у свою чергу є передумовою євроінтеграції України у сучасному глобалізованому світі.

Загальні закономірності розвитку правових систем у демократичних країнах мають спільні та відмінні риси, з властивими їм дискусійними питаннями та проблемами. На початковому етапі формування національного законодавства вирішуються проблеми, пов'язані з розробкою та прийняттям нормативних актів, що закріплюють та легітимізують правовий статус учасників правовідносин. На законодавчому рівні встановлюється термінологія, визначаються загальні засади функціонування та розвитку національної системи права.

Історико-правові аспекти розвитку правової системи України

Формування на території України протягом усього історичного періоду державних утворень та потреба у правовому регулюванні суспільних відносин, не могли не залишити відбитку тих епох та традицій на правовій системі України. На жаль, позбавленість власної державності протягом декількох століть не дали можливості зберегти традиційність національного права аналогічну, наприклад, британській правовій системі. Однак для України випала унікальна можливість сформувати сучасну правову систему на основі стандартів міжнародного (європейського) права, більш високого рівня розвитку юридичної науки, з використанням переваг глобалізації та діджиталізації.

У рамках вітчизняної правової науки здійснювалися суттєві кроки щодо осмислення процесу становлення правової системи на теренах України. У науковому доробку М.Г. Хаустової є низка праць присвячених загальнотеоретичним аспектам розвитку та функціонування правової системи в Україні. В одній із праць М. Хаустова вказує на наявність як мінімум чотирьох концепцій належності правової системи України до певної сім'ї: а) слов'янської; б) євразійської; в) романо-германської; г) східноєвропейської. Таким чином, М. Хаустова вважає, що сучасна українська правова система є правовою системою перехідного типу, має статус правової системи перехідного типу, яка перебуває ще в стадії перехідного періоду і зберігає певні залишки попередньої, соціалістичної системи, та у подальшому прогнозує поступове приєднання правової системи України до сім'ї романо-германського права після успішного завершення політико-правових реформ. Утім, на сьогодні вітчизняну правову систему потрібно вважати системою перехідного типу, яка лише схиляється до романо-германської правової сім'ї, є своєрідним асоційованим її членом¹⁷⁵.

Однак, найбільш виваженим вбачається на її думку є погляд, відповідно до якого правова система України тяжіє до східноєвропейської правової традиції і повертається в сім'ю романо-германського права¹⁷⁶. Низка інших наукових публікацій присвячено питанням трансформації правової системи України. Характеризуючи історично-правові аспекти становлення правової системи України авторка все ж схиляється до самобутності національної правової системи України, яка обумовлюється певними історичними чинниками. При цьому за основу класифікації бере пам'ятки права різних історичних періодів. Таким чином, виокремлюючи шість окремих періодів у розвитку національної правової системи.

Ідею євразійської правової сім'ї відстоює відомий науковець Ю. Оборотов¹⁷⁷. Знаходять своїх прихильників ці ідеї у більш сучасних дослідженнях, зокрема, Н. Чернищук підтримує позицію

¹⁷⁵ Хаустова М.Г. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. Вип. 21. С. 65–75. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3176/1/Khaystova_65.pdf

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Оборотов Ю.М. Євразійська правова сім'я: перетворення нашого права. Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: матеріали міжнар. наук.– практ. конф., присвяченої 4-й річниці Конституції України, 1–3 черв. 2000 р., м. Ужгород / голов. ред. Г.М. Курій. Ужгород, 2000. С. 195–198; Оборотов Ю.М. Традиції та новачі в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 38 с.

Ю. Оборотова, що українська правова система відноситься до євразійської правової сім'ї. Підставою такої типологізації правової системи України є твердження, що існування локальних цивілізацій – основний момент у становленні правових систем і державних інститутів. Тому і розвиток України необхідно пов'язувати не з утворенням давньоруської або сучасної української держави, а зі становленням цивілізації – спочатку слов'янської, а потім євразійської, яка несе в собі скандинавські, візантійські, монголо-тюркські і західноєвропейські сліди¹⁷⁸. При цьому, Н. Чернищук виокремлює вісім етапів становлення національної правової системи в межах загальноприйнятої періодизації історії держави та права України.

На основі аналізу розвитку української системи права з урахуванням її євроінтеграційного напрямку констатуємо, що більш точною буде періодизація процесу формування правової системи з часу появи давньогрецьких міст-держав у Північному Причорномор'ї і до сьогодні. Оскільки територія сучасної України протягом тривалого історичного часу перебувала в рамках західноєвропейської ойкумени, можемо відстежити наявність багатьох рис європейського шляху розвитку цих територій. Хоча деякі дослідники вказують на приграничний характер української цивілізації або так званий євроазійський тип.

Таким чином, пропонуємо сформулювати періодизацію становлення правової системи України, беручи за основу найбільш яскраві приклади саме приналежності до європейської правової системи. Достатньо короткого аналізу державно-правового розвитку України з VII століття до н.е. і по теперішній час для того щоб виокремити найбільш значущі його етапи:

1) Еллінська система права, що сформувалася початково у містах Стародавньої Греції, пізніше набула розвитку у римському праві. Як грецька, так і римська присутність на території Причорномор'я свідчить про пряму дію їхніх норм на підвладних територіях. Високий рівень розвитку античної юриспруденції безумовно залишив свій відбиток у державно-правовій історії України.

2) У період Київської Русі теж відзначаємо тісну взаємодію з європейською системою права. Серед перших зразків міжнародних норм традиційно вважають договори Русі з Візантією 907, 911 роки

¹⁷⁸ Чернищук Н.В. Етапи розвитку формування права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. № 1. Т. 31 (70). С. 129–133.

укладені князем Олегом. Аналогічних міждержавних договорів було протягом X – XIII століть укладено досить значну кількість¹⁷⁹.

3) Проєвропейський характер Галицько-Волинської держави не потребує додаткового обґрунтування, і більше того такий стан речей спостерігається в Україні і до тепер. Саме західноукраїнські території традиційно тяжіли до європейської спільноти.

4) Період перебування українських територій під владою Литви та Польщі – це вплив безпосередньо Європейських тенденцій у праві, що формувалися із симбіозу норм звичаєвого права періоду раннього та середнього феодалізму, рецептованих норм римського права, починаючи з XIII століття, та норм канонічного християнського права.

5) Період піднесення ролі козацтва та формування у середині XVII століття української козацької держави, характер самої держави ключові джерела права, що мали установчий характер теж свідчить про яскраво виражений західний тип системи права. Хоча система права XVII – XVIII століть відзначається значним розмаїттям діючих правових норм за різними критеріями, варто відзначити такі зразки суто європейських правових традицій: Магдебурзьке право, Конституція П. Орлика, Права за якими судиться Малоросійський народ 1743 року тощо. І це далеко не повний перелік правових збірок вказаного періоду вартих уваги.

6) Перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій XIX – початок XX століть знову ж таки визначає західноєвропейський вимір діючої системи права. Саме у цей період Україна входить до континентальної правової системи, вбираючи усі її риси. Епохальні зміни у світі на зламі XIX – XX століть зумовили радикальні зміни у процесі розвитку національної правової системи, що втілилися на наступному етапі.

7) Період Української національної революції 1917–1921 роки. Не однозначний період в історії розвитку правової системи України. Часта змінюваність урядів, їх внутрішньої та зовнішньої політики, складна зовнішньополітична ситуація зумовили формування досить строкатого спектру джерел права за їх походженням та юридичною силою:

¹⁷⁹ Котляр М. Ф. Договори Київської Русі з Візантією. Енциклопедія історії України. Т. 2: Г-Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dogovory_KR_z_Vizantieyu

- У період існування Української Народної Республіки Центральної Ради основним джерелом права виступає закон та підзаконні нормативно-правові акти. Установчий характер мали передусім III і IV Універсали та Конституція УНР від 29 квітня 2018 року, якими визначалося, що єдиний орган законодавчої влади є Українська Центральна Рада. Втім, як відзначають дослідники, перелік видів джерел права, які діяли на території України досить строкатий та включав джерела права Російської імперії, норми звичаєвого права, власне законодавство тощо¹⁸⁰.
- Законодавча діяльність Гетьманату розпочалася з визначення основ самого процесу законотворчості. Так, у «Законах про тимчасовий державний устрій» від 29 квітня 1918 року зазначалося, що «закони мають обов'язкову силу», а скасувати закон можна «тільки силою закону». Крім того, у «Законах» закріплювалася процедура розробки законів, за якою ті повинні були готуватися відповідними міністерствами і передаватися потім на обміркування до Ради міністрів. Після отримання ухвали Ради міністрів законопроекти остаточно затверджувалися гетьманом. 2 червня 1918 року було прийнято закон «Про порядок складання законопроектів», у якому були визначені функції уряду в законотворчому процесі, керівництво яким покладалося на Державну канцелярію та Державного секретаря.
- За часів Директорії Української Народної Республіки Законами «Про порядок внесення і затвердження законів в УНР» від 14 лютого 1919 року, «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР» від 14 лютого 1920 року, «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» від 12 листопада 1920 року було продовжено пошуки оптимальної моделі правової системи Української Народної Республіки, визначалися нормативні засади законотворчості та відносяться до актів конституційного характеру, якими врегульовувалися наріжні питання державного будівництва та формування правової системи.

¹⁸⁰ Шевченко А.Є., Кудін С.В. Історико-правовий аналіз джерел права УНР (1917–1918 роки). *Альманах права*. 2018. Вип. 9. С. 94. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/585927.pdf>.

8) Друга половина ХХ століття відзначається стрімким зростанням ролі міжнародних норм. Під впливом цих процесів перебуває і Україна, хоч наша країна і входила на той момент до складу СРСР, для якого, згідно з класифікацією одного із фундаторів науки порівняльне правознавство Рене Давида, була притаманна соціалістична правова система. Однак позиція І. Сталіна під час формування Організації Об'єднаних націй, спрямована на розширення представництва у її складі суб'єктів від СРСР зіграло для України позитивний ефект і на той час представники від УРСР долучилися до процесу створення та діяльності цієї міжнародної організації.

9) Період розвитку правової системи незалежної України (1991 рік – дотепер). На нашу думку, теж потребує поділу на окремі підперіоди:

- 1991–1996 роки – відхід від радянської системи права та формування базових засад Української державності;
- 1997–2014 роки – період формування концепції європейської інтеграції України;
- 2014–2022 роки – період подальшого наближення до європейської системи права, після підписання Угоди про асоціацію України і ЄС розпочався активний процес гармонізації правових систем учасників-підписантів;
- 2022–2024 роки – період війни України з РФ та подальший шлях до євроінтеграції.

Саме останній період розвитку системи права України викликає найбільший інтерес. Динаміка розвитку загальноєвропейської системи цінностей, у тому числі і правових, набула свого апогею наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Однак, цей період є складним для аналізу тенденцій розвитку, ролі України у цьому процесі. Ціла низка подій останніх трьох десятиліть ще так і не дістали остаточного вирішення у рамках історичної та історико-правової науки, загальнотеоретичної юриспруденції тощо. Розпад радянської системи, формування інформаційного суспільства, глобалізація, екологічна ситуація та потреба охорони навколишнього середовища, поставили перед світовою спільнотою та українським суспільством величезну кількість завдань та викликів.

Отже, проведений історико-правовий аналіз дає змогу зробити окремі висновки:

1) Розвиток системи права України, а відповідно наявність європейських правових традицій, започатковується ще з періоду Стародавнього Світу.

2) Поява та трансформація норм права у більшості історичних періодів відбувалося або під безпосереднім, або опосередкованим впливом держав, що відносилися до європейської цивілізації.

3) На жаль, так і не сформовано сталої, цілісної української правової традиції (на зразок англійської правової традиції) в силу об'єктивних та суб'єктивних чинників.

4) Надзвичайно стрімкий розвиток суспільства, в останні роки, потребує нових підходів до вирішення проблем сьогодення. І серед найбільш оптимальних варіантів вибору є наближення до системи права Європейського Союзу та використання позитивного досвіду Співтовариства.

5) На сучасному етапі відхід від соціалістичної правової системи та наближення національної правової системи до міжнародного та європейського права.

Правова система – це органічна структурна побудова, що динамічно розвивається.

Тенденція розвитку права на сучасному етапі пов'язана із подоланням викликів глобалізованого інформаційного суспільства в умовах зміни парадигми співвідношення міжнародного (регіонального) права з національними правовими системами, інтеграції (конвергенції) національних правових систем, розширення інституту прав людини, подальша диференціація галузей права. І це далеко не повний перелік чинників, які впливають на зміни у правових системах світу у XXI столітті.

Як зазначає у своїй статті О. Баранов «Концептуальне питання для будь-якої системи права: що є метою правового регулювання суспільних відносин?»¹⁸¹. А місія системи права – створення узгодженого, сприятливого та несуперечливого правового середовища ефективного здійснення людської діяльності з метою забезпечення самозбереження та розвитку цивілізації задля гарантування високої якості життя кожного члена спільноти людей. Враховуючи викладене, запропонуємо таке визначення: базова мета правового регулювання (системи права) полягає у формуванні правових умов

¹⁸¹ Баранов О. А. Трансформація правових систем – засаднича умова сталого розвитку. *Інформація і право*. 2023. № 2(45). С. 20.

забезпечення ефективності життєдіяльності суспільства як сукупності всіх видів діяльності людини у будь-яких сферах чи сегментах соціальної та особистої активності в інтересах високої якості життя людини та самозбереження і розвитку цивілізації¹⁸².

Ще на початку XXI століття у багатьох комплексних наукових дослідженнях вітчизняні правники присвячували увагу формуванням правових систем регіонального типу, зокрема, європейської. Одним із таких напрацювань є дисертаційне дослідження Л.А. Луць, присвячене європейським міждержавним правовим системам. На думку Л.А. Луць, у розвитку сучасної національної правової системи існують певні деформації: зниження ефективності правотворчої та правозастосовчої діяльності; часта змінюваність (нестабільність) нормативно-правових актів; множинність підзаконних нормативно-правових актів та як наслідок поява юридичних колізій і дублювань; зниження дієвості правового регулювання; розвиток правового нігілізму; існування фактів позаправового вирішення соціальних конфліктів¹⁸³. Як бачимо, авторка виокремлювала ті проблемні питання в правовій системі України, які нам доводиться долати на шляху до євроінтеграції останні два десятиліття. Втім, гадаємо вона навіть не підозрювала з якими викликами доведеться зіштовхнутися українському суспільству за означений період: дві революції, анексію Автономної республіки Крим та частини Луганської і Донецької областей Російською федерацією, і врешті-решт повномасштабна війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. Ці чинники зробили процес трансформації правової системи України більш складним, різновекторним, обтяженим суспільно-політичними та економічними кризами.

Водночас Л.А. Луць відзначала і позитивні тенденції у розвитку національної правової системи: 1) формування основних структурних частин права: інституційна, функційна, нормативна; 2) реалізується стратегічний напрям такого розвитку – приведення правової системи у відповідність із міжнародними правовими стандартами, насамперед – європейськими; 3) утверджуються принципи правової демократичної держави та громадянського суспільства; 4) спрямованість правового регулювання визначається загальноновизнаними

¹⁸² Там само.

¹⁸³ Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. С. 8.

принципами права; 5) урізноманітнення методологічних підходів до праворозуміння; 6) створюються нові інститути та галузі права і законодавства, виникають міжгалузеві (комплексні) інститути законодавства; 7) відбувається урізноманітнення зовнішніх форм права, що забезпечує динамічність, гнучкість системи¹⁸⁴.

Не можемо не погодитися з позицією авторки, оскільки, не зважаючи на деструктивні чинники, все ж спостерігаємо стрімкий розвиток системи права України. Із числа напрямків, які зазнають найбільших трансформацій виокремлюємо:

- чіткий план трансформації правової системи та гармонізація з правом Європейського Союзу, передбачений Угодою про асоціацію стимулює комплексні реформи у багатьох галузях суспільного життя (соціальне забезпечення, освіта, охорона здоров'я тощо);
- реформування судової системи, як однієї із необхідних передумов перетворень, у 2016 році втілили через внесення змін і доповнень до Конституції України;
- поступова інтеграція правових систем яка відзначається у світі простежується в Україні, особливо це помітно у зростанні ролі судового прецеденту і пов'язано це насамперед з діяльністю Європейського Суду з прав людини;
- поява нових галузей права та диференціація класичних галузей (інститутів) права.

Досить ґрунтовно підходить до дослідження трансформаційних змін правової системи України в умовах глобалізації на рівні монографічних та дисертаційних досліджень вітчизняна дослідниця Л. Удовика¹⁸⁵. Науковиця пропонує авторську інтерпретацію трансформацій правової системи України в умовах глобалізації, що орієнтована на їх розуміння як складного, системного, різнорівневого, різновекторного, соціально зумовленого процесу, структурно-функціональна характеристика якого пов'язана не тільки із змінами у підсистемах та елементах правової системи, їх функціонуванні й розвитку, а й змінами в інших системах суспільства,

¹⁸⁴ Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. С. 18.

¹⁸⁵ Удовика Л. Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 10.00.01. Київ, 2014. 44 с.; Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Харків: Право, 2011. 552 с.

інших національних, міждержавних і міжнародній правових системах. Доведено, що джерелом трансформацій національної правової системи в умовах глобалізації, поряд із внутрішніми суперечностями, є синкретична єдність внутрішніх і зовнішніх протиріч, які мають біфуркаційний характер¹⁸⁶.

Інші автори привертають увагу щодо впливу глобалізаційних змін на процесах праворозуміння, правотворення та правозастосування, вплинула на правову свідомість та правову культуру суспільства, спровокувала активацію широкого кола суб'єктів, які раніше не мали відповідних правових статусів та фактичної можливості брати участь у правових відносинах на наднаціональному, регіональному (міжнародному) та міждержавному рівнях¹⁸⁷. Відбуваються системні зрушення у правових системах суверенних держав.

Розмірковуючи над проблемою трансформації правової системи України в умовах глобалізації О. Рогова акцентує увагу на комплексності впливу на «структурні компоненти правової системи: інституційну, нормативну, ідеологічну, функціональну, інфраструктурну та результативну підсистеми та їх елементи»¹⁸⁸.

На думку одного із дослідників трансформаційних змін права О. Баранова, він пропонує новий підхід до визначення мети правової системи, який на сьогодні поділяють і інші дослідники «ефективність правового регулювання – це максимізація ефективності людської діяльності завдяки мінімізації транзакційних (непродуктивних) затрат на реалізацію правового регулювання», що певною мірою удосконалює модель правового регулювання, заснованої (орієнтованої) на етику та поєднує трактування різних аспектів розуміння місії та мети правового регулювання¹⁸⁹.

При цьому автор наголошує на стрімкому зростанні понятійно-категоріального апарату із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, розвитком правовідносин, які відбуваються у інформаційному та віртуальному просторах. Відповідно, ми спостерігатимемо подальшу диференціацію галузей права і як одним із можливих напрямків поява «віртуального права», «права вірту-

¹⁸⁶ Удовика Л. Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 10.00.01. Київ, 2014. С. 5.

¹⁸⁷ Рогова О. Г. Глобалізація та зміни правової системи України в умовах війни. *Публічне право*. 2022. № 3. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/28412>

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Баранов О. А. Трансформація правових систем – засаднича умова сталого розвитку. *Інформація і право*. 2023. № 2(45). С. 21.

ального світу», «віртуальне кримінальне/цивільне/адміністративне/... право»¹⁹⁰.

Стратегія України щодо Європейського Союзу передбачає адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу шляхом реформування та поступового приведення її правової системи у відповідність з європейськими стандартами. Важливим чинником реформування цієї системи є участь України у конвенціях Ради Європи, які встановлюють однакові для цієї організації та стандарти Європейського Союзу.

Окрім цього, правовий механізм взаємодії Ради Європи та України має включати в себе: визначення правових засобів взаємодії правових систем Ради Європи та України (окрім конвенцій це також рекомендації та резолюції), створення нормативно-правової бази щодо впровадження правових актів Ради Європи, створення механізму реалізації їхніх положень у юридичній практиці України; узгодження змісту джерел права з правовими стандартами Ради Європи; загальне визнання принципів і норм міжнародного права: верховенства права Ради Європи в разі виникнення колізій; взаємопов'язаності та взаємодоповнюваності права Ради Європи та України; співробітництва, добросовісного виконання зобов'язань перед Радою Європи, захисту прав людини¹⁹¹.

Протягом 2007–2012 років відбувся 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію та 18 раундів переговорів щодо розділу Угоди про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. У березні 2012 року на рівні глав переговорних делегацій відбулося парафування Угоди про асоціацію, а в липні 2012 року парафовано розділ Угоди щодо створення зони вільної торгівлі. 15 травня 2013 року Колегія Європейської Комісії прийняла рішення рекомендувати Раді Європейського Союзу підписати Угоду, а також дозволити її тимчасове застосування до завершення процедур ратифікації державами-членами Європейського Союзу. Саме ж підписання Угоди відбулося у два етапи¹⁹²:

¹⁹⁰ Баранов О. А. Трансформація правових систем – засаднича умова сталого розвитку. *Інформація і право*. 2023. № 2(45). С. 21.

¹⁹¹ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-III. *Урядовий кур'єр*. 2004. 20 квітня.

¹⁹² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторінки, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії, їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. Т. 1. № 75. С. 2125.

- 21 березня 2014 року у Брюсселі відбулася церемонія підписання політичної частини Угоди. З української сторони угоду підписав прем'єр-міністр України А. Яценюк, з боку Європейського Союзу – президент Ради Європейського Союзу Герман ван Ромпей, президент Європейської комісії Жозе Мануел Баррозу і голови 28 держав, що входять у склад Європейського Союзу.
- 27 червня 2014 року Президент України Петро Порошенко у Брюсселі підписав економічну частину угоди, що включає Розділи III, IV, V, VI, додатки та протоколи.

16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент одночасно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. За ратифікацію проголосувало 355 депутатів Верховної Ради та 535 депутатів Європарламенту. І після передачі українською стороною ратифікаційних грамот до депозитарію можна вважати, що Україна фактично завершила внутрішньодержавні процедури щодо укладання відповідного договору.

Фахівці вважають, що Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за своїм обсягом і тематичним охопленням є найширшим міжнародним договором з третьою країною, у тому числі з країнами Східної Європи, коли-небудь укладеним Європейським союзом.

Як зазначає О. Шереметьєва, вказана Угода визначає якісно новий формат відносин між Україною та Європейським Союзом на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні¹⁹³. Таким чином, угода про асоціацію постала принципово новим документом, що охоплює широку сферу суспільного життя. Ця Угода з боку Європейського Союзу є певним заохоченням європейських прагнень України, але вона містить і важливі зобов'язання нашої держави в економічній, політичній та інших сферах.

Отже, підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС слід розглядати як історичну подію у взаємовідносинах сторін. Але якщо для Європейського Союзу Угода про асоціацію означає успіх політики Східного партнерства, то для України Угода є фактично

¹⁹³ Шереметьєва О. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: ретроспектива та реалії сьогодення. *Юридична Україна*. 2016 № 1–2. Ст. 43.

вибором стратегічного напрямку реформування країни та подальшої інтеграції в систему сучасних світових зв'язків.

Строк дії Угоди необмежений. Будь-яка сторона може денонсувати Угоду шляхом надіслання повідомлення про це іншій стороні, дія Угоди в такому випадку припиняється через шість місяців з дати отримання повідомлення.

Але на даний час Україною зроблені певні кроки до виконання взятих на себе зобов'язань. Так, відповідно до Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2016 році Єврокомісія підтвердила, що Україна виконала всі критерії для кожного з чотирьох блоків другої фази Плану дій, і Єврокомісія представить законодавчу пропозицію внести зміни в регламент (ЄС) № 539/2001 щодо внесення України в список безвізових країн (короткострокові – до 90 днів). 17 листопада 2016 року Комітет постійних представників (COREPER) схвалив рішення про початок підготовки рішення про скасування візового режиму для громадян України¹⁹⁴.

Відповідно до даних оприлюднених Кабінетом Міністрів України у Звіті про виконання Угоди про асоціацію з ЄС, загальний прогрес виконання за 2014–2024 роки збільшився з 72% у 2022 році до 77% у 2023 році, тобто на 5%¹⁹⁵.

Але, враховуючи положення нині чинного законодавства, можна констатувати, що ті міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України у вигляді ратифікації або приєднання, стають джерелами національного права України.

Роль Конституції України в механізмі національної імплементації міжнародних стандартів прав людини визначається її: 1) ціннісно-гуманістичною обумовленістю; 2) світоглядно-ідеологічною «відкритістю» до найкращих надбань людства, що складає основу формування національної правової системи та її стосунків з іншими правовими системами; 3) функціональною здатністю забезпечити належну методологічну основу юридичній діяльності Української держави із виконання нею своїх міжнародних зобов'язань; 4) зміс-

¹⁹⁴ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2017/03/03/42/Zvit_Ykrayina_YES_2016.pdf

¹⁹⁵ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2023 рік. Веб-сайт Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2024/03.2024/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A3%D0%90%20%D0%B7%D0%B0%202023%20%D1%80_UA%20.pdf

товною відповідністю міжнародним стандартам прав людини, що уможливує відповідність їм й іншого підконституційного законодавства та усієї національної юридичної практики. Відповідно, ми маємо всі підстави розглядати Конституцію України як базовий національний імплементаційний акт у сфері реалізації міжнародних стандартів прав людини¹⁹⁶.

Науковцями пропонуються різні напрями взаємодії міжнародного та національного права. Як основні напрями взаємодії міжнародного права з системою чинного законодавства виділимо наступні¹⁹⁷:

1) на конституційному рівні визначається характер взаємозв'язку міжнародної і національної правових систем того, що загальноновизнані принципи, норми міжнародного права і міжнародні договори України є складовою частиною правової системи (стаття 9 Конституції України)¹⁹⁸;

2) узгоджена дія міжнародних і внутрішньодержавних норм в частині основних підходів, про що свідчать положення чинного законодавства. Загальноновизнано, що роль міжнародного права в наш час зростає, тому що світова спільнота знаходиться в стані чергового трансформування своїх принципів та норм.

Враховуючи вищесказане, можна підсумувати, що міжнародне право має стати правовою системою, заснованою на визнанні взаємозалежності світу для всього людства, пріоритету прав і основних свобод людини, поваги суверенітету кожної держави, невтручання у внутрішні справи інших держав і забезпечення кожного народу права вибору свого шляху розвитку, його політичної, економічної, військової та екологічної безпеки, і при цьому зазначені загальнолюдські цінності відповідають національним інтересам кожної країни, інтересам міжнародного співтовариства в цілому. Розвиток і дотримання норм міжнародного права сприятиме вдосконаленню механізмів співробітництва між державами і забезпеченню безпеки

¹⁹⁶ Раданович Н. М. Роль Конституції України в механізмі національної імплементації міжнародних стандартів прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3. Т. 1. С. 48.

¹⁹⁷ Мартьянова С. М. Поняття та зміст міжнародного права: історико-правовий огляд. *Вісник Херсонського університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 137.

¹⁹⁸ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BE%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE+%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD#w1_1

Отже, адаптація чинного українського законодавства до законодавства Європейського Союзу – обов’язковий чинник успішної реалізації європейських прагнень України. Розуміння важливості та складності цього процесу, конструктивна співпраця всіх гілок влади, вдале застосування підходів та методів до багатогранності європейського правового поля, а також врахування досвіду асоційованих країн ЄС дасть позитивний результат. Європейська інтеграція передбачає цілеспрямоване здійснення урядом та парламентом України цілого ряду кроків щодо впровадження європейських стандартів в усіх сферах суспільного і державного життя.

В юридичній літературі відзначається тенденція до постійного зростання впливу норм міжнародного права на внутрішньодержавне право. Основними напрямками впливу міжнародного права на національні правові системи є: зближення національних правових систем, уніфікація права, гармонізація права, діяльність міжнародних організацій, створення модельних законів.

Процес зближення національних правових систем передбачає:

- розробку загальної політики державно-правового розвитку;
- здійснення заходів з метою подолання відмінностей;
- прийняття засобів з метою вироблення загальних, спільних юридичних правил
- зближення законодавств, коли визначається загальний курс держав в даній сфері,
- напрямки, етапи зближення, способи зближення.

Зближення правових систем відбувається не тільки між правовими системами однієї сім’ї, а між різними правовими сім’ями. Прецедентне право має вплив на правову систему України, після того як Україна вступила до Ради Європи 9 листопада 1999 року, і громадяни України отримали право звертатися до Європейського суду з прав людини, який виносить прецеденти по скаргах¹⁹⁹.

У державах-членах Європейського Союзу, які дотримуються дуалістичного підходу до співвідношення міжнародного і внутрішнього права, доктрина посилається на загальний принцип права *lex posterior*²⁰⁰. Україна активно прагне інтегруватись до європейської спільноти, що безумовно впливає на зміни у правовій системі.

¹⁹⁹ Маньогра В.В. Реформування правової системи України під впливом міжнародного права. *Інформація і право*. 2021. № 3(38). С. 37. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/243801>.

²⁰⁰ Право Європейського Союзу / за заг. ред. Муравйова В.І. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 232.

Ще одним із кроків наближення України до асоціації з Європейським союзом та Організацією Північноатлантичного договору стало внесення змін до Конституції України у 2019 році конституційним законом, які передбачали закріплення на найвищому конституційному рівні політичного курсу та напрямку розвитку правової системи, зокрема²⁰¹:

- абзац п'ятий преамбули після слів «громадянської злагоди на землі України» доповнено словами «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України».
- закріплено відповідно до принципу стримувань і противаг повноваження вищих органів державної влади щодо реалізації курсу на євро- та північно-атлантичну інтеграцію: Верховна Рада України визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави (пункт 5 частини першої статті 85); Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави (частина третя стаття 102); Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави (пункт 1–1 статті 116)²⁰².

У процесі нормотворення не варто забувати і про вплив інформаційних процесів та побудови інформаційного суспільства на правову систему. Об'єктивно у процесі формування інформаційних правовідносин та їх правового регулювання відбувається двосторонній вплив: права на розвиток правовідносин, з одного боку, та інформаційних процесів на нормотворення – з іншого. На думку І.В. Арістової, особливої уваги потребує вирішення проблеми впливу інформатизації на правову систему. Вона насамперед, обґрунтовує необхідність створення центрів правової інформації, концепцію правової інформатизації, організацію ресурсу правової інформації у всіх гілках державної влади. Отримання інформації – це лише один бік справи. Проблема полягає у створенні сталої легітимної основи самого процесу розробки нормативного акту та набрання ним чинності²⁰³.

²⁰¹ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BE%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE+%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD#w1_1

²⁰² Там само.

²⁰³ Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 210.

12,5 трильйона годин онлайн – такий результат користувачів за останній рік. Кількість часу, який ми проводимо в інтернеті, продовжує зростати: у середньому за минулий рік вона збільшилася на чотири хвилини на день (+1%). Може здатися, що це не так вже й багато, але якщо помножити на кількість інтернет-користувачів у світі, ці чотири додаткові хвилини на день дорівнюватимуть більш ніж 5 мільярдам додаткових днів використання інтернету в 2022 році. При цьому, за останнє десятиліття аудиторія соцмереж росла навіть швидше, ніж аудиторія інтернету²⁰⁴.

Наводяться і окремі факти по регіонах:

- Північна Корея має проникнення Інтернету всього 0,06%, а в Катарі та Об'єднаних Арабських Еміратах аж 99% громадян мають доступ.
- За останні 18 років в Африці спостерігається значне збільшення майже на 10000%, а в Північній Америці – на 219%.
- Використання Інтернету є найпоширенішим у Північній Америці, а також у Північній та Західній Європі, де рівень поширення становить більше 90%, а в Центральній та Східній Африці залишається низьким, менше 20%.
- За 2023 рік аудиторія соцмереж зросла на 10,1%²⁰⁵.

В Україні станом на початок 2021 року кількість інтернет-користувачів становила майже 30 мільйонів (близько 67% населення країни²⁰⁶).

На нашу думку, сфера інформаційно-правових відносин це одна із найбільш динамічних галузей правового регулювання сучасного світу. Протягом останніх тридцяти – сорока років ми спостерігаємо стрімкий розвиток інформаційного законодавства. Процес правотворення у зазначеній галузі не є тільки поступальним уперед. За досить короткий час деякі правові явища та поняття з'явилися та зникли з національної системи права та законодавства.

Одним із таких елементів правової системи, що мала місце у національному законодавстві України з 1992 до 2011 років, як при-

²⁰⁴ Тенденції використання Інтернету у світі. URL: https://zhuk.ua/istoriyi-ta-fakty/tendentsii-vikoristannya-internetu-u-sviti/?srsltid=AfmBOopMiY-W8pTg1bNnFvkaA3nKWuBki9oxxwRa7ir2HX_7wylcNat

²⁰⁵ Тенденції використання Інтернету у світі. URL: https://zhuk.ua/istoriyi-ta-fakty/tendentsii-vikoristannya-internetu-u-sviti/?srsltid=AfmBOopMiY-W8pTg1bNnFvkaA3nKWuBki9oxxwRa7ir2HX_7wylcNat

²⁰⁶ Інтернет. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>

клад, можемо навести поняття «інформаційний суверенітет». Заклавши норми, що започаткували це поняття у Законі України «Про інформацію» від 1992 року, законодавець визначив окремий напрямок розвитку національного законодавства та юридичної науки²⁰⁷.

Були навіть дві спроби закріпити відносини у сфері інформаційного суверенітету на рівні спеціальних законів, що так і залишилися на стадії проекту у 1998 та 1999 роках відповідно²⁰⁸.

Втім, нова редакція Закону України «Про інформацію» від 2010 року вже не містила норми, які визначали відносини у сфері інформаційного суверенітету²⁰⁹. Ще у момент прийняття нової редакції Закону поставало питання про недоречність відмови від цього поняття. Більше того в Україні відчувалася гостра потреба теоретико-правового та нормативного розвитку цього блоку правовідносин. Звісно можна сприймати позицію певних авторів щодо недоцільності розширення категоріального апарату та механізмів правового регулювання в інформаційній сфері, надаючи перевагу більш традиційним або загальним термінам.

На нашу думку, інформаційний суверенітет – це стан самостійності формування певних ресурсів даних, створених у результаті здійснення державою своєї свободи, за рахунок держави або суб'єктів держави, внаслідок реалізації права на інформацію, що забезпечує рівність її у міжнародному інформаційному просторі, які вказують на її авторську належність державі, органам влади, місцевого самоврядування та іншим суб'єктам державної влади. Такий стан нормативно забезпечується міжнародними стандартами, закріпленими у міжнародних та європейських конвенціях, до яких приєдналася Україна, а також міжнародними та міждержавними договорами, укладеними органами влади України.

До чинників, які є необхідною умовою для належного забезпечення державою інформаційного суверенітету, належать: реалізація інформаційного суверенітету можлива лише за наявності повноцінного права на інформацію у всіх суб'єктів інформаційних

²⁰⁷ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

²⁰⁸ Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України: проект Закону України від 07.07.1998 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України: проект Закону України від 12.08.1999 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

²⁰⁹ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

соціальних відносин; реалізація державою інформаційного суверенітету включає забезпечення її інформаційної безпеки; реалізація інформаційного суверенітету повинна ґрунтуватися на основі інформаційної свободи та рівноправності суб'єктів інформаційних відносин; інформаційний суверенітет держави неможливий без захищеності інформаційної приватності особи в цій державі²¹⁰.

Вважаємо що, належне законодавче врегулювання протиріч між процесами інтеграції та національними інтересами, врахування інтересів держави, її інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету під час імплементації до національного законодавства норм міжнародного права, дасть можливість більш повною мірою забезпечити права та свободи суб'єктів інформаційних відносин.

У свою чергу створення комплексного державного механізму з гарантування інформаційного суверенітету має стати одним із напрямів удосконалення правового регулювання в інформаційній сфері. Цей механізм відповідно, містить: розробку механізмів протидії поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації, нейтралізацію негативних наслідків такої інформації, обґрунтування повноважень правоохоронних органів у цій сфері²¹¹.

Інші дослідники вбачають у інформаційному суверенітеті нормативну категорію створену штучно, а відповідно, таку, що потребує заміни іншими або внесення коректив. Так, Б. А. Кормич у дисертаційному дослідженні за темою: «Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України» наголошує на «недоречності використання в законодавстві такої дефініції, як «інформаційний суверенітет». Адже, з одного боку, можливість існування такого виду суверенітету та відокремленого національного інформаційного простору спростовується розвитком інформаційних технологій та інформаційних відносин у процесі глобалізації та інформатизації», з іншого боку автор пропонує замість категорії «інформаційний суверенітет» використовувати в законодавстві такі категорії як «національний інформаційний ринок» та «компетенція держави в інформаційній сфері»²¹².

²¹⁰ Супрун В.М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2010. 20 с.

²¹¹ Супрун В.М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2010. 20 с.

²¹² Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. С. 16.

Більш сучасні дослідження вказують на те, що не всі вітчизняні науковці схвалюють розширення понятійно-категоріального апарату у сфері інформаційних відносин, формування віртуального інтернет-простору.

Зокрема, О. Баранов у своїй статті наголошує, що цілком достатнім і необхідним для правової теорії є розуміння мережі Інтернет та Інтернет-технологій як засобу передачі (поширення) або обробки інформації, за допомогою яких реалізуються певні суспільні відносини, які можуть відбуватись лише у реальному світі. Не заперечуючи можливість використання терміну «віртуальний» в інших наукових дисциплінах, вважаємо, що концептуально необґрунтованим та навіть шкідливим є використання у правовій науці та практиці понять типу «віртуальний світ», «віртуальний простір чи середовище», «віртуальне право», «авторське право у віртуальному світі», «віртуальна діяльність», «право віртуального простору» використання таких метафор, як «віртуальність», «віртуальний простір» та багатьох подібних саме у сфері права є штучним, недоцільним і навіть токсичним²¹³. Ми не можемо у повній мірі погодитися з позицією автора, оскільки у цьому питанні перед нами постає дилема:

- по-перше, з одного боку поява занадто довгого ряду понятійно-категоріального апарату, нових галузей права дійсно може ускладнити правове регулювання, які класичні школи неохоче сприймають;
- по-друге, з іншого боку стрімкий розвиток інформаційних відносин у глобалізованому світі вже зумовив надзвичайну диференціацію суспільних відносин, появу нових суб'єктів та об'єктів правовідносин, стрімке зростання інтернет-спільноти і цей перелік чинників може бути досить значним

Однак, потреба суспільства у належному регулюванні правовідносин у кіберпросторі зумовлюють на формування абсолютного нових галузей права.

Одним із таких є кіберправо. Кіберправо – досить новий напрям у розвитку правовідносин та в юриспруденції. Однак, нині складно собі уявити юриста, який би не розумівся на питаннях інтернет-права²¹⁴.

²¹³ Баранов О. А. Трансформація правових систем – засаднича умова сталого розвитку. *Інформація і право*. 2023. № 2(45). С. 21.

²¹⁴ Фахівець із IT-права прочитав лекцію студентам. Сайт Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. URL: <https://cdu.edu.ua/news/fakhivets-iz-it-prava-prochytav-lektsiiu-studentam.html>

А тим часом потреби суспільства у суспільно-політичній та соціально-економічній галузях вимагають висококваліфікованих фахівців, які б поєднували у собі компетентності юриста та фахівця у галузі ІТ. Вітчизняна система юридичної освіти вже давно реагує на вказану потребу, започатковуючи освітні напрямки підготовки у інформаційній та кібербезпеці, фахівців у галузі кіберправа тощо. Однією із таких унікальних магістерських програм подвійних дипломів щодо формування широкого спектру фахівців у галузі кіберправа, яка реалізується спільно Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого із партнерським Університетом Edge Hill University є LLM Artificial Intelligence, Digital and Cyber Law (LLM штучний інтелект, цифрове та кіберправо) Фахівець із ІТ-права прочитав лекцію студентам. Сайт Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. URL: <https://cdu.edu.ua/news/fakhivets-iz-it-prava-prochytav-lektsiiu-studentam.html>²¹⁵.

Подальшого розвитку набувають і загальнотеоретичні концепції виникнення держави та права. Загалом виділяють більше півтора десятка різноманітних підходів до пояснення причин виникнення держави та права, і їх спектр продовжує доповнюватися новими підходами. Зокрема, у 2019 році нами опубліковано статтю присвячену розширенню змістового наповнення теорії походження держави та права корупційною теорією походження держави²¹⁶. Доведено, що корупція (неправомірна вигода) могла і продовжує виступати потужним чинником еволюції держави та її форм. Поява двох таких інституцій, як держава та гроші, стали потужним середовищем розвитку корупційної складової. Виокремлено корупційну складову з числа чинників становлення держави у загальному вимірі, що врешті дало змогу прийти до висновку про виключність, й певною мірою унікальність її впливу на суспільні та державні процеси.

На нашу думку, є всі підстави говорити про розширення знань щодо теорії походження держави через таку складову, як «коруп-

²¹⁵ Магістерська програма подвійних дипломів «LLM штучний інтелект, цифрове та кіберправо». Вебсайт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.edu.ua/uni/magisterska-programa-podvijnyh-dyplomiv-llm-shtuchnyj-intelekt-cyifrove-ta-kiberpravo/>

²¹⁶ Супрун В.М. Корупційна теорія походження держави. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 75. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/nz-pravo-arhiv/586-general-information/naukovi-chasopysy-tdspu/naukovi-chasopysy-pravo/publikatsii/10697-koruptsiyna-teoriya-pokhodzhennya-derzhavy>

ція» (неправомірна вигода), тобто корупційну теорію походження держави²¹⁷.

Як не парадоксально це звучить, але можемо припустити, що саме можливість отримати незаконну вигоду, і бажання такий стан речей зберегти – стимулювало перетворення із суспільства родоплемінного у суспільство державно організоване, при якому можна було б узаконити свою владу, шляхом закріплення у нормах права. Виходячи із зазначеного нами, корупція, як явище стало каталізатором або навіть чинником формування певної моделі управління суспільством, в основному через створення держави, та легітимізація такої моделі. Через моделі антикорупційної політики та характер боротьби із корупцією можна простежити особливості становлення держави та її форму. А боротьба за владу, зміна форм правління та форм державного режиму – це протистояння різних корупційних моделей, що класифікуються за суб'єктним складом, ставленням суспільства до корупції, характером її прояву та правового регулювання антикорупційної політики, географічним та іншими критеріями.

Як варіант можемо запропонувати поняття «корупційна теорія походження держави», що за основний критерій бере прагнення особи, наділеної соціальною владою у родоплемінному суспільстві (а тому теоретично вразливою до корупційних ризиків), закріпити через формування правових норм (легітимізувати) закріпити такий стан, а в ідеалі зробити таку владу спадковою.

Отже, як бачимо, питання реформування правової системи України на сучасному етапі є настільки глобальним за своїм обсягом поняття, яке включає значний спектр чинників, напрямків, міжпредметних зв'язків, зміну суб'єктно-об'єктного складу та механізмів правового регулювання правовідносин, що формуються.

Таким чином, узагальнимо результати дослідження та визначимо найбільш характерні чинники трансформації правової системи України та світу, а також спрогнозуємо окремі напрямки подальшого розвитку національної правової системи:

1) Формування на загальнотеоретичному (філософському, соціологічному, загальноправовому) рівнях нової парадигми змінюваного світу, адаптація загальнодержавних та соціальних інститутів до нових умов та викликів, що постали перед людством у ХХІ столітті.

²¹⁷ Там само. С. 79.

2) Формування окремих напрямків наукового дослідження пов'язаних із кіберпростором, зростанням обсягів правовідносин із використанням глобальної мережі Інтернет, віртуального простору. Уже на сьогодні формуються такі напрями як «Кіберправо», «Кібербезпека», «Кіберзлочинність» тощо.

3) Зростання ролі нормотворчої функції права, спрямованої на правове врегулювання нових суспільних відносин, усунення прогалин у законодавстві, видалення застарілих норм, удосконалення понятійного апарату на нормативному рівні.

4) Глобалізація суспільних відносин зумовлює системні зміни у питаннях співвідношення міжнародного та національного права, інтеграція (конвергенція) правових систем, поява нових суб'єктів правовідносин, трансформація самих правовідносин, а також форм і способів правореалізації.

5) Розвиток національної правової системи – це складний багатогранний процес, спрямований на формування нових явищ правової дійсності, встановлення, зміну та усунення застарілих правових норм, які забезпечують належне врегулювання суспільних відносин, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гармонійне поєднання інтересів держави та особи.

6) Серед зовнішніх факторів, які впливають на означений процес – чільне місце посідає загальноєвропейська система цінностей.

7) Правова система України як за своїм генезисом, так і за своїми основними юридичними ознаками є правовою системою романо-германського типу. А нинішній період розвитку української правової системи відзначається зближенням її з європейськими міждержавними правовими системами.

8) Інтеграція України з Європою та входження до НАТО сьогодні є не тільки можливим, але і найбільш бажаним варіантом вирішення цілої низки проблем. Україна була і залишається частиною Європи і європейської культурної традиції, а тому інтеграційні процеси з європейськими структурами є об'єктивно, історично обумовлені як її національним та культурним розвитком, так і правовим. Значення України для геополітичної ситуації у сучасній Європі важко переоцінити і Європейське співтовариство, на нашу думку, не менш зацікавлене у входженні нашої держави до відповідної системи цінностей.

9) Триває розвиток загальнотеоретичного розуміння загальних засад становлення держави та права, поява нових та удосконалення існуючих теорій (концепцій) походження держави та права. Зокрема, у 2019 році у вітчизняній науці було запропоновано корупційну теорію походження держави.

10) Подальший розвиток національної системи права на галузевому рівні, що відбувається двома шляхами: диференціація існуючих «класичних» галузей права та виокремлення відносно самостійних галузей права; появи принципово нових галузей права зі своїм предметом та методом правового регулювання (інформаційне право, кіберправо тощо).

2.2. Судова влада та система правосуддя в державотворчому процесі в контексті євроінтеграційного вектору розвитку України

Судова влада та система правосуддя є одними з найважливіших складових процесу державотворення сучасної України. В цьому контексті важливою проблемою є наукове осмислення їх ролі й місця у демократичній, правовій державі, що своєю чергою, зумовлює необхідність поглибленого дослідження історичних особливостей їх становлення, з'ясування та узагальнення політико-правових передумов утворення та розвитку судової влади та системи правосуддя в Україні.

Загальновідомо, що основоположним принципом й необхідною умовою формування демократичної, правової й соціальної держави є концепція поділу влади, розроблена французьким юристом XVIII ст. Ш. Монтеск'є, який у своїй праці «Про дух законів» сформулював ідею існування трьох гілок влади. Зміст зазначеної концепції є основою класичної теорії та принципу поділу влади і полягає у децентралізації державної влади та її поділу в залежності від функціонального призначення на три незалежні одна від одної (але при необхідності контролюючі одна одну) гілки – законодавчу, виконавчу та судову.

Одночасно необхідно зауважити, що беззаперечним здобутком наукової спадщини Ш. Монтеск'є є те, що сформульована ним три-складова концепція поділу державної влади заклала підвалини формування основоположної для сучасних демократичних, правових держав наукової теорії судової влади.

Визначаючи сутнісний зміст принципу поділу влад маємо підтримати позицію вітчизняних правознавців, що це – модель побудови державного апарату, відповідно до якої влада повинна бути розподілена між законодавчими, виконавчими та судовими органами. Причому кожна влада, стосовно до інших – самостійна і незалежна, що унеможливує узурпацію всієї влади в державі певною особою чи окремим органом²¹⁸.

До цього необхідно додати, що незалежність судової влади є невід'ємною частиною фундаментальних демократичних принципів поділу влади та верховенства права і гарантується, зокрема, статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (далі ЄКПЛ) та статтею 126 Конституції України.

Предметом нашої наукової розвідки є аналіз історико-правових та організаційно-правових аспектів становлення, виявлення особливостей і тенденцій розвитку судової влади та системи правосуддя та її ролі й значення у державотворчому процесі незалежної України в контексті євроінтеграційного поступу нашої держави. Відповідно до цього важливим є визначення сутності та співвідношення понять «судова влада», «правосуддя», «судочинство», «судова система», «система судоустрою», «система правосуддя».

У цьому контексті, у визначенні поняття судової влади ми підтримуємо позицію І.С. Лісної, яка зазначає, що найбільш повне формулювання судової влади наводиться у спільній праці українських науковців І.С. Гриценка і М.А. Погорецького²¹⁹. Зокрема, під судовою владою вони розуміють «...самостійну гілку влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, головними завданнями якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами; юридичними особами

²¹⁸ Пехник А.В. Розподіл влади: сучасний погляд. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 60. С. 37–39.

²¹⁹ Лісна І.С. Загальнотеоретичний підхід до визначення понять «судова влада» та «судова система». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2(23). С. 4.

між собою; контроль за конституційністю законів; захист прав громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами, контроль за додержанням прав громадян при розслідуванні злочинів та проведенні оперативно-розшукової діяльності, встановлення найбільш значущих юридичних фактів»²²⁰.

Зазначене формулювання акцентує увагу на тому, що носієм судової влади як самостійної гілки державної влади, є тільки державні суди, визначені Конституцією та законами України.

Поняття «судова влада» найтісніше пов'язане із поняттям правосуддя і на думку В. Т. Комзюка є механізмом, способом, формою її реалізації, її найважливішим повноваженням і функцією, хоча ці поняття не можна ототожнювати, оскільки судова влада є ширшим за змістом поняттям і реалізується не тільки через здійснення правосуддя²²¹.

На нашу думку, найбільш змістовно сутність цього поняття розкрито в юридичній позиції Конституційного суду України, в якій правосуддя визначається як самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ²²².

Таким чином, вищенаведений аналіз змістовного і функціонального змісту цих понять, дозволяє встановити їх співвіднесеність, а саме: судова влада – це одна із гілок державної влади, механізм реалізації і основною функцією якої є здійснення правосуддя.

Поряд із цим, актуальною проблемою є встановлення співвідношення понять «правосуддя» і «судочинство». Зважаючи на широкий характер наукової дискусії щодо розуміння цих феноменів, зазначимо лише, що, як обґрунтовано зазначає М. М. Стефанчук, визначальним аспектом у розумінні терміну «правосуддя» є аксіологічний аспект²²³. В цьому контексті науковець спирається на пози-

²²⁰ Гриценко І. С., Погорельський М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 27.

²²¹ Комзюк В. Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електронне наукове видання. С. 90. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/16.pdf>

²²² Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. Каталог позицій Конституційного Суду України (за ухвалами 1997–2017 років). URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/konstytuciya-ukrayiny-1>

²²³ Стефанчук М. М. Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 77: ч. 2. С. 278.

цію Б. В. Малишева, яку ми також підтримуємо, і який зазначає, що правосуддям є діяльність судів з розгляду спорів, яка відповідає певним ціннісним морально-правовим характеристикам, у той самий час як діяльність судів з розгляду спорів, яка не відповідає цим характеристикам, але відповідає формальним вимогам закону, є судочинством²²⁴.

Таким чином, можна стверджувати, що поняття «правосуддя» і «судочинство» не являються тотожними поняттями, адже розмежування цих понять, як зазначають автори колективної монографії «Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення», відбувається на змістовному рівні, а саме – поняття «правосуддя» акцентує на змісті (за правом), «судочинство» – на формі діяльності (діяльність суду)²²⁵.

Разом з тим вони мають взаємопов'язаний характер, який виявляється в тому, що правосуддя здійснюється у формі судочинства судами, винятково на які Конституція²²⁶ та закон України «Про судоустрій і статус суддів»²²⁷ поклала обов'язок розглядати та вирішувати судові справи відповідно до визначених законом процедур судочинства. Відтак, судочинство виступає основоположною структурною компонентою і процесуальною формою правосуддя та визначається як діяльність суду, спрямована на встановлення фактичних обставин справи, забезпечення захисту прав і свобод людини, приватних і публічних інтересів та забезпечення правильного застосування закону та прийняття справедливого судового рішення²²⁸.

Висвітлюючи генезу формування та обґрунтовуючи зміст поняття «судова система», необхідно зауважити, що питання чіткого визначення термінів «судова система», «система органів судової влади», «система судоустрою» у вітчизняній правовій доктрині залишається відкритим. В цьому контексті, на нашу думку, необхідно підтримати позицію тих вітчизняних правників, які передбача-

²²⁴ Малишев Б. В. Правосуддя і судова правотворчість: Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / відп. ред. В. С. Бігун. Київ: Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права», 2009. С. 243.

²²⁵ Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін.; відп. ред. В. С. Бігун. Київ: Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права», 2009. С. 28.

²²⁶ Конституція України. (ВВР Відомості Верховної Ради України). 1996. № 30. Ст. 124.

²²⁷ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Ст. 5. Ч. 1. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 31. Ст. 545.

²²⁸ Велика Українська Енциклопедія. URL: ВУС <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>

ють визначення поняття системи органів судової влади в контексті концентрування уваги на одній з основоположних функцій судової влади – здійснення правосуддя. Обстоюючи зазначені положення, науковці зазначають, що організаційною формою судової влади виступає судова система, до складу якої входять сукупність судів, органів управління судовою системою і квазісудових установ, що діють на території конкретної держави²²⁹.

Крім того, безумовно найбільш змістовну дефініцію цього поняття викладено у вітчизняному енциклопедичному виданні, в якому вона визначається як система державних органів – судів, які є носіями судової влади²³⁰.

Аналізуючи зміст цього поняття у зазначеному виданні М.М. Стефанчук вказує на те, що при цьому зауважується на тому, що судова система – це не просто сукупність усіх судів держави, що є її елементами, а саме система, яка характеризується певними способами взаємодії її елементів, основними критеріями класифікації яких пропонується розглядати природу такої взаємодії й те, чи буде вона виходити за межі самої судової системи. До внутрішньосистемних способів взаємодії елементів судової системи пропонується віднести процесуальну взаємодію; організаційну взаємодію у тому числі і з зовнішніми для судової системи суб'єктами: органами суддівського самоврядування, органами, що забезпечують функціонування судової влади; взаємодію з питань суддівської самоорганізації. У рамках зовнішньої взаємодії пропонується виділити два види зв'язків: взаємодію із зовнішніми несудовими органами, зокрема питання координації роботи судів із правоохоронними органами із забезпечення судового розгляду справ, виконання судових рішень та ін.; взаємодію із судовими системами (судами) іноземних держав, у рамках якої можуть підтримуватися зв'язки як з іноземними національними судами, так і з міжнародними судами або наднаціональними судовими установами [6, с. 279].

Обґрунтовуючи категоріальний зміст понять «судова система» та «судоустрій» підтримуємо позицію В. Решоти, який в визна-

²²⁹ Булкат М.С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. С. 274.

²³⁰ Велика юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 830–831.

чає, що судова система – це взаємодія її основних суб'єктів (судів), відносини, що складаються між ними з приводу здійснення правосуддя. Судоустрій – це організаційна побудова усієї системи судів²³¹.

Науковий аналіз категоріального змісту понять «судова система» та «судоустрій» дає можливість сформувати підхід до відповідного змісту узагальнюючого поняття «система правосуддя». У цьому контексті, на нашу думку, обґрунтованою є позиція М.М. Стефанчука щодо визначення цих інститутів як складових системи правосуддя²³², а саму категорію «система правосуддя» визнати всеохоплюючою правовою категорією, яка включатиме в себе судову систему та системи інших суміжних із судовою владою правових інститутів (прокуратури, адвокатури, примусового виконання рішень), що функціонально забезпечують її реалізацію²³³.

Зазначені концептуальні підходи є основою для категоріального визначення й уточнення понять, які застосовуються при здійсненні наукової розвідки предмета нашого дослідження.

Простежуючи генезу формування та розвитку конституційного закріплення ролі і місця судової влади в державотворчому процесі нашої держави передусім зазначимо, що певні засади щодо розподілу влад були відтворені у знаковій пам'ятці вітчизняної історико-правової думки, Конституції Пилипа Орлика 1710 року – «Договір та встановлення прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського між Ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між Генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами схвалені обома сторонами вільним голосуванням і скріплені найяснішим гетьманом урочи-стою присягою». До речі необхідно зазначити, що цей видатний документ конституційного значення певною мірою ґрунтувався на ідеї поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. В цьому контексті принциповий характер в цьому документі має шоста стаття, де закладені основи управління та діяльності органів державної влади. Стосовно суду у сьомій статті зазначалося, що суд

²³¹ Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 124.

²³² Стефанчук М.М. Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 77: ч. 2. С. 280.

²³³ Там само. С. 280–281.

мав діяти незалежно, оскільки «якщо б хтось із генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства чи інших військових урядників, особливо з черні, образив гетьманську честь чи в чомусь іншому провинився, то Ясновельможний гетьман не має права сам покарати їх, а повинен буде подати до генерального військового суду кримінальну чи некримінальну справу. І яким би лицемірним чи облудним не здавався вирок, кожен, хто винен, повинен прийняти його»²³⁴.

У подальшому ідея здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову та створення власної, абсолютно нової судової системи віднайшла свій розвиток і вираження у низці конституцій, конституційних проектів та програмних документів часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Серед перших програмних документів конституційного характеру необхідно виокремити III Універсал Української Центральної Ради (7(20) листопада 1917 року), у якому щодо необхідності проведення реформи судової системи зазначалося: «Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний духові народу. З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу»²³⁵.

Маємо підкреслити, що у період боротьби за відновлення української державності часів Української революції 1917–1921 рр. законодавчо було ухвалено два конституційні акти – Конституція Української Народної Республіки «Статут про державний устрій, права і вільності УНР» (ухвалена 29 квітня 1918 р.)²³⁶ та «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» (ухвалена 13 листопада 1918 р.)²³⁷.

²³⁴ Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

²³⁵ 1917 рік – I, II та III Універсали Української Центральної Ради. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/170>

²³⁶ Конституція Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»). Верховна Рада України. Законодавство України. Електронний кабінет. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text>

²³⁷ Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії. Верховна Рада України. Законодавство України. Електронний кабінет. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18#Text>

Відтак, наступним важливим кроком у формуванні судової гілки влади стала Конституція Української Народної Республіки (далі Конституція УНР). Зокрема, у розділі III Конституції УНР «Органи влади Української Народної Республіки» було фактично закріплено принцип розподілу влад («вся власть в УНР походить від народу; верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР; вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів; вищим органом судовим єсть Генеральний Суд УНР»)²³⁸.

Принципам судочинства та організації судової системи присвячений розділ VI Конституції УНР «Суд Української Народної Республіки». Зокрема, в ньому визначені такі принципи судочинства:

- принцип гласності та публічності (ст. 61 встановлювала: «поступовання в суді має бути прилюдним і усним»);
- принцип повноти і виключності судової влади (в ст. 62 було зафіксовано, що «судова власть в рамках цивільного, кримінального адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами»);
- принцип незалежності суду та принцип обов'язковості судових рішень (ст. 63 визначала: «судових вирішень не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади»);
- принцип рівності всіх перед судом та законом (ст. 65. проголошувала «суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, невиключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів...»)²³⁹.

Поряд із цим Конституція УНР проголошувала, що судова влада мала здійснюватись іменем Української Народної Республіки, виключно судовими установами. Крім того, зміст вищезазначеної ст. 63 Конституції УНР визначав, що судова влада стала незалежною від виконавчої та законодавчої гілок влади, а судові рішення вже не вправі були змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади. Визначаючи засади організації судової системи Конституція УНР проголошувала, що «Найвищим Судом Республіки

²³⁸ Конституція Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»). Ст. 22–25. Верховна Рада України. Законодавство України. Електронний кабінет. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300–18#Text>

²³⁹ Там само. Ст. 61–63, 65.

являється «Генеральний Суд УНР», зложений з колегії, вибраної Всенародніми Зборами на протяг п'яти літ. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністративної влади»²⁴⁰.

У конституційному акті, яким було проголошено конституційні основи новоствореної держави – Західноукраїнської Народної Республіки, передбачалося наявність всіх необхідних атрибутів державності: кордони, назву, принципи народного суверенітету, символіку. Однак питання розподілу влад, правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя ним не визначалися.

Водночас слід зазначити, що завдання з організації і діяльності судової системи і судочинства були реалізовані у поточному законотворчому процесі ЗУНР. Зокрема, правовою основою формування та діяльності судової системи новоствореної держави став ухвалений Українською Національною Радою 21 листопада 1918 року закон «Про тимчасову організацію судів і власті судейської»²⁴¹. Цим законом правонаступником колишнього Міністерства судівництва Австро-Угорської імперії проголошувався Державний Секретаріат Судівництва ЗУНР як окреме міністерство у складі Державного Секретаріату. На нього були покладені функції кадрового, організаційно-правового і матеріально-технічного забезпечення формування і функціонування системи судочинства в ЗУНР²⁴². Одночасно перебудовувалась і судова система: на території республіки було створено 12 судових округів і 130 судових повітів²⁴³.

Разом з тим необхідно зазначити, що надалі проблеми конституційного закріплення розподілу влад та здійснення судочинства не знайшла свого визначення та розвитку у нормативно-правових актах часів існування Української Держави гетьмана П. Скоропадського та Української Народної Республіки на чолі з Директорією.

У той же час, попри втрату державності, вони отримали певний розвиток у низці проектів законів, зміст яких був спрямований на розробку Конституції УНР. Серед цих документів на особливу

²⁴⁰ Там само. Ст. 63, 66–67.

²⁴¹ Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 2 / керівник, відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 712 с.

²⁴² Там само. С. 33–34.

²⁴³ Рум'янцев В.О. Судова система в Україні в період «української революції» 1917–1921 рр. С. 61. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2314/1/100_5.pdf

увагу заслуговує проект урядової комісії з вироблення Конституції Української Держави 1920 року²⁴⁴. У цьому документі чітко не визначено місце і роль суддівської влади в системі розподілу влад, однак знайшли своє відображення питання визначення конституційно-правових принципів організації та функціонування судової влади, яким присвячений окремих, восьмий розділ «Суд». Зокрема, проект закону визначав такі принципи: обов'язковості судових рішень (хоча і не в повному обсязі) («судові вироки і постанови проголошується іменем Української Народньої Республіки»)²⁴⁵; незалежності суддів («у виконанні правосудности судді є незалежні і підлягають виключно законам») та підпорядкуванню їх лише закону («не можна перенести суддю проти його волі на інше місце, або усунути з посади, хіба тільки на підставі судового вироку та в випадках і в спосіб, що їх передбачає закон»)²⁴⁶; гласності та публічності судового процесу («судові розправи, як в справах цивільних, так і карних, мають бути устні та прилюдні»)²⁴⁷.

Також у зазначеному проекті прослідковується намагання визначити питання організації судової системи, зокрема засади формування, повноваження та організація судочинства Найвищого Державного Суду²⁴⁸, Найвищих Адміністраційного²⁴⁹ та Касаційного Судів²⁵⁰, звичайних карних судів²⁵¹.

Поряд із цим на особливу увагу заслуговує «Проект Конституції – Основних Державних Законів УНР», розроблений протягом 1920–1921 рр. державним і політичним діячем, правознавцем О. Ейхельманом²⁵². Проект передбачав, що за формою державного правління УНР мала бути демократичною республікою з федеративним державним устроєм. Примітною новацією проекту О. Ей-

²⁴⁴ Основний Державний Закон Української Народної Республіки (проект Урядової Комісії по виробленню Конституції Української Держави) 1920. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1920_22.html

²⁴⁵ Основний Державний Закон Української Народної Республіки (проект Урядової Комісії по виробленню Конституції Української Держави) 1920. Арт. 136. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1920_22.html

²⁴⁶ Там само. Арт. 139.

²⁴⁷ Там само. Арт. 142.

²⁴⁸ Там само. Арт. 69, 98, 103.

²⁴⁹ Там само. Арт. 131.

²⁵⁰ Там само. Арт. 143.

²⁵¹ Там само. Арт. 98, 101.

²⁵² Проект Конституції – Основних Державних Законів УНР (Отона Ейхельмана) 1921. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1921.html>

хельмана було утворення не трьох традиційних гілок влади, а чотирьох («під зверхністю народного суверенітету, на обмеженому правному стані, самостійно функціонують такі влади: 1) Парламент, 2) Управління, так звана виконавча влада, 3) Суд і 4) Фінансовий контроль»). При тому в проекті було чітко зазначено, що «Судові ...забезпечується повна незалежність од виконавчої влади та Парламенту, також до повноважень суду відноситься «охорона конституційності в діях парламенту»²⁵³.

Окремий розділ в проекті О. Ейхельмана «Федерально-державний Суд» присвячено порядку утворення, засадам організації роботи та ведення справ, повноваженням федерально-державного суду як вищої ланки в системі органів судової влади²⁵⁴. У наступному розділі «Місцеві органи федерально-державної організації У.Н.Р.» знайшли своє висвітлення питання організації та повноважень системи судоустрою, яка складалася з Вищого Касаційного Суду (карна та цивільна юрисдикція), спеціальних Судів («...для військово-дисциплінарних і військово-карних справ...») та загальних Судів²⁵⁵.

Так само важливого значення має проект Конституції Західно-Української Народної Республіки (далі Конституції ЗУНР), розроблений ученим-правником, політичним діячем Станіславом Дністрянським наприкінці 1920 року на замовлення уряду ЗУНР в еміграції. Проект складався з 3-х частин: I. Держава і право (зі вступом і розділами: «Людські та громадянські права», «Права народу»); II. Державна влада (з розділами: «Основи державної влади», «Організація народної волі», «Виконання народної волі»); III Право народів на самовизначення²⁵⁶. Одним з ключових положень, яке визначало основи конституційного ладу майбутньої ЗУНР є визначення, що ЗУНР – держава, в якій державна влада побудована за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову.

До того ж у цьому проекті, у другому розділі окремим підрозділом «Правосуддя» були визначені загальні засади організації судової влади. Зокрема, визначалося, що найвищою судовою ін-

²⁵³ Проект Конституції – Основних Державних Законів УНР (Отона Ейхельмана) 1921. Передмова. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1921.html>

²⁵⁴ Там само. Арт.189–200.

²⁵⁵ Там само. Арт. 200–209.

²⁵⁶ Конституція Західно-Української Народної Республіки [проект Станіслава Дністрянського] 1920. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html>

станцією ЗУНР повинен був бути Державний Судовий Трибунал – «якому належить верховне правосуддя»²⁵⁷. Крім того, складником судової системи був Голова Державної Юстиції одним з головних завдань якого повинно було бути «підкування про забезпечення порядку в правосудді»²⁵⁸. Системний аналіз цього конституційного проекту, дозволяє висновувати, що судова система ЗУНР повинна була складатися також зі звичайних судів (очевидно місцеві та апеляційні), з допускалося також створення торговельних, промислових, військових та інших спеціалізованих судів²⁵⁹. Крім того, «участь народу в юрисдикції забезпечуються мировими судами, судами народних засідателів або присяжних»²⁶⁰. Судді мали призначатися Президентом Республіки або заступаючим його Головою Державної Юстиції «остаточно і на все життя». При цьому, окремим конституційним положення закріплювався принцип про їхню повну «самостійність та незалежність»²⁶¹.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. на конституційному рівні та зусиллями плеяди вітчизняних правників, політичних та державних діячів, які були справжніми патріотами української держави, було здійснено низку прогресивних заходів щодо практичного впровадження теорії поділу державної влади в практику державного будівництва, забезпечення функціонування судової влади та втілення конституційних принципів здійснення судочинства в діяльність системи органів судової влади. Однак унаслідок поразки Української революції вони не були реалізовані, залишившись у той же час видатними пам'ятками вітчизняної політико-правової думки.

Поразка Української революції 1917–1921 рр. і утвердження на теренах України радянської влади з самого початку призвела до повної ліквідації всіх демократичних надбань в галузі незалежності судочинства та суддів, які були задекларовані у конституційних актах та проектах УНР доби документах Центральної Ради, Української держави доби Гетьманату, УНР під проводом Директорії та ЗУНР.

Узагальнюючи подальший розвиток суду та судочинства на протязі тривалого радянського періоду передусім зазначимо, що

²⁵⁷ Там само. П. 123.

²⁵⁸ Там само. П. 123.

²⁵⁹ Там само. П. 26.

²⁶⁰ Там само. П. 119.

²⁶¹ Там само. П. 117–118.

він мав виразний ідеологічний характер і здійснювався під тиском і впливом пануючої на той час в радянській Україні комуністичної ідеології та діяльності партійних органів. За таких умов у радянській державі судову владу не виокремлювали як окрему, незалежну і самостійну гілку державної влади. Натомість головною відмінністю радянського суду було відкрите визнання його класовим судом, прямим знаряддям диктатури пролетаріату²⁶².

Необхідно зазначити, що після певного періоду трансформаційних перетворень, єдина судова система судів в Українській Соціалістичній Радянській республіці (далі УСРР) була створена 16 грудня 1922 року після прийняття Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом (далі ВУЦВК) постанови «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР» (уведено в дію з 1 лютого 1923 року). Згідно із цим Положенням створювалася єдина судова система судів – народний суд, губернський суд та Верховний Суд УСРР у складі: президії, пленуму, касаційних і судових колегій у цивільних та кримінальних справах. Таким чином, з 1923 року судову систему Української СРР очолив Верховний Суд УСРР²⁶³.

Подальші структурні та організаційні зміни у судовій системі УСРР відбувались згідно з новими Положеннями про судоустрій УСРР від 23 жовтня 1925 року, 11 вересня 1929 року, 25 вересня 1931. При цьому особливого значення має також прийнята 20 травня 1932 року постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про зміну в організації судових органів», відповідно до якої почали створюватися обласні суди як суди першої та другої касаційно-ревізійної інстанції. Як результат судова система набула такого вигляду: районний суд, обласний суд і Верховний Суд УСРР²⁶⁴.

Однак, незважаючи на всі ці зміни, з часу свого становлення основними рисами радянської судової системи були:

²⁶² Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / авт. кол.: В.С. Бігун, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, К.А. Віслобоков, О.А. Гавриленко, Л.О. Зайцев, А.Ю. Іванова, О.О. Малишев, І.В. Музика, В.Т. Окіпнюк, Є.В. Ромінський, О.О. Самойленко, М.І. Сірий, І.Б. Усенко (кер. кол.), М.Д. Ходаківський, Л.В. Худояр, О.Н. Ярмиш; НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. Київ: Наук. думка, 2014. С. 357

²⁶³ Верховний Суд України. Офіційний вебсайт. Історія Верховного Суду України. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E)

²⁶⁴ Там само.

- попорання принципу незалежності судів і суддів, що виражалося в підпорядкуванні та контролі судових органів партійними комітетами та виконавчою владою; на противагу принципу незалежності суддів і підкоренню їх тільки закону висувався принцип класової правосвідомості як гарантія законності²⁶⁵;
- створення та діяльність на окремих етапах радянського державотворення позасудових органів, які фактично підміняли суди (революційні та військові трибунали, надзвичайні комісії часів громадянської війни 1917–1921 рр.). У своїй діяльності вони керувалися не законом, а інтересами соціалістичної республіки, класової боротьби та торжества пролетарської революції, а рішення, аж до смертної кари, виносились відповідно до комуністичної правосвідомості і революційного сумління. Крім того, відмітною рисою цих трибуналів була їх пряма залежність від військових структур виконавчої влади²⁶⁶;
- формування суддівського корпусу місцевими органами влади, що фактично унеможливило їх незалежність.

При цьому необхідно зазначити, що практика створення позасудових установ, які користувалися правом проведення позасудових репресій мала своє подовження як під час Голодомору-Геноциду 1932–1933 рр., так і масових репресій 1937–1938 рр. минулого сторіччя. Такими органами стали Судова колегія Об'єднаного державного політичного управління при Раді Народних комісарів СРСР (ОДПУ СРСР) та Державне політичне управління (ДПУ УСРР), Особлива нарада при НКВС СРСР та союзних республік й так звані «трійки» НКВС-УНКВС. Зазначене є наочним прикладом нівелювання та знецінення ролі інституту правосуддя у тогочасному радянському суспільстві.

Надалі, з ухваленням Конституції нової Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі СРСР) 1936 року та відповідно Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі УРСР) 1937 року, що майже повністю відтворила союзу Конституцію, радянським керівництвом були здійснені

²⁶⁵ Гринюк В.О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2(6). С. 7. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>

²⁶⁶ Там само. С. 4.

декларативні зміни у системі судочинства. Зокрема, здійснення правосуддя в УРСР покладалося на Найвищий Суд УРСР, Найвищий Суд Молдавської АРСР, обласні, окружні народні суди, а також на спеціальні суди СРСР. Усі суди, крім народних, обиралися відповідними радами на 5 років. Народні суди обиралися за районами громадянами на основі загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні на 3 роки. Декларувалися незалежність суддів, підлеглість їх виключно законові, відкритість розгляду справ, право обвинуваченого на захист, на вживання рідної мови, участь народних засідателів²⁶⁷.

Наступним кроком у справі остаточної централізації судової системи СРСР став «Закон про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік», ухвалений Верховною Радою СРСР 16 серпня 1938 року. Цей Закон формально проголошував головні демократичні принципи судочинства: гласність, усність, змагальність. Передбачалося, що всі справи в народному суді розглядаються колегіально – народним суддею за участю двох народних засідателів, які обиралися громадянами таємним голосуванням строком на три роки. Народні судді звітували про свою роботу перед населенням. Вироки і рішення народних судів могли бути оскаржені в касаційному порядку до обласного суду. Була підтверджена незалежність суддів і їх підпорядкованість тільки закону. Але в практичній діяльності судів ці демократичні принципи фактично не спрацьовували²⁶⁸.

Підтвердженням цього є те, що виконавча влада в особі Наркомату юстиції СРСР подовжувала здійснювати єдине судове управління, а керівництво судовою практикою було зосереджене у Верховному Суді СРСР. До того ж, як це вказувалося вище, під час масових репресій 1937–1938 рр. функції народних судів значною мірою виконували військові трибунали та позасудові органи.

У післявоєнні роки класовий підхід, залежність від рішень державних органів влади і партійних комітетів Комуністичної партії України (КПУ), подовжували бути визначальним чинником у формуванні су-

²⁶⁷ Енциклопедія історії України. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe? Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Konstitutsiya_Ursr_1937

²⁶⁸ Судова влада в Україні. Чернігівський районний суд Чернігівської області. URL: https://cn.cn.court.gov.ua/sud2523/pro_sud/istorsyd/

дової політики на теренах радянської України. За таких умов конституційна норма щодо незалежності суддів і підкорення їх тільки закону подовжувала залишатися суто декларативною. Немоżliвість реалізації демократичних принципів судоустрою та здійснення правосуддя зумовлювалось тим, що і в післявоєнний період судова влада не визнавалась окремою, незалежною гілкою влади. Як вказує М.С. Булкат, підтвердженням цього слугує те, що у найбільш авторитетних профільних енциклопедичних виданнях радянського періоду відсутні навіть дефініції судової влади, натомість запропоновано такі визначення:

- суд – орган держави, який охороняє від різних посягань інтереси пануючого класу шляхом здійснення правосуддя, застосування методів державного примусу до осіб, які порушують установлений правопорядок. Суд виникає разом із державою, але виокремлюється в самостійний орган із розвитком державного механізму й утворенням спеціального державного апарату²⁶⁹.

Натомість основоположним був визначений компартійно-радянський підхід до державотворення, який обґрунтував так звану «галузеву державну діяльність», зокрема і у судовій сфері.

Однією з останніх спроб модернізації радянської соціально-економічної і політичної системи були Конституція СРСР 1977 року та відповідно Конституція УРСР 1978 року, яка загалом копіювала союзний Основний Закон²⁷⁰. При цьому необхідно зазначити, що у порівнянні з текстом Конституції УРСР 1937 року вона лише у своїй більшості повторила норми щодо органів правосуддя, а також порядку обрання суддів і народних засідателів. У той же час у ній знайшли своє конституційне закріплення такі принципи правосуддя як: здійснення правосуддя тільки судом²⁷¹; незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, визначивши, що його дія розповсюджується також і на народних засідателів²⁷²; рівності громадян перед законом і судом²⁷³; гласності (відкритості) розгля-

²⁶⁹ Булкат М.С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. С. 92–93.

²⁷⁰ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. Верховна Рада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

²⁷¹ Там само. Ст. 149.

²⁷² Там само. Ст. 153.

²⁷³ Там само. Ст. 154.

ду справи у всіх судах²⁷⁴; право обвинуваченого на захист²⁷⁵; мови судочинства («судочинство в Українській РСР провадиться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості»)²⁷⁶; презумпції невинуватості («ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону»)²⁷⁷.

Проте принцип незалежності суддів та народних засідателів і підкорення їх тільки закону, повністю нівелювався положенням статті 150 Основного Закону, в якій зазначалося, що судді та народні засідателі «...є відповідальними перед виборцями або органами, що їх обрали, звітують перед ними й можуть бути ними відкликані у встановленому законом порядку»²⁷⁸.

Таким чином, протягом радянського періоду діяльність судів розглядалася і знаходила своє законодавче унормування як реалізація державної функції правосуддя, а судді лише формально мали незалежний статус. Вагомим чинником впливу на незалежний статус суддів було те, що, як зазначав В.О. Гринюк, законодавство про судову систему зрівнювало правовий статус суддів з іншими посадовими особами органів виконавчої влади, оскільки будувалось на ідеологічній догмі про те, що «...радянська влада ...є одночасно владою законодавчою, виконавчою і судовою. Вона не заперечує технічного розподілу праці, але відмовляється від лицемірної теорії розподілу влад»²⁷⁹. Вищезазначена ідеологічна догма створювала відповідні передумови для постійного тиску на суд партійних і радянських органів, впливу «телефонного права» на суд під час здійснення правосуддя.

Подальші кроки на шляху реформування конституційного, процесуального законодавства та законодавства про судоустрій були зумовлені суспільно-політичними перетвореннями, які почались на теренах колишнього СРСР та радянської України у другій половині 80-х років минулого сторіччя.

Так, Законом УРСР від 27 жовтня 1989 року, яким були внесені перші зміни до Конституції УРСР 1978 року, було внесено низку

²⁷⁴ Там само. Ст. 155.

²⁷⁵ Там само. Ст. 156.

²⁷⁶ Там само. Ст. 157.

²⁷⁷ Там само. Ст. 158.

²⁷⁸ Там само. Ст. 150.

²⁷⁹ Гринюк В.О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2(6). С. 11. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>.

положень, які певною мірою були спрямовані на підвищення ролі та незалежності Верховного Суду УРСР, створення належних умов для діяльності суддів і народних засідателів, законодавче забезпечення гарантій їх недоторканності та незалежності²⁸⁰. Зокрема, Верховному Суду УРСР було надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді УРСР²⁸¹; прибрано з тексту Основного Закону положення про те, що Верховний Суд Української РСР «обирається Верховною Радою Української РСР»²⁸²; внесено положення щодо забезпечення суддям і народним засідателям умов для безперешкодного і ефективного здійснення їх прав та обов'язків; визначено, що будь-яке втручання в діяльність суддів і народних засідателів по здійсненню правосуддя є неприпустимим і тягне за собою відповідальність за законом, а недоторканність суддів і народних засідателів, а також інші гарантії їх незалежності встановлюються Законом «Про статус суддів в СРСР» та іншими законодавчими актами Союзу РСР і Української РСР²⁸³.

Надзвичайно важливим етапом на шляху створення правової основи формування судової гілки влади та самостійної судової системи стало прийняття Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України. У цьому політико-правовому документі конституційного значення було проголошено, що розмежування законодавчої, виконавчої і судової влади є найважливішим принципом існування України як правової держави²⁸⁴.

Безумовно, прийняття Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет України стало початком, своєрідною точкою відліку процесу як відновлення державної незалежності України загалом так і початком трансформації попередньої радянської правової системи²⁸⁵ у правову систему демократичного суспільства.

²⁸⁰ Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 27 жовтня 1989 року № 8303-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11#Text>

²⁸¹ Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 27 жовтня 1989 року № 8303-XI. Ст. 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11#Text>

²⁸² Там само. Ст. 151.

²⁸³ Там само. Ст. 153.

²⁸⁴ Декларація про державний суверенітет України: прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року № 55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 31. Ст. 429.

²⁸⁵ Зозуля Є.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 21.

За такої умови, подальшим кроком стало ухвалення Закону «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 24 жовтня 1990 року, згідно з яким Верховна Рада УРСР вивела судову систему Української РСР з підпорядкування союзних органів. У цьому Законі було чітко визначено, що найвищий судовий контроль і нагляд за судовою діяльністю судів республіки здійснюються лише Верховним Судом Української РСР, а організація і порядок діяльності судів Української РСР визначаються законами Української РСР²⁸⁶. Крім того, важливими наслідками зазначеного закону стало посилення незалежності судової гілки влади шляхом надання права законодавчої ініціативи у Верховній Раді Української РСР Конституційному та Верховному Суду Української РСР²⁸⁷, та деполітизація суддівської діяльності через вимогу припинення членства у будь-яких політичних партіях і рухах на час виконання своїх обов'язків²⁸⁸.

З прийняттям Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, підтвердженого результатами Всеукраїнського референдуму 1 грудня цього ж року відбулося відновлення державної незалежності та суверенітету України. Створення незалежної держави, серед інших фундаментальних завдань державного будівництва, поставило на порядок денний проведення судово-правової реформи та фактично створення національної, нової за своєю структурою, принципами і напрямками діяльності судової гілки влади, як незалежної системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів. Головна мета на той час полягала в тому, щоб утвердити судову владу як незалежну гілку влади в рамках системи поділу влади у демократичному суспільстві²⁸⁹.

Результати нашого попереднього дослідження цієї тематики дозволяють зробити висновок, що процес становлення та розвитку судової системи незалежної України можна розділити на декілька етапів, кожен з яких має свої змістовні характеристики та ознаки. Вважаємо, що перший етап, який відбувся протягом 1990–1996 рр.:

²⁸⁶ Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української Радянської соціалістичної Республіки від 24.10.1990 р. № 404-XII. Ч. 7. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1990. № 45. Ст. 606.

²⁸⁷ Там само. Ч. 5.

²⁸⁸ Там само. Ч. 7.

²⁸⁹ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: схвалено Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>

від підвалин створення незалежної держави до ухвалення Конституції України – можна визначити як етап становлення судової системи України²⁹⁰.

У переліку фундаментальних політико-правових документів, які визначили відновлення української державності і нормативно-правових актів спрямованих на дерадянізацію радянської правової спадщини важливе значення мав Закон України «Про правонаступництво». Зазначений нормативно-правовий акт визначав, що органи державної влади і управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, діють в Україні до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України²⁹¹.

Кардинальні політичні та соціально-економічні зміни, які відбувались на теренах України у зазначений історичний період потребували, серед іншого, підготовки концептуального документу, який би визначив стратегію та ідеологію проведення судово-правової реформи змістом якої повинно було стати реальне забезпечення прав і свобод громадян, утвердження верховенства права в суспільстві та законності в діяльності системи судочинства.

Таким програмним документом в якому було визначено мету, основні принципи та етапи проведення судово-правової реформи; основоположні завдання, напрямки формування судової гілки влади та вдосконалення форм судочинства, і що важливо – напрями реформування органів розслідування, прокуратури, адвокатури, юстиції незалежної держави стала Концепція судово-правової реформи, що була схвалена Верховною Радою України 28 квітня 1992 року (далі Концепція)²⁹².

У зазначеній Концепції було визнано, що головною метою судово-правової реформи і формування незалежної судової влади є перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. Реалізація цієї стратегічної мети потребувала вирішення низки завдань, а саме: шляхом ефектив-

²⁹⁰ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 21.

²⁹¹ Про правонаступництво: Закон України 12 вересня 1991 року № 1543-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 46. Ст. 617.

²⁹² Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1992. № 30. Ст. 426.

ного розмежування повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади; реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою; створити систему законодавства про судоустрій, яке б забезпечило незалежність судової влади; поступово здійснити спеціалізацію судів; максимально наблизити суди до населення; чітко визначити компетенцію різних ланок судової системи; гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом²⁹³.

Маємо підкреслити, що безумовним досягненням ухвалення зазначеної Концепції стало визначення в ній основних принципів судово-правової реформи, впровадження яких повинно було стати основою створення системи судочинства, яка функціонує на засадах верховенства права, і гарантує право особи на справедливий судовий захист, рівність громадян перед законом, радикального реформування матеріального і процесуального законодавства, деідеологізації і наповнення його гуманістичним змістом.

Стосовно системи судоустрою Концепцією визначалося, що в Україні діють Конституційний, загальні та арбітражні суди, кожен з яких має чітко визначену компетенцію. Крім того, важливою новацією цього програмного документу було визнання необхідності запровадження системи адміністративного судочинства метою якого є розгляд спорів між громадянином і органами державного управління²⁹⁴.

До позитивних наслідків реалізації основних етапів зазначеної Концепції протягом 1992–1996 років необхідно віднести прийняття низки законів та інших нормативно-правових актів, які дозволили зробити суттєві кроки на шляху розбудови судової гілки влади та забезпечили поетапні структурні зміни системи правосуддя.

Зокрема, 17 червня 1992 року Верховна Рада України вносить зміни до чинної на той час Конституції (Основного Закону) України і приймає Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», кримінально-процесуального і цивільного процесуального кодексів Української РСР». Статтею 149 Конституції закріплювалося, що судами України є Верховний Суд України, обласні суди, Київський міський суд, міжрайонні (окружні) суди, районні (міські) народні

²⁹³ Там само. Р. II.

²⁹⁴ Там само. Р. III.

суди²⁹⁵. Крім того, Постановою Верховної Ради України від 3 лютого 1993 року була упорядкована система військового судочинства, згідно якої військові трибунали України були перейменовані у військові суди України²⁹⁶.

У свою чергу, упорядкування системи військових судів, потребували внесення змін до чинного законодавства з метою упорядкування нової системи загальних судів новоствореної незалежної держави²⁹⁷. У відповідності з ухваленим Верховною радою України 24 лютого 1994 року Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», встановлювалось, що Верховний Суд України, Верховний Суд Республіки Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські суди, міжобласний суд, міжрайонні (окружні), районні (міські) суди та військові суди регіонів, Військово-Морських Сил і гарнізонів становлять судову систему загальних судів України²⁹⁸.

У цьому контексті надзвичайно важливого значення мало прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 року, непересічене значення якого полягає в тому, що він став першим законодавчим актом, який унормував діяльність органу конституційної юрисдикції незалежної держави. Законом визначалося, що Конституційний Суд України є незалежним органом в системі судової влади, покликаним забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод особи²⁹⁹, основною метою діяльності якого є забезпечення конституційної законності і верховенства Конституції України³⁰⁰.

Слід зауважити, що у зазначений період в Україні була проведена системна робота щодо нормативно-правового забезпечення

²⁹⁵ Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991–2012 р.р.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. С. 88.

²⁹⁶ Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів: Постанова Верховної Ради України від 03.02.1993 р. № 2979-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1993. № 15. Ст. 135.

²⁹⁷ Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 22.

²⁹⁸ Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року № 4017-XII. Ст. 20. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T401700?an=217>

²⁹⁹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 03.06.1992 р. № 2400-XII. Ст. 1. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1992. № 33. Ст. 471.

³⁰⁰ Там само. Ч. 1 ст. 2.

організації та налагодження діяльності різних складових органів системи правосуддя. Свідченням цього є ухвалення низки законодавчих актів, зокрема Закону України «Про господарські суди» від 04.06.1991, Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року, Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року, Закону України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів України» від 02 лютого 1994 року, Закону України «Про органи суддівського самоврядування» від 02.02.1994, Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 01 грудня 1994 року. Ухвалення вищезазначених нормативно-правових актів дозволило налагодити діяльність господарських судів, на законодавчому рівні визначити статус суддів, систему і повноваження кваліфікаційних комісій суддів, запровадити суддівське самоврядування, врегулювати порядок оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності адміністративних органів, порядок відшкодування шкоди, заподіяної органами розслідування, прокуратурою і судом³⁰¹.

Підсумовуючи, слід зазначити, що реалізація положень Концепції судово-правової реформи 1992 р., безумовно мала позитивні наслідки на шляху розбудови судової гілки влади та системи правосуддя. Серед них: законодавче закріплення самостійності судової влади та основних засади її здійснення; визначення високого статусу судді, його особливого матеріального і соціального становища; реалізація принципів територіальності та спеціалізації у побудові судової системи; розроблення механізмів призначення (обрання) та звільнення суддів; були сформовані самоврядні інститути суддівства; створена Державна судова адміністрація України; до процесуального законодавства внесені принципові зміни, запроваджено апеляційний та касаційний перегляд судових рішень; вирішення питань поліпшення матеріально-технічного, фінансового, інформаційного та організаційного забезпечення судової діяльності³⁰². У той же час внаслідок непослідовності в реалізації її положень,

³⁰¹ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 23.

³⁰² Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні: Заява. VIII (позачерговий) з'їзд суддів України. 07.12.2007. С. 6–7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0005415-07#Text>

відсутності системного й узгодженого бачення напрямів здійснення судової реформи, а також конституційно-визначених положень про систему правосуддя, незавершеність реформи процесуального права не дозволило повною мірою реалізувати її завдання.

Наступний етап розвитку судової системи відбувався протягом 1996–2002 рр. Він був спрямований на реалізацію конституційних положень щодо побудови судової системи України, проведення так званої «малої судової реформи», намагання надати судовій реформі реального характеру³⁰³.

Новий імпульс для подальшого розвитку судова система отримала після прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України – головного нормативно-правового акту держави, який став ядром консолідації українського суспільства. Конституцією України визначено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України³⁰⁴.

Згідно з цим Конституція України заклала правові основи побудови нової моделі системи судоустрою, визначила масштаби юрисдикції, основні засади і організацію судочинства, надала гарантії незалежності і недоторканності суддям, закріпила гарантії права на судовий захист. Зокрема, Конституція розмежувала Конституційний Суд України як суд конституційної юрисдикції та суди загальної юрисдикції з використанням визначення «суди загальної юрисдикції»³⁰⁵; закріпила принципи територіальності і спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції³⁰⁶; встановила систему судів загальної юрисдикції України, визначивши, що найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Разом з тим Конституція встановила, що відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди запровадивши тим самим інститути апеляційних та спеціалізованих судів³⁰⁷. До тог ж нова Конституція заборонила створення надзви-

³⁰³ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 23.

³⁰⁴ Конституція України. Ст. 6. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

³⁰⁵ Конституція України. Ч. 3 ст. 124. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

³⁰⁶ Там само. Ч. 1 ст. 124.

³⁰⁷ Там само. Ч. 2, 3, 4 ст. 125

чайних та особливих судів³⁰⁸, тоді як Конституційний Договір від 8 червня 1995 року припускав можливість створення таких судів у воєнний час.

Таким чином, Основний Закон створив якісну правову платформу з визначеними орієнтирами для становлення та утвердження на демократичних принципах в країні незалежної судової влади³⁰⁹. Зазначене дозволяє висновувати, що встановлена Конституцією України модель судової системи є характерною для європейських держав³¹⁰.

Однак необхідно зауважити, що суттєвим чинником, який суттєво вплинув на відсутність чіткого та системного бачення стратегії реформи у законотворчому процесі, подальші непослідовні і суперечливі кроки при розбудові судової системи було те, що у Основному Законі не було визначено, які саме органи належать до судової влади (на відміну від органів законодавчої і виконавчої влади).

Прийняття Конституції України створило необхідні умови для вирішення одного із найважливіших завдань у розвитку судової системи – формування Конституційного суду. Ця вимога була передбачена пунктом 6 Перехідних положень Конституції, який визначав, що Конституційний Суд України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України³¹¹. Виходячи з цього конституційного положення Верховна рада України 16 жовтня 1996 р. ухвалила Закон «Про Конституційний Суд України», в якому були конкретизовані основи конституційного судоустрою та конституційного провадження³¹².

Маємо підкреслити, що Конституція України законодавчо визначила умови для розвитку органів суддівського самоврядуван-

³⁰⁸ Там само. ч. 5 ст. 125.

³⁰⁹ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / авт. кол.: В.С. Бігун, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, К.А. Віслобоков, О.А. Гавриленко, Л.О. Зайцев, А.Ю. Іванова, О.О. Малишев, І.В. Музика, В.Т. Окіпнюк, Є.В. Ромінський, О.О. Самойленко, М.І. Сірий, І.Б. Усенко (кер. кол.), М.Д. Ходаківський, Л.В. Худояр, О.Н. Ярмиш; НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. Київ: Наук. думка, 2014. С. 483.

³¹⁰ Колюх В.В. Трансформація судової системи України на основі Конституції України 1996 року з наступними змінами. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 26–27.

³¹¹ Конституція України. Р. XV, п. 6. Відомості *Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

³¹² Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 49. Ст. 272.

ня, що забезпечують функціонування судової влади, і одним з першочергових завдань якого є захист професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів. Відтак, Конституція України обумовила створення та визначила повноваження, організацію і порядок діяльності Вищої ради юстиції³¹³.

Надалі конституційні положення були конкретизовані в Законі України «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 року. Зокрема законом визначалося, що Вища рада юстиції є колегіальним, постійно діючим, незалежним органом, відповідальним за формування незалежного високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також за прийняття рішень стосовно порушень судьями і прокурорами вимог щодо несумісності та у межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність³¹⁴. Закон також визначив повноваження Вищої ради юстиції, серед яких: внесення подання Президенту України про призначення суддів на посади або про звільнення їх з посад; розгляд справ і прийняття рішення стосовно порушення судьями і прокурорами вимог щодо несумісності; здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів; розгляд скарг на рішення про притягнення (та про відмову у притягненні) до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів³¹⁵. Відповідно до Конституції України Вища рада юстиції складається з двадцяти членів³¹⁶. Очевидно, що створення і подальша діяльність Вищої ради юстиції своїм позитивним наслідком мало наближення України до європейських стандартів і вимог щодо призначення на посади суддів та їх дисциплінарної відповідальності.

Спираючись на положення нашого попереднього дослідження можемо констатувати, що реалізація конституційних положень поставила на порядок денний необхідність вирішення наступного важливого завдання на шляху побудови оновленої судової системи, а саме формування системи судів загальної юрисдикції в Укра-

³¹³ Конституція України. Ст. 131. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

³¹⁴ Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР. Ст. 1. *Відомості Верховної Ради України (БВР)*. 1998. № 25. Ст. 146.

³¹⁵ Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР. Ст. 3. *Відомості Верховної Ради України (БВР)*. 1998. № 25. Ст. 146.

³¹⁶ Там само. Ст. 5.

їні³¹⁷. Зазначене зумовлено тим, що, системний аналіз положень Конституції в частині правосуддя і судоустрою дає підстави дійти висновку, що в ній не було повною мірою відтворено усю систему судоустрою, що у свою чергу, потребувало або розробки і ухвалення нового закону про судоустрій, або прийняття низки галузевих законів, які повинні були визначити види місцевих і спеціалізованих судів, їх структуру та повноваження.

У результаті законодавець пішов шляхом ухвалення пакету законів про зміни до низки законів, що регулювали питання судоустрою, статусу суддів та судочинства. Зокрема, конституційні положення щодо судової системи набули своєї визначеності в Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21 червня 2001 року, згідно з яким систему судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України складають місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України³¹⁸. Крім того, необхідність реалізації конституційних вимог до функціонування судової системи одночасно спричинила також ухвалення низки законів про внесення відповідних змін до законодавства. Зокрема, змін зазнали закони України «Про судоустрій України», «Про статус суддів», «Про органи суддівського самоврядування», «Про арбітражний суд», «Про прокуратуру» та інші, а також процесуальні кодекси. Реалізація змін у судовій системі, спричинених прийняттям низки згаданих законів, в процесі розвитку вітчизняної судової влади дістала назву «малої судової реформи»³¹⁹.

На нашу думку, прийняття вищезазначених нормативно-правових актів мало певні позитивні наслідки. Зокрема, як зазначає у своєму дослідженні О.З. Хотинська-Нор, до системи судів загальної юрисдикції було введено підсистему арбітражних судів, перейменованих у господарські; визначено систему судів загальної юрисдикції у складі місцевих судів, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України; у судові процедури запроваджено інститути апеляційного та касаційного оскарження

³¹⁷ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 24.

³¹⁸ Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21.06.2001 р. № 2531-III. Ст. 20. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 40. Ст. 191.

³¹⁹ Хотинська-Нор О.З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 8.

судових рішень та скасовано інститут перегляду судових рішень у порядку нагляду; на рівні процесуальних кодексів наповнено змістом конституційні засади судочинства; у кримінальному судочинстві віднесено до виключної компетенції суду питання обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання особи під вартою, санкціонування проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи, а також накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, звільнення від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами тощо; знайшло законодавче вирішення питання про призначення голів судів загальної юрисдикції³²⁰.

Позитивним наслідком вищезазначеної «малої судової реформи» стало приведення вітчизняної судової системи у відповідність до вимог Конституції України і створення необхідних передумов для прийняття нового закону про судоустрій.

У результаті, 7 лютого 2002 року Верховною Радою України був ухвалений перший в історії незалежної держави Закон «Про судоустрій України»³²¹. З прийняттям цього закону втрачали чинність Закон УРСР «Про судоустрій України» 1981 року, Закон України «Про господарські суди» 1991 року та деякі інші закони, які визначали діяльність судової системи ще за радянських часів. Прийняття цього закону знаменувало закінчення певного етапу в проведенні судової реформи після прийняття Конституції України.

Зокрема, закон визначив правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановив загальний порядок забезпечення діяльності судів та врегулював інші питання судоустрою³²². Законом було визначено, що Судову систему України складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні³²³. Разом з тим, беззаперечним досягненням даного закону є те, що ним встановлено абсолютно нову єдину систему судів загальної юрисдикції: місцеві суди; апе-

³²⁰ Там само. С. 8.

³²¹ Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 27–28. Ст. 180.

³²² Там само.

³²³ Там само. Ст. 3.

ляційні суди, Апеляційний суд України; Касаційний суд України; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України³²⁴.

Безумовно, важливим наслідком ухвалення цього законодавчого акта було створення системи адміністративних судів та визначення місця адміністративних судів в системі судів загальної юрисдикції. На виконання положень зазначеного Закону 01 жовтня 2002 року Президент України підписав Указ про утворення Вищого адміністративного суду України. Наступним кроком на шляху створення адміністративних судів став Указ Президента України від 16 листопада 2004 року № 1417/2004 «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі», відповідно до якого в Україні було створено 7 апеляційних та 27 окружних адміністративних судів, визначено території, на які поширюються повноваження місцевих адміністративних і апеляційних адміністративних судів України, затверджено мережу та кількісний склад суддів адміністративних судів України³²⁵.

Наступною надважливою новацією закону стала зміна самої ідеології у визначенні пріоритетів завдання суду – від всемірного зміцнення законності і правопорядку, запобігання злочинам та іншим правопорушенням до забезпечення захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина³²⁶. На нашу думку, ці новації також значною мірою були зумовлені низкою зовнішньополітичних зобов'язань нашої держави, насамперед у сфері захисту прав людини і правосуддя, гарантування права на справедливий суд. Передусім вони були пов'язані з набуттям у 1995 році Україною членства у Раді Європи та набуттям для нашої держави у 1997 році чинності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

В організаційному забезпеченні судової діяльності важливою новелою цього закону стало утворення Державної судової адміністрації України як центрального органу виконавчої влади, що здійснює організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, а також інших органів та установ судової системи³²⁷.

³²⁴ Там само. Ст. 18.

³²⁵ Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі: Указ Президента України від 16.11.2004 р. № 1417/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417/2004#Text>

³²⁶ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 25.

³²⁷ Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III. Ст. 125. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 27–28. Ст. 180.

Водночас є підстави вважати, що зазначений вище закон не вирішив проблему комплексного реформування судової системи оскільки його реалізація не дозволила суттєвим чином досягти необхідних прогресивних змін у правосудді.

Досліджуючи подальшу генезу розвитку системи правосуддя, можна зробити висновок, що третій етап розвитку судової системи, відбувався протягом 2002–2013 рр. і характеризувався, з одного боку, намаганням вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, а з іншого – спробою подальшої розбудови законодавчої бази для функціонування системи судочинства як одного з елементів єдиної владної вертикалі.

Узагальнення наслідків організаційно-правового забезпечення діяльності системи правосуддя дозволяє висновувати, що у цей час Україна досягла певного прогресу в подальшому реформуванні судової системи. Зокрема, нормативно-правова база судочинства була кардинально вдосконалена за напрямком оновлення процесуального законодавства. Передусім це відбулося за рахунок ухвалення у 2003 році нового Цивільного кодексу та Кримінально-виконавчого кодексу, у 2004 році – Закону «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді», у 2005 році – Кодексу адміністративного судочинства³²⁸.

До цього необхідно додати, що важливою новелою Кодексу адміністративного судочинства України було те, що він став першим процесуальним кодексом, в якому дістав відображення принцип верховенства права та було зроблено спробу розкриття його змісту. У Кодексі було визначено, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави³²⁹. Європейський вектор здійснення адміністративного судочинства визначався положенням про те, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини³³⁰. Підсумовуючи слід зазначити, що з прийняттям Кодексу

³²⁸ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 32.

³²⁹ Кодекс адміністративного судочинства України. Ч. 1, ст. 6. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

³³⁰ Там само. Ч. 2, ст. 6.

адміністративного судочинства України та створенням системи адміністративних судів був завершений важливий етап у становленні та розвитку адміністративної юстиції в Україні як ключового елемента демократичної держави.

Поряд із цим важливою віхою на шляху забезпечення прозорості і відкритості у діяльності судової влади, забезпечення доступу громадськості до судових рішень стало прийняття Закону «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року. Цим Законом регулюються відносини щодо забезпечення доступу до судових рішень (рішень, судових наказів, постанов, вироків, ухвал), ухвалених судами загальної юрисдикції, та ведення Єдиного державного реєстру судових рішень³³¹. Таким чином, після прийняття Закону і введення його положень в дію кожному надано можливість доступу до всіх рішень, виданих судами загальної юрисдикції (у скороченому вигляді та з певними обмеженнями). Закон передбачає доступ до рішень в електронному вигляді та дистанційно через веб-портал Державної судової адміністрації, яка відповідно до закону забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, для будь-якої особи як в Україні так і у світі, якщо особа має доступ до електронних носіїв інформації та Інтернету.

Необхідність проведення структурних реформ у всіх сферах державного будівництва поставила на порядок денний підготовку концептуального документа, який би визначив доктринальні підходи до проведення комплексної реформи, яка, мала б охопити усі сфери судівництва.

Таким документом певною мірою стала Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року. Метою зазначеної Концепції було забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд³³².

³³¹ Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. Ст. 1. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 15. Ст. 128.

³³² Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: схвалена Указом Президента України від 10.05.2006 року № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>

Концепція серед інших позитивних новел, зокрема, передбачала створення нової системи судів, за якої кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції: місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційної інстанції, вищі суди – касаційної інстанції, Верховний Суд – касаційної інстанції у виняткових випадках. На останньому етапі реформи передбачалося запровадження спеціалізації судів з поділом на цивільні, кримінальні та адміністративні, встановлення двох рівнів місцевих загальних судів (наприклад, районні чи міські кримінальні суди та окружні кримінальні суди), а також – утворення Вищого цивільного та Вищого кримінального судів і ліквідація військових судів³³³.

Реалізація завдань зазначеної Концепції дозволило Національній комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права підготувати пакет законопроектів, два з яких – проекти нової редакції законів про судоустрій і про статус суддів були внесені у 2006 році на розгляд Верховної Ради України; підготувати у 2008 році проект змін до Конституції України в частині змін щодо системи правосуддя, пов'язаних з необхідністю невідповідності її окремих положень європейським стандартам. Однак внаслідок політичного протистояння зазначені нормативні акти не були підтримані парламентом.

При цьому необхідно зазначити, що за висновками вітчизняних правознавців подальший процес реформування судової системи продовжував носити характер непослідовності та безсистемності. Кардинально протилежні ідеї у поглядах на потрібний державі судоустрій зумовлювали компромісний характер відповідних законів, що робило траєкторію розвитку судової системи хаотичною³³⁴.

Намагання в кінцевому рахунку всеж створити в державі оптимальну структуру судової системи призвело до необхідності розробки та ухвалення наступного у трансформації судової системи Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року³³⁵, який за висновками експертного середовища об'єднав у собі положення двох попередніх законів: «Про статус суддів»

³³³ Центр Разумкова. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи: інформаційно-аналітичні матеріали. С. 41. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf

³³⁴ Хотинська-Нор О.З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 14.

³³⁵ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 26.

1992 року та «Про судоустрій України» 2002 року. Цей закон став основою судової реформи 2010 року.

При цьому необхідно зазначити достатньо суперечливий та неоднозначний характер цього законодавчого акта. За висновками вітчизняної та міжнародної експертної спільноти судова реформа 2010 року кардинально змінила всі три складові вітчизняного правосуддя – судоустрій, статус суддів та судочинство. Зміни торкнулися також усіх головних аспектів діяльності судів і суддів: принципів судоустрою держави, самої системи судів та їх повноважень, порядку звернення до суду і процедур судового розгляду справ, механізму добору суддів, підстав і порядку їх відповідальності, системи забезпечення діяльності судів, засад суддівського самоврядування та навіть мови судочинства. Крім того, як зазначають експерти, якщо оцінювати в цілому задекларовану спрямованість судової реформи, то вона полягала у становленні в Україні судової системи, яка б діяла на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантуватиме право особи на справедливий суд³³⁶.

За висновками експертного середовища до позитивних новел можна віднести: запровадження автоматизованого розподілу справ між судьями в усіх судах; посилення відповідальності суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень в адміністративних справах; запровадження обов'язкової спеціальної підготовки суддів, у тому числі перед призначенням на посаду, та конкурсної процедури добору майбутніх суддів у єдиній постійнодіючій Вищій кваліфікаційній комісії суддів; встановлення обов'язку декларування доходів і видатків судді та його сім'ї; вперше на рівні закону вичерпно регламентовано виплату суддівської винагороди; вирішено питання про окрему касаційну інстанцію у цивільних та кримінальних справах шляхом створення відповідного вищого суду, ліквідовано військові суди; Державну судову адміністрацію виведено з виконавчої влади і введено до системи судової влади; обмежено повноваження голів судів, що давали їм можливість втручатися у здійснення правосуддя.

Водночас Закон погіршив доступ людей до правосуддя і заклав низку загроз незалежності суддів, зокрема: скорочено процесуальні

³³⁶ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 26–27.

строки, що при значному навантаженні на суддів необхідність дотримання цих строків призвела до численних порушень процесуальних прав сторін та поверхового вирішення справ; запроваджені нові механізми щодо добору і звільнення суддів створили умови для посилення впливу влади на суди³³⁷.

Крім того, суттєвим негативним наслідком ухваленого закону стало те, що в результаті судової реформи Верховний Суд втратив свій конституційний статус: замість найвищого судового органу (останньої судової інстанції) він став «проміжним» судом, фактично процесуально підпорядкованим вищим спеціалізованим судам і позбавленим права приймати остаточне судове рішення. У подальшому концептуальні положення судової реформи 2010 року були доповнені низкою законодавчих актів. Серед них Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 року, Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів» від 5 червня 2012 року³³⁸.

У той же час аналіз нового законодавства з питань судочинства та моніторинг його застосування, дозволив експертному середовищу дійти висновку, що забезпечення прав людини на справедливий суд не стало дійсною метою судової реформи. При цьому необхідно зауважити, що ухвалення закону створило реальну загрозу незалежності судової гілки влади, неупередженості та доброчесності судової системи. Дійсна мета реформаторів полягала в тому, щоб зробити суддів залежними і керованими з одного центру, а саме діючого на той час Президента України В. Януковича та його адміністрації³³⁹.

Революція Гідності 2013–2014 років дала поштовх для впровадження в країні невідворотних змін та проведення ключових реформ, у тому числі і судової. Маємо підкреслити, що одним з основних геополітичних наслідків революції Гідності є те, що нова українська влада оголосила перспективу членства в ЄС стратегічним орієнтиром українських прагнень до перетворення і ключовою

³³⁷ Центр Разумкова. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи: інформаційно-аналітичні матеріали. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf

³³⁸ Зозуля С. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 26.

³³⁹ Центр політико-правових реформ. Суди і правосуддя: від радянської моделі до сьогодення. С. 17–18. URL: <https://pravo.org.ua/sudy-i-pravosuddya-vid-radyanskoyi-modeli-dosogodennya/>

метою, заради якої проводять реформи. Наслідком повернення європейського вектору розвитку країни стало укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі ЄС), яка 16 вересня 2014 року була синхронно ратифікована Верховною Радою України та Європейським Парламентом. Відтак, подальший успішний євроінтеграційний розвиток України потребував втілення цінностей і норм ЄС, системної діяльності щодо виконання пакета рекомендацій Європейської Комісії (ЄК) та успішного проведення необхідних реформ, передбачених в Угоді, серед яких судова реформа була і залишається однією з пріоритетних.

Першим кроком на шляху до комплексної судової реформи в Україні, що повинна була перш за все забезпечити узгодження законодавства України у сфері судочинства з міжнародними стандартами, став ухвалений Верховною Радою України Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року, що набрав чинності 29 березня 2015 року. Цей Закон передбачає внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, різних процесуальних кодексів, Закону «Про Вищу раду юстиції», а також вищезазначений Закон «Про судоустрій і статус суддів» з кінцевою метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та ефективного забезпечення права громадян на справедливий суд³⁴⁰.

На нашу думку наступний, четвертий етап у розвитку судової системи пов'язаний з судовою реформою що розпочалась у 2016 році і стала найбільш масштабною в історії незалежної України. В основу нормативно-правового забезпечення реформи були покладені законодавчі акти, які були ухвалені Верховною Радою України 2 червня 2016 року: Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який був ухвалений уже із врахуванням конституційних змін³⁴¹. Необхідно зазначити, що реформа стала найбільш масштабною в історії незалежної України і була спрямована на комплексні та системні зміни в організації та структурі судової влади та функціонування судів, процедурах призначення та діяльності суддів.

³⁴⁰ Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 18, № 19–20. Ст. 132.

³⁴¹ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 27.

Спираючись на результати нашої попередньої наукової розвідки, маємо констатувати, що конституційні зміни в частині реформування судової системи знайшли своє вираження в наступному: для визначення організаційних основ судової системи була введена нова дефініція – «система судоустрою»; повноваженням щодо утворення реорганізації і ліквідації судів наділена Верховна Рада України; Верховний Суд визначається як найвищий суд у системі судоустрою України; визначено, що відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди; встановлено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди³⁴².

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року, який визначається як профільний або імплементаційний законодавчий акт – є частиною судової реформи і першим з тих, що впровадив принципи, визначені змінами до Конституції в частині правосуддя. Він визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Серед позитивних наслідків ухвалення цього закону – спрощення структури судоустрою; запровадження нових принципів відбору суддів; кваліфікаційне оцінювання суддів; впровадження зобов'язання судді проходити відповідну підготовку для підтримання кваліфікації в Національній школі суддів України та регулярне оцінювання судді упродовж перебування на посаді; посилення їх відповідальності і контролю з боку громадськості³⁴³.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначив нову систему судоустрою в державі, яку наразі становлять окружні місцеві загальні, адміністративні та господарські суди; апеляційні суди (загальні, адміністративні та господарські); Верховний Суд, у складі якого діють касаційні цивільний, кримінальний, адміністративний та господарський суди, а також Велика Палата Верховного Суду³⁴⁴. Крім того, закон визначив створення нових вищих спеціалізованих судів – Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інте-

³⁴² Про правонаступництво: Закон України 12 вересня 1991 року № 1543-XII. Ч. 5 ст. 125. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 46. Ст. 617.

³⁴³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

³⁴⁴ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 27.

лектуальної власності, як судів першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ³⁴⁵. Крім того, прийняті конституційні зміни позбавили Верховну Раду впливу на призначення та звільнення суддів. Безумовним досягненням зазначеного етапу судової реформи є реорганізація Вищої ради юстиції у Вищу раду правосуддя (далі ВРП) відповідно до ухваленого Закону України «Про вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року, який визначає статус, повноваження, засади організації та порядок її діяльності. Закон визначив статус ВРП як колегіального, незалежного конституційного органа державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів³⁴⁶.

При цьому необхідно зазначити, що реформа передбачала формування Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України на відкритих та прозорих конкурсах із залученням незалежних міжнародних експертів, які отримали право вирішального голосу в цьому процесі.

Судова реформа, розпочата у 2016 році отримала новий імпульс свого продовження у 2021 році. Зокрема, у липні 2021 року Верховна Рада ухвалила два запропоновані Президентом законопроекти для розблокування реформи, яка зазнала стагнації – Закони України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України»³⁴⁷ та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя»³⁴⁸. Узагалем-

³⁴⁵ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Ст. 31. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

³⁴⁶ Про вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. Ст. 1. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 7–8. Ст. 50.

³⁴⁷ Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: Закон України від 13.07.2021 р. № 1629-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 40. Ст. 326.

³⁴⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: Закон України від 14.07.2021 р. № 1635-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 38. Ст. 320.

нуючи їх зміст, необхідно акцентувати увагу на тому, що законопроекти передбачали ефективне перезавантаження органів судової влади за рахунок створення двох незалежних органів – Конкурсною комісією для відбору членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Етичної ради для перевірки на добросовісності членів та кандидатів до Вищої ради правосуддя з вирішальним голосом незалежних міжнародних експертів. При цьому необхідно відзначити, що за оцінками представників громадянського суспільства та експертного середовища найважливішим є те, що саме міжнародні експерти у обидвох комісіях мають вирішальний голос. До цього необхідно додати, що у висновку щодо реформи Вищої ради правосуддя і Венеційська комісія наголосила на тому, що важливо наділити вирішальним голосом саме міжнародних експертів³⁴⁹.

Збройна агресія Російської Федерації проти України поставила нові виклики та завдання щодо подальшого проведення судової реформи. В цьому контексті необхідно зауважити, що незважаючи на надзвичайно важкі умови воєнного стану, судова система України продемонструвала стійкість та спроможність здійснювати належне правосуддя. Зазначене, у свою чергу дозволило подовжити реформування судової системи. Головним чином це було пов'язано з тим, що 28 лютого 2022 року, через п'ять днів після того, як Росія розпочала повномасштабну неспровоковану та невинуватену агресію, Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. Надалі, 16 червня 2022 року Європейська комісія опублікувала висновок, у якому рекомендувала надати Україні статус кандидата в ЄС, а 23 червня цього ж року Європейська рада – орган, до якого входять лідери всіх країн – членів ЄС, – офіційно надала Україні статус кандидата на членство в ЄС.

Зазначене поставило на порядок денний виконання нашою державою низки рекомендацій та вимог, які вона першочергово повинна виконати на шляху до членства України в ЄС. Передусім зазначимо, що із семи вимог, які ЄК висунула до України, дві стосуються судової системи. Перша вимога стосується реформи Конституційного суду України (далі – КСУ) в частині ухвалення та впровадження законодавства щодо процедури відбору суддів Конституційного Суду України, включаючи процес попереднього відбору на основі

³⁴⁹ Чижик Г. Огляд судової реформи в Україні. URL: <https://www.freiheit.org/ukr/ukraine-and-belarus/ohlyad-sudovoyi-reformy-v-ukrayini>

оцінки їх доброчесності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії; наступна вимога – завершення перевірки доброчесності кандидатів у члени Вищої ради правосуддя Радою з етики та відбір кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України³⁵⁰.

У частині реалізації вимог ЄС щодо реформування КСУ 27 липня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України». Основною новелою зазначеного законодавчого акту є зміна процедури конкурсного добору суддів до Конституційного Суду. Згідно з нею, відбір кандидатур буде відбуватися за допомогою Дорадчої групи експертів (ДГЕ), яка проводитиме перевірку моральних якостей та рівня професійної компетентності кандидатів. До складу ДГЕ входять також члени, делеговані міжнародними організаціями та Венеційською комісією, які матимуть право вирішального голосу³⁵¹.

У частині виконання наступної вимоги необхідно зазначити, що повною мірою, вона була реалізована протягом 2023 року. Зокрема, в щорічній доповіді ВРП за 2023 рік зазначено, що попри всі складнощі та проблеми судової влади, загострені воєнними діями, 2023 рік певною мірою став роком відновлення: сформовано повноважний склад Вищої ради правосуддя та відновлено її роботу; після цього стало можливим призначення членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка відновила свою діяльність; успішними стали зусилля щодо розблокування дисциплінарної функції ВРП: з 22 листопада 2023 року, після більш як дворічної перерви, розпочалися засідання Дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя³⁵².

Виконання зазначених заходів дозволило досягти вагомих результатів у реалізації вимог, які наша держава повинна першочергово виконати на шляху до членства в ЄС. Підтвердженням цього є

³⁵⁰ Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. URL: https://www.ecas.europa.eu/delegations/ukraine_uk?s=232#top

³⁵¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України: Закон України від 27.07.2023 р. № 3277-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 88. Ст. 327.

³⁵² Вища рада правосуддя. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні щорічна доповідь за 2023 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 27 червня 2024 року № 1999/0/15–24. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf

оголошення у червні та листопаді 2023 року висновків щодо України як країни-кандидата у члени Євросоюзу. У внутрішніх документах ЄС вказано, що на той час завершеними вважається виконання чотирьох вимог, дві з яких стосуються саме судової реформи, а саме: впровадження законодавства щодо процедури добору суддів Конституційного суду України, відповідно до рекомендацій Венеційської комісії; завершення перевірки доброчесності кандидатів у члени Вищої ради правосуддя й створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України³⁵³. Таким чином, виконання вимог, які стосувались реформування судової системи стало важливою складовою виконання важливих реформ, які забезпечили європейську перспективу України. Як наслідок, 25 червня 2024 року розпочались офіційні переговори про вступ України до Євросоюзу. Зазначимо, що ці переговори – передостання і найскладніша стадія євроінтеграції, після якої лишається останній етап – схвалення Радою ЄС, Європарламентом і підписання договору.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що судова влада та система правосуддя протягом усього періоду незалежності є одними з найважливіших чинників процесу державотворення сучасної України. За роки незалежності судова влада стала самостійною і повновладною складовою в системі поділу влад суверенної, демократичної, соціальної, правової держави і як і інші гілки державної влади, здійснює свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. У той же час необхідність удосконалення державного механізму, особливо в частині децентралізації державної влади, встановлення оптимального балансу в реалізації принципу стримувань та противаг в системі законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, залишають актуальним пошук оптимальної моделі функціонування судової влади.

Дослідження генези становлення і розвитку судової влади та системи правосуддя України, як її організаційно-функціональної складової, дозволяють висновувати, що протягом усього періоду незалежності держави вони знаходилась у стані постійних змін і реформування. Необхідність докорінних змін у цій сфері була зумовлена тим, що Україна від радянського минулого успадкувала судову систему побудовану на авторитарних засадах, для

³⁵³ Єврокомісія оцінює готовність України до переговорів про вступ – чотири з семи умов виконані. URL: <https://suspilne.media/611485-radio-svoboda-evrokomisia-ocinue-gotovnist-ukraini-do-peregovoriv-pro-vstup-cotiri-z-semi-krokviv-vikonani/>

якої пріоритетне значення мали не захист прав і свобод громадян, а державно-владних інтересів. Тому головним завданням на шляху створення судової системи незалежної держави постало забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних і європейських норм і стандартів³⁵⁴.

Здійснений аналіз нормативно-правової бази дає змогу дійти висновку, що за роки незалежності сформовано основне законодавче поле функціонування судової влади та системи правосуддя, фундаментальною основою якого стали Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності, Конституція України 1996 року. Поряд з цим, нормативно-правова база національного законодавства, що регулює судову діяльність своїми складовими має низку законів та інших нормативно-правових актів, які дозволили утвердити судову владу як незалежну гілку влади в системі поділу влади у демократичному суспільстві, охоплюють організацію судової системи і визначають порядок діяльності судів, на принципово новому рівні визначили статус суду, закріпили принцип незалежності судової влади, поширили юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі³⁵⁵.

На сучасному етапі, коли держава функціонує в умовах протидії триваючій агресії Російської Федерації проти України, подальше реформування системи правосуддя є важливим чинником удосконалення національних механізмів публічної влади, забезпечення виконання всіх вимог на шляху до членства України в ЄС. Зазначене потребує подальшого удосконалення законодавства та проведення низки інституційних реформ спрямованих на створення умов для належного забезпечення діяльності судової влади, вдосконалення системи судоустрою, підвищення ефективності судового захисту, гармонізацію законодавства України про судову владу з відповідним законодавством ЄС, впровадження в організацію роботи у цій сфері міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу.

Серед основних пріоритетів у реформуванні судової влади, які закладаються в Концепцію розвитку системи правосуддя на 2024–

³⁵⁴ Зозуля С.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 27.

³⁵⁵ Там само. С. 27–28.

2026 роки, що сьогодні активно готується Офісом Президента України – забезпечення сталого функціонування судової влади і її подальший розвиток; забезпечення інституційної спроможності судового врядування; забезпечення незалежності суддів; підвищення інституційної спроможності та реформування Державної судової адміністрації; вирішення питання з призначенням нових суддів на посади; оновлення та затвердження нової мапи «оптимізованих» судів; обрахунок збитків, які судова влада понесла під час бойових дій; створення та запуск роботи Вищого адміністративного суду³⁵⁶.

Реалізація зазначених завдань забезпечить утвердження в Україні верховенства права та впровадження європейських та міжнародних стандартів у національну систему судового устрою і судочинства.

2.3. Основні напрями реформування органів правопорядку в умовах європейської інтеграції України

Євроінтеграційний вектор розвитку української держави потребує вирішення низки завдань, які визначені ЄС для набуття Україною повноцінного членства в цій організації. У переліку цих реформ одне з найважливіших місць займає реформа правоохоронних органів.

Досліджуючи проблему реформування органів правопорядку, необхідно передусім розкрити зміст поняття «органи правопорядку» та його співвідношення з поняттям «правоохоронні органи» та визначити роль органів правопорядку у здійсненні правоохоронної діяльності. Акцентуючи увагу на проблематиці категоріальної визначеності сутності поняття «органи правопорядку», зазначимо, що цю проблематику висвітлили у своїх публікаціях вітчизняні дослідники О. Бандурка, В. Боняк, В. Греченко, І. Зогуля, П. Каркач, Я. Ковальова, А. Лапкін, Ю. Мороз, М. Руденко, В. Тацій, О. Тимошук, О. Ярмиш, Н. Ярмиш, О. Шайгуро.

³⁵⁶ Ірина Мудра розповіла, які проблеми судової влади будуть вирішуватися першочергово: пріоритети Офісу Президента. *Судово-юридична газета*. 28 квітня 2024. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/299205-irina-mudraya-rasskazala-kakie-problemy-sudebnoy-vlasti-budut-reshatsya-v-pervuyu-ochered-priorityety-ofisa-prezidenta#google_vignette/

Відзначаючи високий рівень науково-теоретичного осмислення та узагальнюючи напрацювання вчених із вищезазначеної проблематики, підтримуємо позицію А. Лапкіна, який на основі системного аналізу положень п. 2 ст. 131–1 Конституції України та ст.ст. 38 та 41 КПК України, обґрунтовуючи наукове і практичне визначення дефініції «органи правопорядку», а також окреслюючи завдання, компетенцію й перелік цих органів дійшов висновку, що до органів правопорядку відносяться: І. Органи досудового розслідування, а саме: 1) слідчі підрозділи та підрозділи дізнання: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю НАБУ; 3) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України. ІІ. Оперативні підрозділи: органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Зазначені наукові положення знайшли свою реалізацію у концептуальних документах Офісу Президента України, Кабінету Міністрів України, які визначають стратегічні завдання щодо реформування органів правопорядку. Таким документом, зокрема, є Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року. Цей план має на меті підвищити пріоритетність реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони, забезпечити його модернізацію й приведення у відповідність із стандартами, яких повинна досягти Україна на шляху до членства у ЄС. У документі також зазначено, що цей план застосовується, зокрема, до Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України та Державної митної служби України³⁵⁷.

³⁵⁷ Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: схвалений Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>

Досліджуючи питання реформування органів правопорядку в контексті євроінтеграційного вектору розвитку держави необхідно зазначити, що повномасштабна та не виправдана агресія збройна агресія Російської Федерації проти України спонукала керівництво країни до рішучих кроків в цьому напрямі. Як відомо, вже 28 лютого 2022 року Україна офіційно подала заявку на членство в ЄС. Вже у червні 2022 року Європейська комісія представила свої висновки щодо заяви, і 23 червня цього ж року усі держави-члени ЄС надали Україні статус кандидата на вступ до ЄС. У зв'язку з цим Європейською Комісією Україні були надані рекомендації у рамках 7 політичних кроків. Вони стосуються комплексних реформ, зокрема перезавантаження судової системи, запровадження конкурсного відбору суддів Конституційного Суду України, посилення боротьби з корупцією, боротьби з відмиванням коштів, втілення антиолігархічного закону, реформи медіа сфери та оновлення законодавчої бази захисту прав національних спільнот. Успішне виконання більшості зазначених вимог створило умови для того, щоб 25 червня 2024 року ЄС офіційно відкрив переговори з Україною про вступ. Потужна динаміка реформ, які наша започаткувала, незважаючи на умови воєнного стану, актуалізує питання подальшого реформування органів правопорядку.

Водночас, досліджуючи генезу процесів реформування МВС України в контексті євроінтеграційного напрямку зовнішньої політики держави, необхідно підкреслити, що співробітництво з ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ є одним із головних аспектів європейської інтеграції України. Спільною Стратегією ЄС щодо України, схваленою Європейською Радою 11 грудня 1999 року цю сферу співробітництва визначено як одну з найважливіших³⁵⁸.

Відповідно до цього МВС України на той час бере дієву участь у реалізації пріоритетних напрямків зовнішньої політики України і, відповідно до своєї компетенції є виконавцем близько двадцяти заходів Плану дій «Україна – ЄС», зокрема, в галузі «Юстиція, свобода і безпека» провадить активну роботу в сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Революційні зміни, які відбулися в нашій державі, підписання Україною 21 березня 2014 року політичної частини Угоди Украї-

³⁵⁸ Зозуля С.В. Міжнародне співробітництво органів внутрішніх справ України: історико-правове дослідження: монографія. Харків: НікаНова, 2014. С. 630.

ни з ЄС, надали нового імпульсу процесам реформування системи МВС України у напрямку європейських стандартів правоохоронної діяльності³⁵⁹. Впровадження зазначених стандартів повинно було сприяти українській владі у проведенні реформ, метою яких у правоохоронній сфері повинно стати перетворення поліції на суспільно орієнтовану демократичну поліцейську службу.

Визначальним кроком на цьому шляху стало ухвалення та наступна реалізація Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженої розпорядженням КМУ від 22 жовтня 2014 та ухваленої цього ж дня «Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України», затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року. Прийняття цих програмних документів, особливістю яких було те, що вони були розроблені експертами правозахисних організацій спільно з МВС України, вперше відкрило для громадянського суспільства перспективу довгострокової реформаторської діяльності правоохоронної сфери. Окрім того, переорієнтування всієї діяльності МВС зі силової моделі до сервісного підходу й формування в Україні органів цього міністерства за міжнародними стандартами, було одним із зобов'язань, які взяла на себе Україна перед Європейським Союзом³⁶⁰.

Головним наслідком реалізації цих програмних документів стало реформування МВС України в орган управління в системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики в таких сферах: забезпечення охорони прав людини і основних свобод, інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; підтримання публічної безпеки і порядку; надання поліцейських і адміністративних послуг; захист державного кордону та охорони суверенних прав України; організації цивільного захисту, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і ліквідація їх наслідків; міграції і громадянства. Позбавившись статусу «міністерства міліції», Міністерство внутрішніх справ України стало багатопрофільним цивільним відомством європейського типу, що

³⁵⁹ Зозуля С. В. Міжнародне співробітництво в контексті реалізації програм реформування системи органів внутрішніх справ України (історико-правовий огляд). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 25.

³⁶⁰ Гарасимів Т. Правові аспекти реформування системи МВС України: Сучасні виклики та шляхи вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 1 (29). С. 49.

координує діяльність органів, які реалізують державну політику у сфері внутрішніх справ. Тим самим були розмежовані задачі політичного управління і професійної діяльності у сфері внутрішніх справ України³⁶¹. Такий підхід став основоположним для подальшого розвитку системи МВС.

Необхідність реагування на актуальні загрози національній безпеці та демократичному розвитку нашої держави, пов'язані на той час з початком гібридної війни на сході нашої країни за ідеологічної, фінансової та військової підтримки Російської Федерації викликало необхідність перегляду підходів до забезпечення стійкості правоохоронних органів. Зазначене потребувало розробки та затвердження нового програмного документу на шляху розбудови та подальшої трансформації системи МВС, яким стала «Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року», до розробки якої разом з представниками МВС, усіх органів центральної виконавчої влади, що знаходяться у сфері управління МВС, долучилися Консультативна місія Європейського Союзу, міжнародні і національні експерти та партнери.

Зазначена Стратегія була визначена візією розвитку органів системи МВС, як невід'ємної частини сектору національної безпеки України. Цілями цієї Стратегії є створення безпечного середовища для існування та розвитку вільного суспільства через формування та реалізацію державної політики у сфері внутрішніх справ, зміцнення довіри до органів системи МВС з боку суспільства, продовження розвитку України як безпечної європейської держави, в основі якої лежать інтереси її громадян та висока ефективність усіх складових системи МВС. Відповідно пріоритетами діяльності органів системи МВС визнано: безпечне середовище; протидія злочинності; дотримання та забезпечення прав людини; ефективне інтегроване управління кордонами та збалансована міграційна політика; якість і доступність послуг; ефективне врядування, прозорість і підзвітність; розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників³⁶².

³⁶¹ Питання реформування органів внутрішніх справ України: розпорядження Кабінету міністрів України від 22.10.2014 р. № 1118-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80#Text>

³⁶² Про схвалення Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text>

Безперечно, однією з наймасштабніших і кардинальних реформ на цьому напрямі стало створення абсолютно нового за своїми завданнями і принципами діяльності органу – Національної поліції України. Першим кроком на цьому шляху стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, який визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України³⁶³. Закон визначив, що Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку³⁶⁴. Реалізація вищезазначених вимог ЄС щодо перетворення поліції на суспільно орієнтовану демократичну поліцейську службу дозволила визначити у цьому законодавчому акті, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги³⁶⁵.

При цьому необхідно зазначити, що прийняття Закону України «Про Національну поліцію», що супроводжувалося підготовкою і виданням у стислі терміни цілого пакету необхідних супутніх нормативно-правових актів, серед яких постанови КМУ «Про утворення Національної поліції України» від 2 вересня 2015 року, «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 року та «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 року. Така напружена законотворча діяльність дозволила розпочати повноцінну діяльність зі створення ефективної структури органів Національної поліції.

Прийняття зазначеного пакету нормативно-правових актів дозволило розпочати та здійснити протягом 2015–2016 років необхідні

³⁶³ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³⁶⁴ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³⁶⁵ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. Ст. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

організаційно-структурні заходи, пов'язані зі створенням ефективної структури поліції на центральному та регіональному рівнях, міжрегіональних територіальних органів по боротьбі з економічною злочинністю та кіберзлочинністю. До того ж у період з листопада 2015 року до вересня 2016 року проведено переатестацію особового складу НПУ. У результаті НПУ були зроблено суттєві кроки на шляху до перетворення на службу, яка надає поліцейські послуги населенню. Результатом цієї роботи стало зростання довіри населення до поліції. Підтвердження цього слугують дані соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова у травні травня 2016 року. Акцентуючи увагу на показниках довіри до оновленої поліції соціологи констатували, що найбільш радикальні зміни відбулися у ставленні населення до поліції: у липні 2015 року баланс довіри-недовіри до міліції становив –57%, у грудні 2015-го вже до поліції –24%, а у травні 2016 року –4,5%. Таким чином протягом року відбулося зростання [балансу] довіри до НПУ у 50%³⁶⁶.

Подальші кроки на шляху розвитку та удосконалення системи органів та підрозділів НПУ були визначені у проєкті підготовленої за участі Консультативної місії Європейського Союзу, канадських та американських партнерів стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року. Зокрема, в рамках проєкту стратегії пріоритетними напрямками діяльності НПУ було визначено удосконалення роботи у сфері забезпечення публічної безпеки, протидія злочинності, дотримання та забезпечення захисту прав людини. Крім того, проєкт стратегії передбачав якісне та доступне надання поліцейських послуг, прозорість та нову форму підзвітності поліції перед громадою³⁶⁷. На нашу думку, незважаючи на те, що зазначений проєкт не знайшов свого нормативно-правового втілення у відповідній постанові КМУ, він однак визначив стратегічний напрямок процесів реформування з метою перетворення поліції у професійну та технічно забезпечену структуру, здатну ефективно реагувати на будь-які сучасні та майбутні суспільні та безпекові ви-

³⁶⁶ Дані соціопитування Фонду «Демініціативи» та Центру Разумкова 11–16 травня 2016 року URL: <https://novynarnia.com/2016/05/25/sotsopituvannya-za-rik-politsiya-rizkonarostila-doviru-lideri-nedoviri-prokuratura-y-sudi/>

³⁶⁷ Національна поліція підготувала проєкт стратегії розвитку відомства до 2023 року. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/natsionalna-politsiya-pidgotuvava-proekt-strategii-rozvitku-vidomstva-do-2023-roku>

клики, забезпечуючи дотримання прав людини і громадянина та їх захист, виконуючи службові обов'язки незалежно від політичного впливу та надаючи всім без винятку можливості жити в безпечному середовищі за рахунок упровадження орієнтованої на розв'язання проблем населення сервісної моделі діяльності поліції на основі кращих зразків європейської практики³⁶⁸.

Збройна агресія Російської Федерації проти України поставила на порядок денний нові виклики для діяльності органів правопорядку, які передусім пов'язані з виконанням їх функцій із забезпечення національної безпеки держави.

Відтак, в умовах воєнного стану органи правопорядку, як і всі державні інституції, зазнали суттєвих змін у повноваженнях, компетенції, правах та обов'язках, порядках та процедурах своєї діяльності. Правою основою їх функціонування став Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», що був ухвалений 24 лютого 2022 року³⁶⁹, затверджений того ж дня Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»³⁷⁰, та в подальшому системно продовжується на 90 днів за процедурою, визначеною для такого типу правового режиму.

Діяльність в умовах воєнного стану потребувала переосмислення пріоритетів діяльності органів правопорядку та посилення їх операційного потенціалу з метою ефективного виконання своїх функцій із забезпечення національної безпеки України. Означене, своєю чергою потребувало підготовки та схвалення нового комплексного нормативного документа, який з урахуванням функціонування державних органів в умовах протидії збройній агресії РФ закріпив концепцію проведення реформ у сфері діяльності органів правопорядку та прокуратури. Таким документом на сьогодні є вищезазначений Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року (далі Комплексний стратегічний план).

³⁶⁸ Стратегія розвитку Національної поліції на період до 2023 року. URL: <https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/uploads/public/61c/338/c50/61c338c5007b7888824154.pdf>

³⁶⁹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

³⁷⁰ Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

Необхідно підкреслити спадкоємний характер зазначеного нормативного документу, який спрямований на вирішення проблемних питань функціонування органів правопорядку та прокуратури з урахуванням висновків, зроблених за результатами вивчення попереднього досвіду, та положень інших програмних документів, розроблених із метою вдосконалення роботи відповідного сектору.

У цьому концептуальному документі визначені проблемні питання які потребують вирішення в процесі подальшого проведення реформ у сфері діяльності органів правопорядку та прокуратури, а також позитивно вплинуть на подальшу гармонізацію кримінального та кримінального процесуального законодавства України зі стандартами Європейського Союзу а саме: надмірна тривалість досудового розслідування внаслідок перевантаження та подекуди неефективності органів досудового розслідування й прокуратури, нечіткість у розмежуванні компетенції та повноважень різних органів правопорядку, дублювання їхніх функцій, наявність корупційних ризиків у діяльності органів правопорядку та прокуратури, недосконалість механізмів призначення на посади й просування по службі.

Відтак, реалізація Комплексного стратегічного плану повинна забезпечити стратегічну й оперативну здатність органів правопорядку та прокуратури служити людям, захищати порядок, громадську та державну безпеку з дотриманням прав людини і стандартів підзвітності, що інтегрує Україну в загальноєвропейський простір свободи, безпеки та справедливості³⁷¹. Стратегічними пріоритетами в реалізації зазначених завдань є дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури як невід'ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадську безпеку й порядок, протидіють злочинності з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод, у тому числі із забезпеченням гендерної рівності; послідовна кримінальна політика, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потер-

³⁷¹ Гарасимів Т. Правові аспекти реформування системи МВС України: Сучасні виклики та шляхи вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 1 (29). С. 48–55.

пілого; оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права; система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів; комплексна цифрова трансформація; відкритість, прозорість, підзвітність і незалежність.

До того ж Комплексний стратегічний план чітко визначив зміст і напрями реформування органів правопорядку, основоположними з яких є:

1) дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури як невід’ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадські безпеку й порядок, протидіють злочинності з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод, у тому числі із забезпеченням гендерної рівності;

2) послідовна кримінальна політика, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого;

3) оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права;

4) система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів;

5) комплексна цифрова трансформація;

6) відкритість, прозорість, підзвітність та незалежність³⁷².

При цьому необхідно зазначити, що кожен з вищезазначених напрямів містить відповідні компоненти та деталізується конкретними формами та організаційно-правовими механізмами його реалізації.

Таким чином, важливість ухвалення зазначеного Плану зумовлена тим, що його зміст стосується як посилення основних складових функціонування органів правопорядку, а саме: інституційної спроможності органів правопорядку (уніфікації їхнього правового статусу, впровадження єдиних практиків управління чи інституту детективів (наразі існують лише в БЕБ та НАБУ); криміналь-

³⁷² Гарасимів Т. Правові аспекти реформування системи МВС України: Сучасні виклики та шляхи вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 1 (29). С. 48–55.

ної політики (впровадження послідовної кримінальної політики та кримінологічних досліджень (crime surveys), що довели свою ефективність в інших країнах); кримінального процесуального законодавства (посилення захисту учасників кримінального провадження, орієнтація на права потерпілого, альтернативний порядок вирішення кримінально-правового спору тощо).

Отже, План охоплює не лише органи правопорядку, а й органи прокуратури, які визначають стратегію кримінального переслідування у кримінальних провадженнях та відіграють ключову роль у притягненні винних у вчиненні кримінальних правопорушень осіб до відповідальності.

Узагальнюючи вищезазначене, можна висновувати, що наявність такого стратегічного та концептуального нормативного акту дозволяє органам правопорядку та прокуратури системно та послідовно продовжувати роботу щодо реформування своєї діяльності в сучасних, надзвичайно складних умовах воєнного стану та подальшого євроінтеграційного поступу України.

У цьому контексті необхідно зазначити, що в системі органів правопорядку однією з найчисельніших ланок є Національна поліція України (НПУ), діяльність якої, як вже зазначалося, спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України. При цьому маємо підкреслити, що в сучасних умовах реформування НПУ є складовою широкого пакету реформ МВС України, спрямованого на створення багатопрофільного, сервісно-орієнтованого, цивільного відомства європейського зразка, що формує правоохоронну та безпекову політику держави. Одним з найвагоміших досягнень на цьому шляху є те, що сьогодні МВС України стало першим міністерством з повною відмовою від функцій безпосередньої реалізації державної політики та неможливістю впливати на діяльність практичних підрозділів діяльність яких вона координує.

Характеризуючи діяльність органів та підрозділів НПУ після початку збройної агресії РФ проти України, необхідно зазначити, що, як слушно зауважує В. Ю. Терехов, найбільше нормативне і організаційне урегулювання діяльності у воєнний період відбулося щодо Національної поліції, повноваження якої були посилені саме в частині залучення до адміністративних процедур супроводження воєнних дій, зокрема забезпечення прилеглих до бойових дій тери-

торій та захисту їхніх мешканців³⁷³. До того ж суттєвим чином змінився функціонал підрозділів НПУ. Окрім охорони правопорядку та безпеки до обов'язків поліцейських додалися виконання завдань територіальної оборони, забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, зокрема документування воєнних злочинів, протидії діяльності диверсійно-розвідувальних груп, несення служби на блокпостах, реагування на заяви і повідомлення в умовах війни, участі в евакуаційних заходах та заходах з розмінування деокупованих територій, забезпечення кібероборони держави тощо³⁷⁴.

За таких умов органи та підрозділи НПУ протягом усього періоду протидії широкомасштабній агресії рф як складова сил безпеки і оборони завдяки впровадженню ефективних управлінських рішень спрямованих на протидію агресору та посилення протидії злочинності, змогли забезпечити належний рівень безпекової ситуації в державі. Свідченням цього є дані про результати роботи НПУ. Зокрема, тільки протягом 2023 року: слідчими Національної поліції розпочато понад 54,6 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення на території країни злочинів військовослужбовцями збройних сил рф, рб і їх пособниками (з початку збройної агресії рф – 110,7 тис.); за фактами колабораційної діяльності (стаття 111-1 КК України) розпочато 1283 кримінальних провадження, у яких 629 особам повідомлено про підозру; на території держави викрито 20 диверсійно-розвідувальних груп, затримано 451 особу, імовірно причетну до диверсійної діяльності, з яких 243 – передано до СБУ; підрозділами вибухотехнічної служби поліції здійснено 30 тис. виїздів, оглянуто майже 14,4 тис. га території, виявлено та вилучено 85,4 тис. боєприпасів, 4,6 тонни вибухових речовин; поліцейські міжрегіонального територіального органу Національної поліції – Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють», залучені до контррозвідувальних, пошукових та стабілізаційних заходів, аеророзвідки й вогневого ураження противника. Крім того, групами «Білі янголи» в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській та Херсонській областях евакуйовано 8834 особи, у тому числі 2057 дітей, надано

³⁷³ Терехов В. Ю. Діяльність правоохоронних органів України під час війни. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 356.

³⁷⁴ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pd

першу медичну допомогу 293 особам, транспортовано до медичних установ – 358, доставлено 649,7 кг медикаментів, понад 610 тонн продуктів харчування, 49,4 тис. літрів питної води, більше ніж 212,5 тонни іншої гуманітарної продукції. Поряд із цим підрозділи кіберполіції долучені до забезпечення кібероборони України та виконання завдань з кіберборотьби проти збройної агресії російських військ. Зокрема, кіберполіцією у 2023 році забезпечено блокування близько 2,9 тис. важливих інформаційних ресурсів рф та рб (урядових сайтів, банківської та медіасфери, авіаперевезень тощо)³⁷⁵.

Важливим чинником, який підкреслює спроможність НПУ вдосконалювати свою діяльність є продовження реалізації ряду проєктів функціональної розбудови поліції. Серед найбільш значущих з них є проєкт «Поліцейський офіцер громади», що має на меті забезпечити кожному територіальну громаду офіцером поліції, який працює та проживає на її території. Основними цілями цього проєкту, який реалізується за підтримки міжнародної програми ICITAP та Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України, є побудова сталої співпраці з громадою для створення спільного безпечного середовища, інтеграція поліції в суспільство, задоволення безпекових потреб громадян, залучення до партнерства всіх зацікавлених сторін, ефективне та консолідоване вирішення локальних проблем громади. У 2023 році проєкт «Поліцейський офіцер громади» реалізовувався в 749 територіальних громадах 23 регіонів. З метою надання якісних сервісних послуг населенню в частині формування та забезпечення безпечного простору відібрано з діючих поліцейських та підготовлено на базі вищих навчальних закладів МВС 1476 поліцейських офіцерів громад. До реалізації цього важливого напрямку долучився і колектив Донецького державного університету внутрішніх справ. Зокрема, у липні 2024 року відбувся перший випуск поліцейських офіцерів громад, серед яких 150 правозахисників із 17 областей України та міста Київ, які протягом двох з половиною місяців під керівництвом досвідчених викладачів університету та тренерів партнерських установ набували професійних навичок і досвіду³⁷⁶.

³⁷⁵ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pd

³⁷⁶ Офіційний вебсайт Донецького державного університету внутрішніх справ. URL: <https://dnuvs.ukr.education/novyiny/u-donduvs-vidbuvsya-pershyj-vypusk-policzejskyh-oficeriv-gromad>

Водночас з метою надання якісних поліцейських послуг у територіальних громадах та створення належних умов для роботи поліцейських офіцерів громад Національною поліцією за сприяння місцевих органів самоврядування відкриваються поліцейські станції, утримання яких здійснюється за рахунок місцевих бюджетів. На цей час загалом у державі функціонують 1169 поліцейських станцій, з яких 24 – розміщено в центрах безпеки³⁷⁷.

Наступним важливим заходом став проект «Офіцери Служби освітньої безпеки». Зазначений проект, ініційований Кабінетом міністрів України, і є одним із елементів Концепції безпеки закладів освіти, ухваленої Урядом 7 квітня 2022 року, що залучає до створення безпечного середовища у закладах освіти України спеціально навчених офіцерів поліції. Він реалізується за участі Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, Національної поліції в Україні. Його метою є захист дітей в умовах повномасштабної війни та формування повноцінного безпечного середовища після її завершення. Донецький державний університету внутрішніх справ також долучився до його реалізації. Зокрема, на базі університету пройшли професійну підготовку за спеціалізацією «Служба освітньої безпеки» 184 відряджені офіцери Національної поліції з 6 областей України, які після випуску у липні 2024 року приступили до виконання своїх обов'язків. «Я тут, щоб допомагати» – саме під таким гаслом правоохоронці нестимуть службу у ввірених навчальних закладах держави. До кінця 2024 року майже 2000 установ загальної середньої освіти будуть охоплені цим проектом³⁷⁸.

В умовах продовжуваної російської агресії органи і підрозділи НПУ зосереджують свою діяльність на виконанні завдань визначених єдиним планом роботи МВС України. Серед пріоритетних завдань цієї діяльності: адаптація законодавства України до права (acquis) Європейського Союзу, дотримання стандартів прав людини і основоположних свобод; забезпечення в межах компетенції участі в реалізації Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки; посилення спроможностей штурмових бригад «Гвардії наступу» як складових сектору безпеки і оборони в умовах

³⁷⁷ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf

³⁷⁸ Офіційний вебсайт Донецького державного університету внутрішніх справ. URL: <https://dnuvs.ukr.education/novyny/mariupol/ya-tut-shhob-dopomagaty>

відсічі військової агресії російської федерації проти України; координація дій Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державного науководослідного експертно-криміналістичного центру МВС щодо протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухівки, а також поширенню кримінальних правопорушень, учинених з їх використанням. Взаємодія з іншими органами державної влади та правоохоронними органами (Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, Державна митна служба України) України та країн ЄС, контроль за обігом вогнепальної зброї; 6 надійна охорона та захист державного кордону, забезпечення контрольованості кордону та зручного сервісу під час його перетинання; упровадження європейських принципів охорони кордону з країнами Європейського Союзу та Республікою Молдова; очищення території України від вибухонебезпечних залишків війни. Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та оперативність їх ліквідації. Інтеграція єдиної державної системи цивільного захисту до міжнародних безпекових структур Європейського Союзу та НАТО; цифрова трансформація на основі інструментів стратегічного менеджменту, які відповідають найкращим практикам Європейського Союзу; спрощення та цифровізація надання адміністративних послуг. Удосконалення та підвищення якості надання послуг переміщеним особам та іншим постраждалим внаслідок військової агресії російської федерації проти України, сприяння поверненню громадян України, які вимушено виїхали за кордон; забезпечення належної реалізації соціального захисту, медико-психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації учасників бойових дій та членів їх сімей; мінімізація та усунення джерел корупційних ризиків, дотримання принципів доброчесності³⁷⁹.

У контексті реалізації вищезазначених завдань НПУ зосереджує свою діяльність на реалізації таких пріоритетів:

- відсічі та стримування збройної агресії російської федерації, виконання завдань територіальної оборони, заходів правового режиму воєнного стану (участь у відсічі збройної агресії РФ шляхом залучення підрозділів поліції особливого призначення до ведення бойових дій; проведення ста-

³⁷⁹ Офіційний вебпортал Національної поліції України. План основних заходів Національної поліції України на 2024 рік. URL: <https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/plan%20zahodiv2024.pdf>

- білізаційних заходів на деокупованих територіях; безпека та захист дітей в умовах правового режиму воєнного стану та ін.);
- безпечна громада та формування безпечного середовища (продовження реалізації проекту «Поліцейський офіцер громади»; подальша розбудова системи запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі; безпека освітнього середовища «безпечна школа»; розбудова системи електронної фіксації дій із затриманими особами «Gustody Records»; здійснення заходів, необхідних для імплементації актів права ЄС (acquis ЄС) та ін;
 - протидія найбільш актуальним для воєнного стану кримінальним правопорушенням (особлива увага при цьому приділяється документуванню злочинів проти основ національної безпеки України – встановлення та відпрацювання осіб, які причетні до співпраці з окупаційними військами, колабораційної, диверсійної, терористичної діяльності та вчинення військових злочинів на території України; супроводження розслідування воєнних злочинів, учинених російською федерацією на території України);
 - розвиток інформаційних технологій та уніфікація зв'язку та кіберзахист (посилення кіберзахисту та створення передумов для унеможливлення витоку службової інформації з баз даних НПУ; розвиток кримінального аналізу – подальше впровадження оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA Україна – Serious AND Organised Crime Threat Assessment; побудова єдиного контактного пункту міжнародної поліцейської співпраці – діджиталізація міжнародного поліцейського співробітництва; реалізація проекту «Слідчий XXI століття» та ін;
 - захист та розвиток кадрового потенціалу (медико-психологічна реабілітація, психологічне супроводження та соціально-психологічна підтримка працівників поліції та членів їх сімей; захист кадрового потенціалу органів поліції – належне утримання особового складу НПУ, реалізація соціальних гарантій; створення кадрового резерву для комплектування правоохоронних органів, функціонування яких відновлено на деокупованих територіях; підвищення рівня добросес-

ності поліцейських, відкритості та прозорості їх діяльності; створення електронної системи управління персоналом) та ін.³⁸⁰

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що органи і підрозділи НПУ являються важливим суб'єктом сектору безпеки і оборони України і вносять величезний внесок у справу організації відсічі та стримування повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України та захисту національних інтересів держави. Крім того, в НПУ продовжує здійснюватись системна робота щодо виконання заходів, спрямованих на реалізацію завдань, які стоять перед державою у зв'язку з рішенням Європейської Ради від 14 грудня 2023 року про початок переговорів про вступ України до Європейського Союзу. Основним пріоритетом НПУ на цьому шляху є продовження системної роботи щодо подальшого реформування, метою якого є створення ефективної поліції європейського зразка.

Досліджуючи проблеми реформування Служби безпеки України (СБУ), передусім зазначимо, СБУ залишається однією з найменш реформованих структур починаючи з моменту проголошення незалежності нашої країни. Відтак, системні спроби розпочати реформу почалися ще у 2008–2009 роках. Першими програмними документами з цього напрямку були ухвалені Радою національної безпеки і оборони (РНБО) рішення від 15 лютого 2008 року «Про Концепцію реформування Служби безпеки України» та «Комплексну цільову програму реформування Служби безпеки України», на виконання яких до Верховної Ради України було подано відповідний законопроект, який так і не був розглянутий. У 2015 році було оголошено про нову реформу СБУ. На ній наполягали міжнародні партнери, які наголошували на необхідності ліквідації спецпідрозділів, які опікуються економічними злочинами.

Визначаючи напрямки подальшого реформування Служби безпеки України, яка є невід'ємною складовою системи органів правопорядку, необхідно акцентувати увагу на тому, що ухвалення нового закону про реформування СБУ є однією з вимог ЄС на шляху України до євроінтеграції. Перетворення в діяльності СБУ спрямовані

³⁸⁰ Офіційний вебпортал Національної поліції України. План основних заходів Національної поліції України на 2024 рік. URL: <https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/plan%20zahodiv2024.pdf>

на удосконалення організаційно-правових засад діяльності та перетворення СБУ на спеціалізований контррозвідувальний орган, зосереджений на національній безпеці, без наявності зайвих функцій. Перший крок у цьому напрямі був зроблений 28 січня 2021 року, коли Верховна Рада України ухвалила у першому читанні проєкт закону № 3196-д «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України». Законопроект спрямовано на підвищення інституційної спроможності Служби безпеки України із забезпечення державної безпеки та приведення законодавства України, що регулює її діяльність, у відповідність із сучасними викликами і загрозами державній безпеці України, яким повинна протидіяти СБУ, а також стратегічними та концептуальними документами з питань розвитку сектору безпеки і оборони, реформування системи правоохоронних органів і відповідними рекомендаціями міжнародних та європейських партнерів України. Цей законопроект має замінити закони України «Про Службу безпеки України» і «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України», якими наразі регулюється діяльність СБУ³⁸¹.

Аналіз змісту представленого законопроекту дозволяє вкрити основні положення щодо реформування діяльності СБУ. Зокрема у законопроекті запропоновано: новий понятійний апарат; приведено у відповідність із Законом України «Про національну безпеку України» статус СБУ; значно посилено контррозвідувальний та антитерористичний напрямки діяльності СБУ і розширено її повноваження щодо застосування сил та засобів Служби проти терористичних організацій, незаконних збройних і воєнізованих формувань, транснаціональних злочинних угруповань за межами України, а також щодо проведення спеціальних інформаційних операцій та протидії проведенню таких операцій проти України.

Крім цього, розмежовано контррозвідувальний та оперативно-розшуковий види діяльності Служби, у зв'язку з чим запропоновано із Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» виключити контррозвідувальну діяльність як підставу для проведення оперативно-технічних заходів. Особливо визначено контрроз-

³⁸¹ Верховна рада України. Офіційний вебпортал. Подання до проєкту закону № 3196-д «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243

відувальні заходи, а також підстави та процедуру отримання санкції на їх проведення.

У проєкті також запропоновано багаторівневі механізми превентивного реагування на загрози державній безпеці: пропозиції, офіційне застереження, подання СБУ. Зокрема розширено можливості превентивних дій Служби щодо протидії розвідувально-підривної діяльності проти України. Відповідні зміни пропонується внести до законів України «Про державну таємницю», «Про телебачення і радіомовлення» та до Виборчого кодексу України.

Крім цього, проєктом визначено механізми протидії розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, незаконних збройних формувань та терористичних організацій з використанням громадських організацій та політичних партій, а також засобів масової інформації.

Також у проєкті пропонується виключити СБУ із Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Таким чином буде ліквідовано спеціальні підрозділи СБУ по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Натомість можливість протидіяти організованій та транснаціональній злочинності передбачено з позицій протидії розвідувально-підривної діяльності на шкоду Україні.

При цьому суттєво обмежується правоохоронна функція Служби безпеки України шляхом поступової (до 2024 року) передачі функції досудового розслідування до Державного бюро розслідувань.

Поряд із цим проєкт закону містить положення, спрямовані на оптимізацію організаційно-штатної структури СБУ. Зокрема, у ньому передбачено поетапне скорочення штатної чисельності Служби, визначено нові стандарти соціальних гарантій співробітникам Служби та їх грошового забезпечення, збільшення якого до передбаченого у проєкті рівня планується здійснити поетапно. Також передбачено часткову демілітаризацію Служби безпеки України з переходом на спеціальні звання³⁸². До цього необхідно додати, що зазначений законопроект передбачає зміни до 26 законів та кодексів, які, зокрема, дають можливість звільнити СБУ від непридатних для цієї служби функцій.

³⁸² Верховна рада України. Офіційний вебпортал. Подання до проєкту закону № 3196-д «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf35111=70243

Однак, незважаючи на нагальну необхідність реформування СБУ, в умовах протидії широкомасштабній агресії рф, остаточна реалізація цього надзвичайно важливого завдання у сфері забезпечення національної безпеки відкладена. При цьому подальші заходи у реформуванні СБУ визначаються планом реформ, закладеним у Матриці реформ – аналітичному інструменті для ефективного прийняття рішень та управління процесом впровадження реформ, який був презентований на засідання КМУ 14 лютого 2024 року. Зазначений документ систематизує реформи та включає офіційно затверджені рекомендації та умови за програмами макрофінансової підтримки, а саме: документи Єврокомісії, структурні маяки МВФ, План України за програмою Ukraine Facility, умови Світового банку. Заходи із забезпечення моніторингу зазначеного документу визначені постановою КМУ від 4 червня 2024 року³⁸³.

Матриця реформ передбачає продовження реформи правоохоронних органів. Зокрема, подальші заходи у сфері реформування СБУ передбачають: реформування та реструктуризація, включаючи обмеження правоохоронних повноважень СБУ повноваженнями, пов'язаними з контррозвідкою, контррозвідкою, кібербезпекою та протидією тероризму; повні етичні та професійні атестації тих, хто буде прийнятий на службу в СБУ; створення гідного довіри дисциплінарного комітету і заміна персоналу, який не відповідає етичним і професійним стандартам; посилення парламентського і цивільного контролю за СБУ; зміна процесу запиту на законне перехоплення (прослуховування). Результатом впровадження цих реформ повинно бути – прийняття відповідного закону про СБУ; започаткування атестації та переатестацію в СБУ; створення дисциплінарної комісії в СБУ; запровадження відповідного законодавства та ефективних механізмів забезпечення контролю за СБУ³⁸⁴.

Простежуючи генезу створення нового правоохоронного органу – Державного бюро розслідувань (ДБР), маємо зазначити, що приймаючи Конституцію України, народні депутати зазначили у Перехідних положеннях, що прокуратура продовжує виконувати функцію досудового розслідування до початку роботи органу з цими повноваженнями. Проте закон про створення Державного

³⁸³ Деякі питання моніторингу виконання матриці реформ: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2024 р. № 634. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP240634?an=1>

³⁸⁴ Кабінет Міністрів України. Матриця реформ. 2024. URL: <https://reformmatrix.mof.gov.ua/>

бюро розслідувань, який визначає його правові основи організації та діяльності, Верховна Рада України ухвалила лише через 19 років – 12 листопада 2015 року. Відтак, в Україні з'явився новий правоохоронний орган, створення якого передбачено зобов'язаннями при вступі до Ради Європи та є частиною коаліційної угоди між парламентськими партіями Верховної Ради України VIII скликання. Відповідно до зазначеного закону Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції³⁸⁵.

Закон визначає, що Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування:

1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, судьями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України;

2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України³⁸⁶.

Надалі, відповідно до постанови КМУ від 29 лютого 2016 року було утворено Державне бюро розслідувань³⁸⁷ і після проведення організаційно-штатних заходів з 27 листопада 2018 року ДБР по-

³⁸⁵ Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 року № 794-VIII. Ст. 1. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 6. Ст. 55.

³⁸⁶ Там само. Ст. 5.

³⁸⁷ Про утворення Державного бюро розслідувань: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2016 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text>

чало здійснювати правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції.

У результаті ухвалення ВРУ Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань» від 3 грудня 2019 року відбулося інституційне посилення ДБР. Зокрема, Законом змінено статус Державного бюро розслідувань – ДБР стало державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції. До цього ДБР було центральним органом виконавчої влади, що здійснювало правоохоронну діяльність. Серед інших новацій цього закону: введення системи єдиноначального управління органом Директором Державного бюро розслідувань; збільшення граничної чисельності працівників Державного бюро розслідувань, яка становить 1 600 осіб; уточнення системи ДБР, порядку затвердження організаційної структури органу, порядку утворення його територіальних управлінь³⁸⁸.

Успішно пройшовши початковий етап становлення, ДБР системно утверджується як ефективна державна інституція, яка у короткій перспективі повинна стати надійним запобіжником від будь-яких зловживань у системі кримінальної юстиції, що призводять до порушень конституційних прав громадян. В сучасних умовах пріоритетні напрями подальшого інституційного утвердження ДБР як незалежного правоохоронного органу, який максимально ефективно виконує покладені на нього завдання та має високу довіру суспільства реалізуються відповідно до Стратегічної програми діяльності ДБР 2022–2026. Відповідно до цього програмного документа місія ДБР полягає у встановленні справедливості у суспільстві шляхом незалежного та всебічного розслідування кримінальних правопорушень задля притягнення винних до встановленої законом відповідальності, незважаючи на їхні посади, зв'язки та ресурси. Відповідно до цього, основними пріоритетами діяльності ДБР є організація системної та комплексної роботи щодо захисту таких життєво важливих інтересів людини і громадянина,

³⁸⁸ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань: Закон України від 03.12.2019 р. № 305-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-20#Text>

суспільства і держави: протидія та розслідування злочинів проти основ національної безпеки, забезпечення правопорядку у військовій сфері; протидія катуванням та іншим проявам неналежного поведіння під час виконання своїх повноважень працівниками правоохоронних органів; боротьба з корупцією та протидія зловживанням у будь-яких сферах життєдіяльності держави відповідно до підслідності ДБР; завершення розслідування у «справах Майдану»; розслідування злочинів, вчинених високопосадовцями проти дія організованої злочинності³⁸⁹.

В умовах боротьби українського народу проти збройної агресії рф ДБР як важливий елемент системи органів правопорядку основні зусилля зосереджує на протидії злочинам проти основ національної безпеки, корупційним злочинам під час державних закупівель та закупіпель для потреб армії, викритті зловживань у роботі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, виявленні та, в межах компетенції, націоналізації активів суб'єктів російської федерації, а також багатьох інших важливих напрямках. Зокрема, у 2023 році унаслідок такої роботи майже на 45% зростає кількість проваджень. У 2023 році працівники ДБР здійснювали досудове розслідування у майже 71 900 кримінальних провадженнях, що на понад 23 тисячі більше, ніж у 2022 році. До суду направлено понад 7,2 тис. обвинувальних актів. За результатами розслідувань в управління державі передано майно на понад 7,3 млрд. гривень. Ще одним важливим напрямом діяльності ДБР є допомога Збройним Силам України, а саме сприяння військовим у забезпеченні майном та необхідною технікою, озброєнням та боеприпасами³⁹⁰.

Крім того, посилюючи євроінтеграційний напрям нашої держави ДБР здійснює системні заходи щодо розвитку міжнародного співробітництва. Зокрема, у 2023 році ДБР вживало заходів щодо удосконалення взаємодії з компетентними органами інших країн, міжнародними організаціями та їх представництвами в Україні. Важливим кроком у розвитку ДБР стало його приєднання у 2023 році до Мережі органів з питань внутрішніх кримінальних розслідувань (ICIN), яка об'єднує правоохоронні органи європейських країн, що займаються розслідуванням корупційних кримінальних правопо-

³⁸⁹ Державне бюро розслідувань. Стратегічна програма діяльності ДБР 2022–2026. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/strategichna-prog.pdf>

³⁹⁰ Державне бюро розслідувань. Річний звіт про діяльність за 2023 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2023-rik.pdf>

рушень, вчинених працівниками поліції. Поряд із цим, у 2023 році забезпечено участь працівників ДБР у зустрічах з представниками Місії ЄС з експертної оцінки правової та інституційної бази, а також інституційної спроможності органів влади України у сфері боротьби з організованою злочинністю, які відбулись за сприяння Представництва Європейського Союзу в Україні. У 2023 році важливим досягненням на цьому напрямі стало отримання ДБР найвищого рівня доступу «Advanced» до Мережевого додатка безпечного обміну інформацією Європейського поліцейського офісу (SIENA), а також визнання ДБР контактним пунктом від України у Камденській міжвідомчій мережі з питань повернення активів (CARIN)³⁹¹.

На сучасному етапі діяльність служби зосереджено на на якості розслідувань та підвищенні ефективності ДБР як самостійного та незалежного правоохоронного органу.

Державна прикордонна служба України (ДПСУ), як складова органів правопорядку, в складних умовах воєнного стану не тільки виконує відповідальні завдання з охорони кордону держави, але й вносить свій внесок у реалізацію заходів, спрямованих на виконання умов щодо набуття Україною членства в ЄС. Серед найвідповідальніших завдань ДПСУ на цьому напрямі – здійснення системних заходів спрямованих на впровадження найкращих європейських практик управління кордонами.

Одним з найбільш відповідальних завдань щодо реалізації цього напрямку, є участь ДПСУ у реалізації заходів, спрямованих на впровадження концепції інтегрованого управління кордонами (ІУК), яку ЄС прийняв в якості сучасної моделі для узгодженої та скоординованої системи управління кордонами. З'ясовуючи місце і зміст цієї концепції у контексті набуття Україною членства в ЄС, необхідно акцентувати увагу на тому, що з точки зору управління кордонами це означає, що наша держава має приєднатися до загальноєвропейської системи безпеки та управління внаслідок чого частина кордонів України стануть зовнішнім кордоном ЄС, а частина – внутрішніми кордонами. Своєю чергою це вимагає того, що Україна повинна привести свою систему ІУК у відповідність до вимог ЄС.

Стратегічні цілі та завдання з реалізації державної політики у сфері інтегрованого управління кордонами в Україні визна-

³⁹¹ Державне бюро розслідувань. Річний звіт про діяльність за 2023 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2023-rik.pdf>

чені у Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року. В ній зазначено, що інтегроване управління кордонами – це скоординована діяльність компетентних державних органів України та військових формувань, спрямована на створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня прикордонної безпеки і збереженням відкритості державного кордону України для законного транскордонного співробітництва, а також для осіб, які подорожують.

Суб'єктами інтегрованого управління кордонами є МВС, МЗС, Мінінфраструктури, Мінфін, Держприкордонслужба, ДМС, Держмитслужба, СБУ, Національна поліція, Національна гвардія, Держпродспоживслужба, Збройні Сили (Повітряні та Військово-Морські Сили), які взаємодіють на відомчому, міжвідомчому, державному та міжнародному рівнях для досягнення цілей державної політики у сфері інтегрованого управління кордонами.

Стратегію розроблено на виконання національних зобов'язань з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Стратегія спрямована на виконання завдань Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, та реалізацію євроінтеграційного курсу розвитку України, що сприятиме збереженню стабільності у державному та міжнародному вимірах³⁹².

У цьому контексті одним з ключових критеріїв вступу України до ЄС Союзу, що передбачено в Регламенті Європейського Парламенту і Ради ЄС № 2019/1896 від 13 листопада 2019 року про Європейську прикордонну і берегову охорону, як основна вимога для усіх держав-членів ЄС, є створення Координаційного центру інтегрованого управління кордонами. При цьому необхідно зазначити, що функціонування системи таких центрів у країнах ЄС позитивно себе зарекомендувало й є дієвим механізмом у управлінні кордонами.

В Україні створення такого центру унормовано відповідною постановою КМУ від 12 квітня 2024 року. Постановою визначено, що

³⁹² Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 р. № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text>

Координаційний центр інтегрованого управління кордонами (далі – координаційний центр) є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, утвореним з метою комплексного залучення суб'єктів інтегрованого управління кордонами для забезпечення системного підходу до організації та проведення ефективного моніторингу обстановки на державному кордоні, проведення аналізу ризиків, посилення комунікаційних спроможностей для створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня прикордонної безпеки і збереженням відкритості державного кордону для транскордонного співробітництва. Його основними завданнями є: 1) сприяння забезпеченню координації дій суб'єктів інтегрованого управління кордонами та місцевих органів виконавчої влади з виконання окремих завдань плану заходів з реалізації стратегії інтегрованого управління кордонами; 2) здійснення обміну адміністративними даними та аналітичною інформацією у сфері інтегрованого управління кордонами в строки та за формою, погодженими із суб'єктами інтегрованого управління кордонами; 3) проведення аналітичних досліджень з оцінки загроз і ризиків у сфері інтегрованого управління кордонами та ефективності інтегрованого управління кордонами; 4) підготовка пропозицій та рекомендацій щодо налагодження міжвідомчого обміну інформацією між суб'єктами інтегрованого управління кордонами з питань координації інтегрованого управління кордонами³⁹³.

Зазначимо, що враховуючи широке коло суб'єктів інтегрованого управління кордонами в Україні, МВС спільно з іншими органами виконавчої влади та Консультативною місією ЄС сформувало оптимальну модель Координаційного центру. Одним з вагомих результатів цієї діяльності є відкриття на базі Ситуаційного центру МВС України у квітні 2024 року координаційного центру інтегрованого управління кордонами. У складі центру на постійній основі працюватимуть п'ять суб'єктів виконання Стратегії інтегрованого управління кордонами, а саме: Держприкордонслужба, Держмитслужба, Нацполіція, Нацгвардія та Державна міграційна служба. Робота Центру спрямована на сприяння забезпеченню координації дій суб'єктів ІУК, здійснення обміну даними та проведення досліджень, форму-

³⁹³ Про утворення Координаційного центру інтегрованого управління кордонами: постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2024 р. № 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2024-%D0%BF#Text>

вання спільних висновків та прогнозів, підготовку ситуаційного звіту про обстановку на державному кордоні. Міністр внутрішніх справ України Ігор Клименко підкреслив, що Така координація і взаємодія взаємодії дозволяє безперервно в режимі 24/7 стежити за станом безпечного середовища в країні, зокрема здійснювати збір інформації про ворожі обстріли та їх наслідки, ситуацію на фронті на ділянках відповідальності МВС, міграційними процесами в країні, зокрема зовнішньою та внутрішньою міграцією, перетином кордону, координувати роботу всіх органів системи МВС тощо³⁹⁴.

Наступним важливим напрямком діяльності ДПСУ в контексті європейської інтеграції нашої держави є співробітництво з Європейською Агенцією прикордонної та берегової охорони FRONTEX. Призначенням FRONTEX є захист свободи, безпеки та справедливості, гарантія зони вільного руху без перевірок на внутрішніх кордонах ЄС, боротьба з транскордонною злочинністю та допомога у запобіганні терактам; координація та розвиток європейського управління кордонами відповідно до Хартії основних прав ЄС та концепції інтегрованого управління кордонами. Співпраця з ДПСУ здійснюється на підставі Робочої Домовленості (Working Arrangement) між Агенцією FRONTEX та ДПСУ щодо встановлення оперативного співробітництва, підписаної 11 червня 2007 року та Планів оперативного співробітництва, що підписуються кожних 3 роки. Основними завданнями співробітництва в рамках виконання цих планів є протидія нелегальній міграції та транскордонній злочинності засобами прикордонного контролю; посилення безпеки на кордонах між країнами-членами ЄС та Україною; розвиток добрих стосунків та взаємної довіри між органами прикордонної охорони на кордонах між країнами-членами ЄС та Україною. Реалізація зазначених завдань відбувається по таким напрямкам діяльності: обмін інформацією, відповідними ситуаційними продуктами/застереженнями; аналіз ризиків та обмін аналітичними продуктами та інструментами; оперативне співробітництво; навчання персоналу; дослідження та інновації; реалізація спільних проектів³⁹⁵.

³⁹⁴ Державна прикордонна служба України. Офіційний вебсайт. В Україні запрацював координаційний центр інтегрованого управління кордонами. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20video%20-v-ukraini-zapracyuvav-koordinaciyiny-centr-integrovanogo-upravlinnya-kordonami/>

³⁹⁵ Державна прикордонна служба України. Офіційний вебсайт. Європейська інтеграція. Європейська Агенція прикордонної та берегової охорони FRONTEX. URL: <https://dpsu.gov>.

Серед інших європейських інституцій з якими ДПСУ активно співпрацює за напрямком європейської інтеграції – Місія Європейської Комісії з надання допомоги в питаннях кордону України та Молдові (EUBAM). Правовою основою діяльності EUBAM є Меморандум про взаєморозуміння між Європейською Комісією та Урядами України і Республіки Молдова, підписаний 7 жовтня 2005 року. Меморандум визначає мандат та статус місії, а також механізми співробітництва. EUBAM сприяє впровадженню прикордонних і митних норм і практики, які відповідають стандартам ЄС і задовольняють потреби її двох країн-партнерів. Місія працює разом з Молдовою та Україною над приведенням стандартів і процедур управління кордонами, митної справи і торгівлі у відповідність з тими, які діють в країнах-членах ЄС. Вона допомагає покращувати транскордонне співробітництво між прикордонними і митними відомствами, а також іншими правоохоронними органами, і сприяє міжнародному співробітництву³⁹⁶.

Також важливого значення має взаємодія ДПСУ з Консультативною Місією ЄС з реформування цивільного сектору безпеки України (EUAM) – дорадча цивільна місія, запроваджена ЄС у 2014 році на запит України. Місія забезпечує: стратегічне консультування на центральному та регіональному рівнях щодо реформ, які дозволять продемонструвати виконання зобов'язань України щодо зниження рівня корупції, відновлення потенціалу в галузі управління безпеки і забезпеченні верховенства права. Основним інструментом взаємодії в рамках цього співробітництва є План дій для Адміністрації Держприкордонслужби в рамках спільного проекту міжнародної технічної допомоги: «Операційна підтримка в наданні стратегічних консультацій щодо реформування сектору цивільної безпеки України».

В умовах військової агресії російської федерації проти України головними завданнями ДПСУ є участь у відсічі збройній агресії, територіальній обороні, боротьбі з тероризмом та забезпеченні заходів правового режиму воєнного стану. Результати її діяльності дають можливість з упевненістю висновувати, що вона активно розвивається як складова в системі органів правопорядку та в рамках загальної реформи сектору безпеки та оборони України.

ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-upravlinnya-operativnim-spivrobotnictvom-na-zovnishnih-kordonah-derzhav-chleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/

³⁹⁶ Міністерство внутрішніх справ України. Офіційний вебсайт. Наші партнери. URL: <https://mvs.gov.ua/jevropeiska-integraciia/nasi-partneri>

Досліджуючи проблеми діяльності Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ України), маємо перш за все зазначити, що рішення про її створення було зумовлено вкрай неефективною роботою правоохоронних органів у сфері боротьби з економічними злочинами. На момент створення зазначеної інституції правоохоронну функцію в сфері економічних порушень бізнесу виконували податкова міліція, Служба безпеки України та Національна поліція України. Про неефективність їх діяльності у цій сфері свідчать дані офіційної статистики Офісу Генерального прокурора. Зокрема, у 2019 році було зареєстровано 1287 кримінальних проваджень за ухилення від сплати податків. Водночас на стадії досудового розслідування у цьому році було закрито 262 кримінальні провадження, з яких 259 – за відсутності складу/події кримінального правопорушення. Результатами судового розгляду відповідних справ за визначений період у Єдиному державному реєстрі судових рішень наявні всього 18 вироків, а саме: 10 обвинувальних вироків, із яких 3 – на підставі угод про визнання винуватості та 8 виправдувальних вироків³⁹⁷. До того ж створення єдиного державного органу, відповідального за боротьбу з економічними злочинами, та уникнення дублювання відповідних функцій у різних правоохоронних органах є вимогою міжнародних фінансових інституцій, перш за все, Міжнародного валютного фонду, які викладені у Меморандумі про економічну та фінансову політику. Крім того, проголошений євроінтеграційний курс державної політики поставив на порядок денний необхідність позбавити правоохоронні органи від невластивих їм функцій та відокремити правоохоронну функцію від сервісної функції податкової.

Відповідно до цього, ВРУ 28 січня 2021 року ухвалила Закон України «Про Бюро економічної безпеки України». Законом визначено, що Бюро економічної безпеки України – це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Відповідно до покладених завдань Бюро економічної безпеки України виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції. Діяльність Бюро економічної безпе-

³⁹⁷ Верховна рада України. Офіційний вебпортал. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Бюро економічної безпеки України». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331

ки України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України³⁹⁸.

Основними завданнями Бюро економічної безпеки України є:

- 1) виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних;
- 2) оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення;
- 3) надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем проти-правної діяльності у сфері економіки;
- 4) забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави;
- 5) збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому;
- 6) планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності;
- 7) виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги;
- 8) складання аналітичних висновків і рекомендацій для державних органів з метою підвищення ефективності прийняття ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки³⁹⁹.

Офіційне функціонування БЕБ України задля виконання функцій щодо протидії правопорушенням, які посягають на функціонування економіки держави розпочалось згідно розпорядження КМУ «Про початок діяльності Бюро економічної безпеки» від 24 листопада 2021 року⁴⁰⁰.

Ураховуючи вищезазначене, в сучасних умовах основними пріоритетами в діяльності БЕБ України є захист фінансових інтересів держави, детінізація національної економіки, захист бізнесу від протиправних посягань, сприяння забезпеченню інвестиційної привабли-

³⁹⁸ Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. Ст. 1–2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

³⁹⁹ Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. Ст. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

⁴⁰⁰ Про початок діяльності Бюро економічної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.11.2021 р. № 1493-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-2021-%D1%80#Text>

вості для міжнародних інвесторів. При цьому необхідно зазначити, що напрями інституційного розвитку, завдання з дієвого та ефективного запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави, з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права, функціонального забезпечення діяльності та міжнародної діяльності визначені Стратегією інституційного розвитку Бюро економічної безпеки України до 2027 року (далі – Стратегія).

Аналіз змісту цього документа дозволяє виокремити основоположні функціональні особливості діяльності БЕБ України. Зокрема, у Стратегії зазначено, що відповідно до законодавства БЕБ є органом державної влади, що впроваджує нову філософію, в основу якої покладено аналітичну складову як ефективний інструмент не тільки виявлення правопорушень, що вже вчинені та мають негативні наслідки для економіки країни, а й превентивного впливу на такі правопорушення. Отже, БЕБ є аналітичним органом, діяльність якого покликана забезпечувати запобігання виникненню та подолання кримінальних проявів у сфері економіки, а також виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, що належать до його підслідності. Метою діяльності БЕБ є мінімізація та усунення ризиків у сфері економіки із застосуванням найкращих світових практик такої діяльності. Для реалізації вказаної мети БЕБ застосовує аналітичну і правоохоронну функції⁴⁰¹ [34].

У контексті євроінтеграційного вектору розвитку України необхідно ацентувати увагу на тому, що БЕБ України виконує важливі завдання пов'язані з реалізацією Кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС» плану заходів з реалізації рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року. Зокрема, одним з ключових завдань, покладених на БЕБ України, у згаданому блоці є реалізація положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів». За даними БЕБ України, станом на серпень 2024 року в провадженні детективів БЕБ перебувало 32 кримінальних провадження за фактами контрабанди. Десяти особам вже повідомлено про підозру. Орієнтовна

⁴⁰¹ Стратегія інституційного розвитку Бюро економічної безпеки України до 2027 року: затв. наказом Бюро економічної безпеки України 01.01.2024 р. № 1. URL: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/65dc908664ca8207193891.pdf

вартість вилученого майна в рамках розслідування цих кримінальних проваджень складає понад 154 млн. грн.

Водночас задля реалізації інших кроків, передбачених першим Кластером, БЕБ України увійшло до складу Міжвідомчої робочої групи з координації запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади система оцінки SOCTA, погодило проєкт розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії повернення активів» та долучилося до розробки і схвалення оновленої Методики оцінювання загроз організованої злочинності в Україні⁴⁰².

Серед найбільш важливих завдань на цьому напрямі діяльності – підтримка інституційного розвитку БЕБ України шляхом впровадження в діяльність БЕБ України найкращих світових практик протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави; створення юридичного підґрунтя для взаємодії з компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями, провідними іноземними навчальними закладами; забезпечення ефективної взаємодії з міжнародними організаціями, компетентними органами іноземних держав, зміцнення партнерських взаємовідносин у сфері економічної безпеки, зокрема налагодження партнерської мережі для ефективної оперативної співпраці з компетентними органами іноземних держав; активна участь БЕБ України у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері економіки спільно з компетентними органами іноземних держав, взаємодія з питань боротьби з транснаціональною організованою економічною злочинністю; імплементація вимог ЄС щодо наближення українського законодавства до законодавства ЄС у сфері захисту фінансових інтересів ЄС у межах компетенції БЕБ України.

Разом з тим, однією з нагальних проблем в діяльності БЕБ України, яка повинна бути вирішена в процесі реалізації вимог у всіх сферах, пов'язаних з початком переговорів про вступ України до ЄС є запровадження прозорого та конкурентного відбору керівництва та персоналу, а також сильної системи підзвітності.

Проведений аналіз проблем реформування органів правопорядку в контексті євроінтеграційного вектору розвитку України

⁴⁰² Бюро економічної безпеки України. Офіційний вебсайт. Інформація. БЕБ долучилося до наради щодо обговорення процесу вступу України до Європейського Союзу. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-doluchylosia-do-narady-shchodo-obhovorennia-protsesu-vstupu-ukrainy-do-ievropeiskoho-soiuzu>

дозволяє висновувати, що повномасштабна та не виправдана агресія збройна агресія Російської Федерації проти України зумовила, серед інших важливих завдань розбудови української державності, необхідність здійснення комплексних заходів у сфері реформування системи органів правопорядку. Зазначене завдання актуалізується необхідністю виконання семи рекомендацій Європейської Комісії від 17 червня 2022 року, відповідно до висновку ЄК щодо заявки України на членство в ЄС. В цьому контексті наша держава системно працює над виконанням четвертої рекомендації, частиною якої є ухвалення всеосяжного стратегічного плану реформування всього правоохоронного/правозастосовчого сектора як частини ширшого безпекового блоку України. Зокрема, на виконання зазначеної вимоги Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. Комплексний стратегічний план має на меті підвищити пріоритетність реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони, забезпечити його модернізацію й приведення у відповідність із стандартами, яких повинна досягти Україна на шляху до членства у ЄС. Безумовно, активна діяльність всіх складових системи органів правопорядку щодо реалізації основних завдань, визначених у цьому стратегічному нормативному акті дозволить системно та послідовно здійснювати роботу щодо реформування їх діяльності в сучасних, надзвичайно складних умовах воєнного стану та подальшого євроінтеграційного поступу України. При цьому стратегічними пріоритетами у реформуванні системи органів правопорядку, як це і визначено Комплексним стратегічним планом є дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод; послідовна кримінальна політика; оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права; система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів; комплексна цифрова трансформація; відкритість, прозорість, підзвітність і незалежність⁴⁰³.

⁴⁰³ Гарасимів Т. Правові аспекти реформування системи МВС України: Сучасні виклики та шляхи вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 1 (29). С. 48–55.

2.4. Вплив євроінтеграційних процесів на реформування системи підготовки фахівців правоохоронної сфери у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання

Запровадження європейських норм в українське законодавство забезпечує Україні стрімкий політичний та економічний розвиток, а також розбудову правової держави, пріоритетами якої є соціальна захищеність громадян, високий рівень життя та відсутність корупції. Процес євроінтеграції сприяє відкриттю нових можливостей для українського суспільства. Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, вимагає посилення організації підготовки сучасного фахівця відповідно до вимог міжнародного співтовариства. Саме тому важливо враховувати євроінтеграційні підходи у формуванні професійно необхідних компетентностей майбутніх спеціалістів за час підготовки у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Вільне володіння державною та іноземною мовами, готовність до продуктивного спілкування з різними категоріями громадян є запорукою успіху майбутнього правозахисника в професії, його конкурентоспроможності на сучасному ринку праці. Посилення вимог до компетентностей майбутніх юристів сприяє перегляду змісту навчання, наповненню його євроінтеграційною тематикою, впровадженню ефективних форм і методів.

Європейський вибір України задекларовано в нормативно-правових актах, де засадами зовнішньої політики визначено забезпечення інтеграції України в європейський економічний, політичний, правовий та освітній простір⁴⁰⁴.

Проблеми інтеграції вищої освіти України в європейський освітній простір розглядають у своїх наукових працях вітчизняні вчені В. Андрущенко, М. Згуровський, М. Степко, Л. Федулова та інші. Різні аспекти взаємозв'язку української освіти з європейською досліджують Я. Болубаш, В. Журавський, В. Янковий, В. Моска-

⁴⁰⁴ Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків: Право, 2016. 536 с.

ленко, Ю. Вороненко та інші. А такі дослідники, як В. Кремень, В. Луговий, А. Сбруєва, визначають тенденції розвитку вітчизняної вищої школи в контексті євроінтеграції освіти.

Проаналізувавши стан цієї проблематики, дійшли висновку про важливість формування компетентностей майбутніх юристів з урахуванням євроінтеграційних процесів. У нових умовах розвитку країни, що об'єдналися, зіткнулися з проблемою тісної економічної та політичної інтеграції при збереженні культурних традицій та національної ідентичності, що у свою чергу відображається в особливостях сучасного етапу розвитку української педагогіки та системи підготовки фахівців правоохоронної сфери, яка більше спрямовується на відкриту співпрацю з країнами ЄС та вивчення міжнародного досвіду.

Отже, нами розглядається процес застосування педагогічних підходів в освіті, вплив євроінтеграційних процесів на розвиток освіти; виховання навчально-пізнавальних компетенцій і мислення студентів під час здобуття освіти – вивчення навчальних дисциплін загального та професійного спрямування, – на основі інтеграції компетентнісного, методичного та діяльнісного підходів, що дозволяють підвищити розвиток та ефективність навчання студентів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Розглянемо різні підходи педагогічного впливу на формування майбутнього фахівця, серед яких соціальна поінформованість суспільства, рівень професійних знань і вмінь та рівень загальної культури не залишається осторонь.

Темпи науково-технічного розвитку є дедалі більшого значення для нових умов життя людини взагалі, і це не лише підвищення рівня якості освіти, а й постійне спрямування майбутніх фахівців навчитися адаптуватися до економічних, методологічних та соціальних ситуацій, що швидко змінюються в інформаційному просторі сучасного світу. У свою чергу це впливає і на обсяг знань, навичок та компетенцій, які необхідні сучасному висококваліфікованому спеціалісту, постійно зростає акцент на вдосконалення методики викладання. Метою сучасної української освітньої системи є вихід у продуктивний освітній простір у світі, цей процес супроводжується значними змінами в теорії методики і практики навчального процесу і в закладах зі специфічними умовами навчання.

Саме це й означає, що методика викладання охоплює сукупність проблем, пов'язаних з метою, змістом, організацією та реалізацією

навчального процесу з урахуванням євроінтеграційних тенденцій. Принципи і прийоми процесу викладання потребують оптимізації та керованості, підвищення ефективності системи методичних, дидактичних, психолого-педагогічних підходів, та необхідні зміни в діяльності у переведення здобувачів освіти на спеціальні комбінації методів і прийомів навчання, які дозволяють гарантувати заплановані результати навчання⁴⁰⁵.

Усе це потребує вивчення європейського досвіду та визначення пріоритетів у педагогіці вищої школи, а також переглянути підходи, що включають використання різних методичних підходів у навчанні, серед яких можна виокремити:

- формування професійної майстерності викладача закладу вищої освіти;
- формування системи комунікації у сфері гендерної рівності;
- забезпечення білінгвального підходу викладання професійно-спрямованих предметів майбутніх фахівців;
- пошук ресурсів іншомовної комунікації професійного спілкування фахівців правоохоронної сфери за період підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Щодо професійної майстерності викладача закладу вищої освіти

На сьогодні освіта в Україні потерпає реформування та має забезпечити функціонування різних типів та рівнів закладів освіти, в тому числі, і закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Реалії сьогодення зумовлюють все нові вимоги до рівня професіоналізму педагогічних кадрів, їх майстерності та готовності до інноваційної педагогічної діяльності в умовах воєнного стану з урахуванням закордонного досвіду.

Великі можливості закладені у підвищенні педагогічної майстерності викладачів через забезпечення інноваційної науково-методичної роботи закладу освіти, для підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі в умовах постійних викликів. Здійснення підготовки науково-педагогічних працівників у системі науково-методичної робо-

⁴⁰⁵ Андрущенко Т.В. Ціннісна палітра європейського простору освіти (український вимір). *Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 4. С. 107–113.

ти закладу освіти можливо реалізувати за допомогою додаткового навчання, вивчення зарубіжного досвіду та академічної мобільності викладачів.

Підготовка викладача до створення емоційно сприятливого середовища в умовах воєнного стану залежить і від установок самого викладача та його спрямованості на досягнення високої результативності його діяльності з урахуванням досвіду, можливостей і здібностей викладача. Тільки ініціативний та креативний педагог здатний ефективно вирішувати завдання, серед яких можна виокремити такі напрями: забезпечення умов для позитивної динаміки якості освітнього процесу, використання нових форм та методів викладання навчальних дисциплін з метою оптимізації освітньої діяльності під час воєнного стану; розвиток студентського колективу, його згуртованості, що спонукає до формування творчої особистості, позитивних міжособистісних взаємин, збагаченні психологічного, духовного та інтелектуального потенціалу здобувачів вищої освіти.

Успішне вирішення цих завдань можливе при змістовній організації безперервного підвищення кваліфікації викладачів, систематичній та цілеспрямованій науково-методичній роботі викладачів з підготовки їх до створення емоційно сприятливого середовища. Науково-методична робота – це всеохоплююча система взаємопов'язаних дій та заходів, спрямованих на всебічне підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного науково-педагогічного працівника, заснована на досягненнях науки та передовому педагогічному вітчизняному та закордонному досвіді. Багатьом науковцям притаманна думка про те, що методична робота є важливою ланкою в системі неперервної педагогічної освіти, що містить великі можливості у підвищенні кваліфікації викладачів, рівня їх професіоналізму й педагогічної майстерності. Різниця підходів полягає у виділенні та дослідженні різних її аспектів (освітнього, виховного, розвивального, управлінського та ін.)

Підготовка викладачів у системі методичної роботи об'єднує в своїй структурі та змісті всі види діяльності, що стимулюють професійне зростання викладача, рівень його готовності ефективно взаємодіяти зі студентським колективом. У структурі підготовки важливе місце займає, з одного боку, цілеспрямована систематична робота викладача з вирішенням різного ступеня складності освітніх проблем, серед яких все більшого практичного значення набуває

проблема готовності викладача до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі в умовах воєнного стану.

Удосконалення педагогічної майстерності викладачів у системі науково-методичної роботи спрямовано на розвиток і вдосконалення професіоналізму викладачів шляхом впровадження у практику останніх досягнень науки; вироблення нових підходів до здійснення емоційно-чуттєвої взаємодії зі здобувачами вищої освіти та колегами; освоєння нових інтерактивних технологій і методів навчання з урахуванням різних емоційних станів. Зауважимо, що емоційно сприятливий клімат у закладі освіти забезпечує психологічний комфорт кожному учаснику освітнього процесу та відіграє важливу роль у професійному становленні майбутніх юристів, правознавців. Система підготовки до професійної діяльності об'єднує психологічний, теоретичний та практичний аспекти.

Психологічний аспект підготовки спрямований на розвиток психологічної структури важливих якостей для діяльності правознавця, чи правозахисника, які направляють, контролюють професійну діяльність й реалізують її в різних сферах. Серед них важливе місце займають такі якості, як: гнучкість, терпимість до труднощів; готовність діяти в екстремальних ситуаціях, готовність до компромісу, контроль над почуттями, емоціями, мовою, поведінкою; здібність до емпатії, готовність до співпраці, до роботи в команді. Не менш важливе у змісті психологічного компонента підготовки є комунікативні якості. У структурі комунікативних якостей виділяються: здатність до спілкування в системі «керівник – підлеглий», забезпечуючи зняття емоційно психологічного бар'єру. Зауважимо, що володіння морально-психологічними якостями створюють кращі умови для розвитку мотивації і творчого характеру колективної діяльності, правильного формування особистості правознавця.

У змісті теоретичного аспекту важливу роль відіграє інформаційний компонент (сприйняття, переробка та збереження інформації, необхідної для виконання професійної діяльності; управлінської діяльності – прийняття рішень, планування, контроль та оцінка власних дій); аналітичний компонент (спостерігати процеси, що відбуваються, аналізувати їх хід, виділяти їх складові та встановлювати між ними зв'язки, осмислювати кожну частину будь-якого процесу і знаходити притаманні йому закономірності, передбачати

результат будь-якої дії ще до його вчинення в дійсності, прогнозувати розвиток колективу і кожного його члена).

Практичний аспект підготовки правознавця потребує сукупності заходів серед яких важлива роль відводиться організаційним, інформаційним, прогностичним та проектним, коли викладач створює умови для його самоактуалізації і самореалізації майбутнього правознавця. Практичний аспект підготовки юриста спрямований на актуалізацію внутрішньої його готовності до змін і самозмін, забезпечення відповідного вибору форм, методів, засобів роботи у професійній діяльності для вирішення професійних завдань.

Зазначимо, що висока результативність активних форм і методів підготовки здобувачів під час навчання у ЗВО до професійної діяльності зростає, якщо забезпечити послідовність спрямованості підготовки, удосконалення й збагачення творчого потенціалу викладачів, їх педагогічної майстерності що, зрештою і підвищує якість освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Формування комунікації у сфері гендерної рівності.

Становлення України та інтеграція до європейського співтовариства, не можливе без умови забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в усіх сферах суспільного життя включно з наукою та освітою. Зокрема гендерний аспект набуває ключового значення забезпечення рівних можливостей у впровадженні інституціональної політики гендерної рівності щодо вступу та навчання в університетах і підтримка жінок з працевлаштування після їх закінчення.

Педагогічні дії викладача не завжди сприяють подоланню і пом'якшенню труднощів адаптації для комунікації здобувачів у колективі на засадах гендерної рівності та незалежності. Питання, з якими першокурсники стикаються під час адаптації до комунікації в колективі, нерідко призводять до загострення прихованих психологічних бар'єрів, не усвідомлення рівноправності обох статей у суспільному житті; не повне розуміння рівності прав чоловіків і жінок, свободи особистості; не толерантне ставлення до представників обох статей; молодь не усвідомлює об'єктивно себе як особистості, які здатні впливати на гендерну ситуацію в Україні і як результат – не готові відповідати за власні рішення та їх наслідки; складно дійти компромісу, проявити толерантність у різних життєвих ситуаціях. Ці всі чинники стимулюють неадекватну ре-

акцію студентства, підвищують рівень їх тривожності, емоційну нестійкість (агресивність, дратівливість, невпевненість, неорганізованість) та формується емоційно несприятливе середовище.

Гендерна педагогіка, представлена дослідженнями В. Кравця, О. Луценко, О. Цокур, Л. Штильової. Постійно увагу науковців привертає проблема середовища як чинника творчого становлення особистості здобувача (Є. Бондаревська, О. Гукаленко, В. Козирев, О. Орлов, І. Палашева, З. Смирнова, Я. Ясвін та ін.). Проблеми студентського колективу і його впливу на особистість знайшли відображення у роботах Н. Анікеєвої, К. Вазіної, І. Іванова, Я. Коломінського, М. Красовицького, Л. Новікової та ін.

Унаслідок аналізу наукової літератури зафіксовано різні підходи до вирішення проблеми підготовки здобувачів до комунікації з урахуванням гендерної рівності, через те, що організація навчально-виховного процесу в освітніх закладах різного типу потребує змін у розробці навчальних курсів, окремих модулів, формування навчально-методичного забезпечення підготовки і перепідготовки викладачів; включення тематики гендерних досліджень до навчальних програм освітніх закладів. Важливим є вивчення міжнародного досвіду із впровадження гендерної освіти; залучення громадських організацій до співробітництва у впровадженні гендерного підходу в освітньому процесі вишу. Міжнародні організації відіграють вагомую роль освіти для розвитку особистості, суспільства, держави.

Основне є пошук шляхів подальшого удосконалення діяльності викладачів уникнення односторонності пом'якшення стереотипів щодо гендерних ролей та підвищення ефективності навчально-виховного процесу, враховуючи змістовий аспект гендерного виховання. Поза увагою нерідко залишаються проблеми створення необхідної атмосфери, психологічного комфорту для кожного учасника педагогічного процесу, сформувати гендерну культуру та управління міжособистісними взаєминами в системі «викладач – студент», «викладач – студентський колектив, студент – колектив».

Необхідно виявити основні чинники, що впливають на формування комунікації у сфері гендерної рівності та скласти модель формування комунікацій між чоловіком і жінкою, охарактеризувати її компоненти. Потрапляючи у новий студентський колектив, під керівництвом нових викладачів, далеко не всі здобувачі освіти швидко адаптуються до освітньої діяльності та колективного життя

групи з урахуванням гендерної рівності. У такій ситуації особливу роль відіграє клімат студентського колективу, емоційно-моральна атмосфера, своєчасна порада викладача (куратора), інформування щодо чинників, що забезпечують психологічний комфорт кожному студенту. Емоційно сприятливе середовище студентського колективу впливає на успішну адаптацію студентів до навчального процесу в ЗВО та на становлення їх науково-дослідної, професійної активності, а найважливіше – це навчитися виконувати свої професійні обов'язки, керуючись принципами рівності прав жінок і чоловіків.

Серед чинників, що впливають на формування комунікації у сфері гендерної рівності провідна роль належить викладачеві та науково-педагогічному колективу взагалі. При цьому, для викладачів велике значення має чітке розуміння завдань державної гендерної політики та сприйняття її як невід'ємної складової демократичної та правової держави; просування гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і чоловіків; інформування студентів/студенток про ключові концепції гендерної рівності та механізм захисту прав жінок; розроблення роз'яснень та рекомендацій для студентів/студенток щодо комунікації з питань гендерної рівності; роз'яснення особливостей психічного розвитку та юридичного захисту прав жінок та чоловіків в Україні⁴⁰⁶.

Важливі гендерні дисбаланси повинні бути нівельовані за концепцією комунікацій у сфері гендерної рівності. Найбільш поширеними є такі, як: розповсюдженість гендерних стереотипів в управлінській і науковій діяльності, приховані та відкриті елементи дискримінації в змісті деяких предметів за ознакою статі, мовленнєвий / мовний сексизм та ін.

У зв'язку з тим, що основоположною моделлю будь-якої професійної діяльності є спілкування, гра, навчання і сама професійна діяльність, ми можемо стверджувати, що формування комунікацій є фундаментальною частиною змісту вищої освіти у сфері гендерної рівності за принципами гуманізації, науковості, безперервності, системності та прогностичності.

Кожен викладач, зокрема, докладає зусиль для роз'яснення й створення умов щодо всебічного розвитку можливостей і здібностей студентів та студенток, підвищенні виховної ролі студентського

⁴⁰⁶ Чернобай О.Л. Основи комунікативної культури юриста: навч. посіб. Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. С. 15.

колективу за такими пріоритетними напрямками: 1) впровадження інноваційних моделей гендерно -орієнтованої освіти; 2) формування позитивної мотивації навчальної діяльності з урахуванням гендерних підходів викладання, залучення до активної колективної діяльності; 3) надання психолого-педагогічної допомоги у розумінні та просуванні гендерної рівності, розширення прав і можливостей жінок і чоловіків у юридичній практиці; 4) пояснення гендерних особливостей правопорушної поведінки та обґрунтування їх з позиції професійного та суспільного контексту.

Усі напрями роботи ЗВО орієнтовані на педагогічно грамотну організацію навчальної діяльності з урахуванням гендерної рівності, управління психічним станом (настроєм, емоціями) як студентів, так і викладачів, підготовку студентів до виконання своїх професійних обов'язків керуючись принципами рівності у суспільстві. Не випадково в Концепції національного виховання, передбачається, що для формування цілісної особистості сприяє уміння жити в гармонії з природою, довкіллям, людським оточенням (жінок і чоловіків), самим собою.

Ця необхідність викликана напруженою ситуацією в сучасному суспільстві, характером взаємин в освітньому середовищі, в системі спілкування «викладач/ка–викладач/ка», «викладач-студент/викладачка-студентка», «студент-студент/студентка-студентка». У своєму дослідженні ми зосередили увагу на конкретизації поняття «емоційно сприятливе середовище» та його значенні на розвиток комунікації у сфері гендерної рівності.

Емоційно сприятливе середовище має вагомий вплив на розвиток особистості студентів, а самі здобувачі своїми вчинками активізують елементи середовища та формують сприятливе середовище комунікації для себе. Середовище як постійне джерело поповнення особистого та професійного досвіду, знань є, з одного боку, джерелом комунікації, а з іншого – тим об'єктивним чинником, що визначає життєві й професійні установки, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації студента чи студентки.

Під емоційно сприятливим середовищем колективу студентів ми маємо на увазі сукупність соціально-педагогічних та соціально-психологічних умов, що забезпечують емоційно позитивний настрій, психологічний комфорт, педагогічну взаємодію викладача

та студентів для комунікації, свободу та повагу стосовно вибору, налаштування на успіх та досягнення цілей різного характеру. Розглядаючи комунікацію, як спілкування з перспективою розвитку рівних взаємовідносин, ми маємо можливість скласти модель сфери гендерної рівності за чотирма напрямками формування комунікацій між чоловіком і жінкою студентом і студенткою, окреслюючи наявність таких компонентів:

- фізична комунікація гендерних взаємовідносин, забезпечує мову тіла, як фізичне здоров'я (нормальне сприйняття здорового красивого тіла за класичними канонами);
- психічна комунікація, формує психічне здоров'я, що підкреслює розумність поведінки (раціональне мислення та помірну емоційну виразність, стриманість);
- високоморальна комунікація, створює основу морального здоров'я, яке відображає узгодженість природних і соціальних компонентів (духовну та душевну виразність своїх почуттів, достатнє емоційне забарвлення, яке не порушує етичних і естетичних норм);
- соціальна комунікація, створює соціальне здоров'я громадянського суспільства, розвиток сім'ї, громади, держави (індивідуально-національної ідентичності та соціальної причетності)⁴⁰⁷.

Викладач у студентському колективі ЗВО є суб'єктом умов, соціально-психологічної атмосфери, і несе відповідальність за їх розвиток і становлення. Взаємодія викладача, студентського колективу і середовища в цілеспрямованій діяльності неможлива без вивчення та врахування специфіки всіх суб'єктів освітнього процесу. Тому велику увагу дослідники приділяють освітньому середовищу, де викладач та студентський колектив ЗВО пов'язані як суб'єкти спільної діяльності спрямованої на формування комунікації. Наші пропозиції щодо формування комунікацій у сфері гендерної рівності здобувачів вищої освіти полягають у наступному:

Варто зазначити, що інтенсивне розширення комунікацій у сфері гендерної рівності базується на фундаментальних основах юридичної концепції, яка вбирає в себе теорії правової держави, де привалює соціальна справедливість.

⁴⁰⁷ Уварова О.О., Дайнеко К.К. Захист прав жінок: юридичні інструменти забезпечення гендерної рівності в Україні: навч. посіб. Харків, 2019. С. 13.

Система ідей правової держави відображена в конституції, яку здобувачі вищої освіти повинні знати досконало, вміти зробити гендерну експертизу конституційного законодавства з позиції принципів рівності прав і свобод жінки та чоловіка, які розглядаються в самій конституції.

Для формування комунікацій у сфері гендерної рівності здобувачі вищої освіти повинні враховувати той факт, що не тільки людина відповідальна перед державою, а й держава відповідальна перед людиною – громадянином / громадянкою, де верховенство права забезпечується конституційним режимом розмежуванням влади, їх взаємодією та взаємним контролем.

У правовій державі присутні наступні моменти гендерної рівності:

- захищеність усіх громадян, незалежно від статі, від будь-якого довільного рішення прийнятого будь-ким;
- організація системи державної влади на рівноправних засадах;
- єдність прав і обов'язків чоловіків і жінок, їх взаємна відповідальність перед державою та держави перед ним.

Здобувачі вищої освіти повинні орієнтуватись у комунікаціях гендерної рівності соціально-справедливої держави, яка має забезпечити прожитковий мінімум, а також сприяти забезпеченню гідного рівня життя.

Усі мають зрозуміти, що держава повинна забезпечувати збалансованість суперечливих факторів між вільною економікою та розподілом коштів, запобігаючи соціальній нерівності та несправедливого ставлення до чоловіка та жінки.

Становлення справедливих соціально-правових взаємовідносин між чоловіком і жінкою відображає не тільки матеріально-економічні відносини, що пов'язані з політикою держави та сім'ї, але і динамічний процес моральних оцінок, які вимагають суджень у людському вимірі. Формування комунікацій передбачає конструктивне сприйняття суспільств, його фундаментальних основ демократії, свободи і рівності прав людини, громадянина та громадянки.

З огляду на зміст слова «соціальний» або «загальний», яке стосується життя людей у суспільстві та сім'ї, з урахуванням культурних і вікових особливостей визначення комунікацій у сфері гендерної рівності як пріоритетів розвитку сім'ї та сімейних взаємовідносин.

Демократизація сімейних і державних взаємовідносин здобувачами вищої освіти повинна розумітись як своєрідна організація розподілу влади з врахуванням гендерних умов, які відображають високий моральний рівень у керівництві сім'єю, громадою та державою.

Освітнє середовище являє собою сукупність матеріальних чинників, міжособистісних відносин суб'єктів освіти і спеціально організованих психолого-педагогічних умов формування особистості та розвитку студентського колективу. Освітнє середовище має місце там, де відбувається комунікативна взаємодія двох суб'єктів, де кожен з учасників виявляється здатним змінити власну позицію і створити новий проєкт діяльності на основі цього досвіду. Т. Новокшонова розглядає освітнє середовище як внутрішній простір закладу освіти, сукупність умов існування і розвитку студентів і педагогів. Внутрішнє середовище закладу освіти, на її думку, визначається успішністю соціально-психологічної адаптації студентів, їх розвитком у процесі всієї життєдіяльності. Науковиця вважає, що безпосередній вплив на якість освіти і психічне здоров'я студентів надає комфортне внутрішнє середовище закладу освіти.

Переконані, що сьогодні важливо розуміти та сприймати освітнє середовище, з урахуванням викликів та умов мінливого зовнішнього середовища, що прагне, з одного боку, максимально адаптуватися до особистості з її індивідуальними гендерними особливостями, з іншого – гнучко реагувати на соціокультурні зміни⁴⁰⁸. Наше освітнє середовище – полікультурне, де панує духовно насичена атмосфера різнопланових контактів: простір позитивної взаємодії індивідів; взаємодія з багатокультурним контингентом, покликаним задовольнити як освітні, соціокультурні, так і адаптивні потреби чоловіка й жінки.

Середовище навчального закладу може розглядатися з різних позицій. Про нього можна говорити, як про формований простір, що забезпечує можливість для розвитку особистості та колективу, і як засіб адаптації особистості в суспільстві. Ми акцентуємо свою увагу на освітньому середовищі як факторі сприятливого розвитку суб'єктів освітнього процесу, з урахування того, що одне і те ж освітнє середовище може бути оптимальним для сприятливого розвитку чоловіка і жінки в одному віковому періоді, або при

⁴⁰⁸ Оксамитна С. Гендерні відмінності у сфері зайнятості, освіти та навчання в Україні в контексті Угоди про асоціацію. Київ: Києво-Могилянська академія, 2018. С. 7.

одних індивідуальних особливостей і перешкоджати ефективному розвитку в іншому віці, або при інших індивідуально-особистісних особливостях.

Таким чином, інструментарієм формування комунікацій у сфері гендерної рівності здобувачів вищої освіти є правова база розвитку демократичних установок в реалізації побудови держави Україна у відповідності до розвитку аналогічних освітніх систем. Як результат освітнього процесу для здобувачів вищої освіти – сформована орієнтація у життєвих ситуаціях знаходячи урівноважений дисбаланс гендерної відповідності. Здобувачам вищої освіти, необхідно мати певний рівень комунікації у сфері гендерної рівності, який відображається в якісних моделях поведінки і відповідності соціальних рис «чоловічого» та «жіночого» характеру, культурним запитам суспільства. Також здобувачі вищої освіти повинні сформувати особистісну відповідальність за свої вчинки та судження, як продовження реалізації гендерної рівності.

Забезпечення білінгвального підходу викладання професійно-спрямованих предметів майбутніх фахівців.

Сучасні спільноти в усьому світі стають більш взаємопов'язаними, здатність володіти кількома мовами набуває все більшого значення. Білінгвальність (двомовність) стає необхідною для виживання та успіху в інтегрованій глобальній економіці. Цінність людини, яка може ефективно спілкуватися та співпрацювати в різних культурах, є актуальною сьогодні. Це означає, що потреба в кваліфікованих викладачах, які можуть запроваджувати двомовне навчання у закладах освіти постійно зростає. Організація методичної роботи в освітніх закладах є взаємодією всіх її учасників, у зв'язку з розширенням і ускладненням завдань освітньої установи, її зв'язків з навколишнім світом та запитом на володіння іноземною мовою визначає нові завдання та роль кожного викладача не тільки як об'єкта управління, але і як активного учасника підвищення власної кваліфікації та майстерності викладання.

Важливий аспект у підготовці фахівця, підвищенні його кваліфікації, передбачає отримання системи знань для здійснення професійної діяльності та містить в собі великі можливості в підвищенні кваліфікації викладачів, рівня їх професіоналізму і педагогічної майстерності для здійснення білінгвального викладання навчальних дисциплін у закладах освіти. Різниця підходів полягає

у виділенні та дослідженні різних аспектів двомовного підходу (освітнього, виховного, розвивального, управлінського та ін.).

Впровадження білінгвального підходу викладання в закладах освіти має багато переваг, як розумових, так і професійних. Численні дослідження свідчать про те, що «двомовне викладання може мати довгострокову та глибоку користь для майбутнього професіонала».

Розглянемо найпоширеніші та найцікавіші переваги впровадження білінгвального підходу викладання, а саме: зростання когнітивної функції; підвищена здатність вирішувати професійні проблеми, творчо мислити та розпізнавати закономірності процесів (їх походження, застосування тощо) у професійній діяльності; покращена здатність вести діалог з колегами в інших країнах.

Когнітивні переваги, пов'язані з двомовною освітою, є просто вражаючими. Наведемо деякі приклади переваг білінгвальної освіти: зростає академічна успішність; покращується лінгвістична обізнаність і розуміння рідної мови особи; підвищується здатність застосовувати концепції до нових ситуацій; поліпшується концентрація та прийняття рішень поліпшення культурних, соціальних та професійних навичок.

Викладання окремих дисциплін у закладах вищої освіти (наприклад: «Теорія держави і права», «Історія держави і права зарубіжних країн» та «Іноземна (англійська мова) професійного спрямування») двома мовами заохочує студентів розвивати повагу до відмінностей та подібностей в історії, праві, культурі. Двомовність – це більше, ніж просто здатність розуміти та розмовляти кількома мовами – це мультикультурний підхід до міжособистісних взаємодій, який може значно покращити соціальні навички майбутнього спеціаліста.

Білінгвальний підхід викладання допомагає здобувачам освіти ефективно спілкуватися з людьми різних культур і походження, розуміти історичні особливості, підвищуючи їхню здатність співпереживати іншим і сприяючи розвитку емоційного інтелекту. Опанування профільних дисциплін рідною та іноземною мовою допомагає молодим людям подолати ізоляцію, пов'язану з відчуттям, що вони можуть існувати лише в межах одного географічного місця чи культури, це розширює їх можливості та кордони.

Можливість ефективного ведення професійної діяльності багатьма мовами супроводжує економічні та професійні переваги. Двомовні випускники закладів вищої освіти користуються великим

попитом, і працівники, які розмовляють кількома мовами, часто піднімаються на вищі рівні корпоративної структури, ніж їхні одномовні колеги.

Ресурси іншомовної комунікації професійного спілкування.

З урахуванням того, що англійська мова є мовою міжнародного спілкування, постійно є актуальним питання підготовки майбутніх правоохоронців та правозахисників у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання до комунікації іноземною мовою, адже всі здобувачі вищої освіти мають володіти англійською мовою на рівні вільного спілкування за професійно спрямованими темами.

Іншомовна комунікація у професійному спілкуванні – це процес налагодження та розвитку міжособистісних контактів іноземною мовою, зумовлений спільним життям, діяльністю людей їх відносини між собою. Сьогодні широко застосовується різні методики, технології та засоби формування іншомовного спілкування, яке потребує володіння усним та письмовим спілкуванням іноземною мовою. Зазначається, що існують суперечності між потребами суспільства в ефективному професійному спілкуванні іноземною мовою працівників правоохоронних органів й поліції та подоланням труднощів у спілкуванні.

Весь процес викладання іноземної мови у немовному закладі вищої освіти має бути максимально орієнтований на комунікативний підхід навчання з метою формування, розвитку і підвищення рівня володіння іноземної мови серед здобувачів вищої освіти. Під час взаємодії викладача іноземної мови зі здобувачами вищої освіти необхідно враховувати процеси впливу один на одного, взаємну обумовленість їх потреби та особливості іншомовного спілкування особистості. Діалогічна або комунікативна взаємодія особливо важлива, як спосіб передачі досвіду, що створює простір для розвитку навичок спілкування іноземними мовами у здобувачів вищої освіти.

У процесі іншомовної діалогічної взаємодії викладача та здобувачів вищої освіти, важливо не тільки обмінюватися інформацією, але й думками, почуттями та переживаннями. Позитивні емоції допомагають подолати бар'єри іншомовного спілкування, вони є особливо важливими елементами ефективної взаємодії. Викладач керує процесом розвитку потреб в іншомовному спілкуванні та формуванням особистих професійних потреб здобувачів вищої освіти, цей процес є досить складним й суперечливим.

Професійна активність викладача допомагає подолати комунікативні бар'єри та адаптувати здобувачів вищої освіти до майбутньої професійної комунікації. Складнощі, з якими стикаються здобувачі в процесі адаптації до майбутньої професійної діяльності, часто призводять до формування певних комунікативних труднощів (бар'єрів), стимулюють неадекватну реакцію, підвищують рівень, тривожності, подразливості, невпевненості та дезорганізації здобувачів вищої освіти у спілкуванні іноземною мовою.

Одним із завдань викладача іноземної мови у закладі вищої освіти – це створити умови для всебічного розвитку здобувачів вищої освіти, формування їх іншомовних комунікативних навичок та впровадження інноваційних моделей спілкування, які спонукатимуть до формування позитивної мотивації навчальної діяльності, залучення до активної іншомовної діяльності (участь у тренінгах, семінарах, майстер-класах, наукових та науково-практичних заходах іноземною мовою). Всі напрями роботи викладача мають бути орієнтовані на педагогічно грамотну організацію освітньої діяльності, управління психічним станом (настрій, емоції) студентів для освіти на навички з іншомовного спілкування та підготовки здобувачів вищої освіти вільної професійно спрямованої комунікації в суспільстві. Ефективне викладання англійської мови нами постійно вдосконалюється та здійснюється з використанням автентичної літератури аудіо- та відеоматеріалів. Крім того, всі здобувачам вищої освіти пропонуються додаткові курси на платформах «Prometheus», «Coursera,» HELP», що спрямовані на підвищення загального та професійного рівня володіння англійською мовою.

З огляду на військову агресію з боку російської федерації, у зв'язку цим активізувалася близька співпраця України з країнами Євросоюзу та країнами-членами НАТО, необхідність удосконалення та важливість вивчення англійської мови для правоохоронців, правозахисників та військовослужбовців в Україні надзвичайно зросла, а також виникла потреба підвищити рівень володіння англійською мовою до стандартів STANAG 6001. Затребуваним є впровадження курсів та програм підвищення кваліфікації англійською мовою для військових, кому потрібно володіти військовою термінологією.

Для того, щоб допомогти здобувачам вищої освіти та слухачам закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, де здійснюється підготовка правоохоронців, правозахисників та вій-

ськовослужбовців, організувати вільну професійну комунікацію іноземною мовою, авторським колективом Лопатинською І.С., Мирошниченко Н.О., Дзевичькою Л.С. розроблено комунікативний інтерактивний практикум «Military English in Use»⁴⁰⁹. Навчальне видання містить завдання з використанням інтерактивної платформи Quizlet, призначене для підвищення рівня володіння англійською мовою та для розширення фахової військової термінології. Інтерактивний комунікативний практикум охоплює такі теми, як: Hierarchy, Weapons, Machinery, Meeting, Service, Danger, Defiance, intelligence, Heals, Peacemaking, Warfare та інші.

Практикум поділяється на дві частини. Перший блок пропонує понад 200 словникових термінів та фраз. Всі лексичні одиниці можна вивчати в електронній системі Quizlet – тренувати навички аудіювання, виконувати завдання з допомогою флеш-карток. Після кожної теми пропонується тест на використання лексики. Другий блок пропонує тексти, пов'язані зі збройними силами. Кожна одиниця пропонує покрокове навчання, яке занурює здобувачів у три ключові мовні компоненти: читання, говоріння та письмо. Практикум може застосовуватися під час підготовки здобувачів та здобувачок вищої освіти спеціальностей «Право», «Правоохоронна діяльність» з метою формування, закріплення та вдосконалення лексичних навичок англійської мови. Видання призначене як для аудиторної роботи під керівництвом викладача, так і для самостійної роботи.

Здобувачі вищої освіти та слухачі мають постійний доступ до своїх матеріалів що значно полегшує процес його опанування задля спілкування іноземною мовою, оскільки доступність, мобільність; інтеграція та контакт – основні принципи подолання мовних бар'єрів. Усі завдання та заходи спрямовані на формування іншомовної комунікацію та зрозуміти масштаби майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, можемо виділити фактори впливів на самореалізацію суб'єкта спеціалізованої діяльності, особистісної пристосованості та професійної успішності юриста. Серед головних факторів, які впливають на самореалізацію особистості, можна виділити фактор самоефективності особистості, який розкривається в незадоволенні своєю персональною діяльністю та гнучкістю своєї пове-

⁴⁰⁹ Комунікативний інтерактивний практикум «Military English in Use» (для військових, кому потрібно володіти військовою термінологією) /укл.: Лопатинська І.С., Мирошниченко Н.О., Дзевичька Л.С. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2024. 47 с.

дінки, а також персональне незадоволення своєю здатністю організувати професійну діяльність, що стимулює почуття кар'єрного росту. Віковий фактор служить як орієнтир, за яким особистість звряє свої подальші дії саморозвитку. Фактори впливів на кар'єрне зростання поліцейського: це зовнішні обставини, такі як розвиток структури закладу та соціально-психологічний клімат колективу, а також внутрішні обставини – це рівень освіти та вихованості. Одним із факторів самореалізації може бути кар'єрно-орієнтований підхід в освітньо-виховній системі підготовки юриста чи поліцейського в сучасних умовах. Організуючим фактором самореалізації також може бути пізнання особистістю низки кадрових технологій, які сприятимуть її реалізації.

Визначення професійної самореалізації – це напрацювання системи професійно-особистісних якостей і властивостей фахівця, за допомогою яких він відтворює свою визначену сутність – у професії поліцейського, юриста, правозахисника. Фактор креативності посилює соціально-психологічну готовність професійно діяти в більш складних умовах кар'єрного зростання. Розвиток позитивної професійної ідентичності, попри негативні впливи установок суспільства та ближнього оточення, а також здійснення відповідної психологічної підготовки. Саморозвиток трансформації паритетних гендерних відносин, які охоплюють головні аспекти взаємодії в забезпеченні професійної діяльності поліції та фактори впливу концептуального уявлення всіх учасників професійної діяльності про соціально-психологічні особливості розвитку кар'єри поліцейського.

Сьогодні закріплює нам нові суспільні правила розвитку та закони його існування, в даних умовах особистість розглядається в історичному значенні зовсім по-іншому. Професійна діяльність юриста на сьогодні – це специфічні взаємовідносини з нестабільним суспільством, яке вимагає високого ступеня готовності виконання відповідних завдань в досягненні поставленої мети. Тому професійна діяльність правозахисників потребує відповідного рівня соціального мислення та емоційної стабілізації, самостійності дій, гнучкості поведінки та уміння, підкріплене навичками зберігати контроль і самоконтроль у неординарних ситуаціях, мати в собі почуття відповідальності. А отже, існує відповідний зв'язок між самореалізацією фахівця та соціально-психологічними проце-

сами, що відображаються в свідомості його особи, а це здобутки власного потенціалу, реальне сприйняття та оцінювання особистих задатків розвитку таланту, що відповідає професіональним втіленням у вигляді самовдосконалення та ефективної самореалізації у діяльності, в прагненні до більш високого рівня.

Оскільки для України європейська інтеграція – це свідомий та необхідний вибір, звернення до європейських культурних і політичних традицій є надзвичайно важливим. Посилення інтеграції в загальноєвропейське інтелектуально-освітнє середовище вимагає не тільки впровадження в освіті європейських норм і стандартів, адаптації української освітньої системи до європейської, а й наповнення змісту навчання євроінтеграційною тематикою. Важливою особливістю епохи глобалізації, є взаємодія універсальності, подібності націй з одного боку, і унікальності, самотності життя кожного народу з іншого. Не можна уявити жодну цивілізацію країни поза зв'язком з рештою світу. головних показників життєздатності його культури Це не лише збагачує свою націю, облагороджуючи її, а й дозволяє відкрито ділитися своїми історичними, духовними цінностями з іншими, забезпечуючи взаємодію та взаєморозуміння людей.

Широкий розвиток інтеграційних процесів у світі відбувся у зв'язку з глибокими змінами в суспільному, політичному та економічному житті людства в цілому та системи освіти окремо. У нових умовах перед країнами, що об'єднуються, постала проблема тісної економічної та політичної інтеграції при одночасному збереженні культурних традицій та національних особливостей. Це, у свою чергу, знаходить відображення в особливостях сучасного етапу розвитку української педагогічної науки та практики, що перестала бути закритою, ізольованою від міжнародного досвіду.

У результаті впливу євроінтеграційних процесів особливого значення набули питання, пов'язані з обґрунтуванням нових підходів до формування професійної освіти та підготовки фахівців до забезпечення психо-соціальної захищеності громадян, створення емоційно сприятливого середовища у всіх сферах життя, відсутність корупції та недопущення дискримінації. Система професійної освіти на даний час, спрямована на задоволення потреб стейкхолдерів та індивідуальних потреб особистості у здобутті сучасних і затребуваних на ринку праці кваліфікацій, підготовку конкурентоспроможних кваліфікованих робітників і молодих спеціалістів.

ВИСНОВКИ

Набуття Україною незалежності поставило на порядок денний можливість реалізації споконвічного прагнення українського народу до творення суверенної та соборної національної держави.

Формування та розвиток української державності відбувалось шляхом вирішення двох стратегічно важливих завдань. По-перше, розбудова суверенної та соціально справедливої національної держави, а по-друге, утвердження України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин, що своєю чергою потребувало вступу до універсальних та регіональних інтеграційних міждержавних об'єднань, які мають визначальний вплив на сучасні міжнародні відносини.

Визначаючи характерні особливості і зміст трансформаційних перетворень у процесі розбудови незалежної України, маємо підкреслити, що вони відбувалися шляхом трансформації державних, соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних інститутів та інституцій радянського періоду.

Тож основними напрямками розбудови суверенної, національної держави стали демонтаж тоталітарних політичних структур, формування трьох основних гілок влади – законодавчої, виконавчої, судової, утворення управлінських структур на місцях, налагодження ефективної взаємодії місцевої та центральної влади, трансформація централізованої державної економіки в багатоукладну, ринкову, орієнтовану на соціальні потреби суспільства; національне відродження й розбудова міжнаціональних відносин в Україні; утвердження міжнародно-правової суб'єктності Української держави.

Протягом першого десятиріччя свого незалежного існування та розвитку Українська держава пройшла тяжкий шлях кардинальних змін у всіх сферах та із соціалістичної республіки у складі колишнього СРСР перетворилася на повноцінну державу зі сформованим державним апаратом, правовою системою, власною економікою, фінансово-грошовою системою, Збройними Силами, політичними та культурно-освітніми інституціями.

Водночас становлення і зміцнення незалежної держави, демократичні перетворення супроводжувалися складними і суперечливими процесами ринкових реформ, формуванням багатоукладної

економіки і нової соціальної структури суспільства з відповідними інтересами та цінностями.

З часу проголошення незалежності Українська держава стратегічним пріоритетом свого розвитку визначила європейський цивілізаційний вектор. Отже, невід'ємною складовою і визначальним чинником у процесах державотворення став євроінтеграційний напрям розбудови Української держави, який визначається як процес економічного і політико-правового зближення України з європейськими міждержавними структурами і який має завершитися вступом України до Європейського Союзу. Підсумовуючи генезу євроінтеграційного поступу нашої держави, маємо зазначити, що намір України розбудовувати відносини з ЄС на принципах інтеграції вперше було проголошено у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України».

Надалі визначальним етапом на шляху нашої держави до ЄС стало підписання 14 червня 1994 року Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, яка стала першою правовою основою відносин між Україною та ЄС й започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. У рамках Угоди про партнерство та співробітництво було визначено сім пріоритетів співпраці між Україною та ЄС: енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція та внутрішні справи, наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій та космосу. Водночас необхідно зазначити, що це була перша угода, укладена ЄС з державами колишнього СРСР.

Наступними кроком на євроінтеграційному напрямі у розбудові української державності є початок у березні 2007 року переговорів між Україною та ЄС щодо Угоди про асоціацію і поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, відповідно до Плану дій Україна-ЄС. Як відомо, метою цієї Угоди є створення зони поглибленої та всеосяжної вільної торгівлі між Україною та ЄС, посилення співробітництва у політичній і економічній сферах, доступ українських суб'єктів підприємницької діяльності до внутрішнього ринку ЄС, а також адаптація українського законодавства до права ЄС.

Необхідно зазначити, що важливим законодавчим актом, який визначив політико-правові засади процесу розбудови відносин України з ЄС, став Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Відповідно до статті 11 цього Закону однією з основоположних засад зовнішньої політики України є «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»⁴¹⁰.

Відмова тодішнього Президента В. Януковича підписувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС у листопаді 2013 року на саміті Східного Партнерства у Вільнюсі (Литва) стала катализатором масових протестів, які згодом переросли у Революцію Гідності.

На завершальному етапі підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося у два етапи. Зокрема, 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту. Зокрема, підписані Преамбула, Стаття 1, Розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. Надалі 27 червня 2014 р. під час засідання Ради ЄС тодішнім Президентом України П. Порошенком та керівництвом ЄС і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС була підписана економічна частина Угоди – Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ (її повна назва – «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами»). 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Першого вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації парламентами всіх 28 держав-членів ЄС Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі.

⁴¹⁰ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

При цьому маємо підкреслити, що, за визначенням уряду нашої держави, Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Підтвердженням цього є те, що обсяг угоди – 486 статей з 44 додатками, трьома протоколами і спільною декларацією. Її офіційний текст налічує приблизно 2000 сторінок. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні⁴¹¹. А за своїм сутнісним змістом Угода про асоціацію має на меті поглиблення політичних та економічних відносин між Україною та ЄС через створення розширеного інституційного механізму і закріплення нових положень щодо зближення законодавства шляхом наближення українського законодавства до *acquis* ЄС та застосування великого обсягу *acquis* ЄС у правовій системі України.

У цьому контексті надзвичайно важливим кроком на шляху законодавчого забезпечення євроінтеграційного поступу держави став Закон України від 7 лютого 2019 року «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору)». Зазначеним законодавчим актом було внесено зміни до Конституції України в частині закріплення незворотності стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Широкомасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України, зумовила інтенсифікацію процесу євроінтеграції України. Відтак, уже 28 лютого 2022 року, через п'ять днів після того, як росія розпочала повномасштабну неспровоковану та невинуватну агресію, Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. Надалі, 16 червня 2022 року Європейська комісія опублікувала висновок, у якому рекомендувала надати Україні статус кандидата в ЄС, а 23 червня цього ж року Європейська рада – орган, до якого входять лідери всіх країн-членів ЄС, – офіційно надала Україні статус кандидата на членство в ЄС.

⁴¹¹ Угода про асоціацію. Інформаційний матеріал Урядового порталу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciu>

Зазначене поставило на порядок денний виконання нашою державою семи рекомендацій у сфері судової реформи, антикорупції, деолігархізації, боротьби з відмиванням брудних грошей, медіа, захисту прав національних меншин, які вона першочергово повинна виконати на шляху до членства України в ЄС.

Як наслідок, 25 червня 2024 року розпочались офіційні переговори про вступ України до Євросоюзу. Зазначимо, що ці переговори – передостання і найскладніша стадія євроінтеграції, після якої лишається останній етап – схвалення Радою ЄС, Європарламентом і підписання договору.

Узагальнюючи основні напрями державотворчої політики держави в контексті подальших кроків на шляху євроінтеграції України, маємо зазначити, що прорітетними з них є вирішення проблем макроекономічної політики, структурні реформи, спрямовані на відновлення економіки та фінансової стійкості держави, подальші інституційні зміни в системі державного механізму, що передбачає системні та ефективні дії у сфері реалізації антикорупційної політики, реформи правоохоронних органів, підвищення спроможностей державних та регіональних інституцій.

Створення незалежної держави потребувало розбудови сучасної правової системи та законодавчої бази для ефективного правового регулювання якісно нових за своєю спрямованістю і змістом економічних, соціальних та політико-правових відносин. Відтак, з часу проголошення незалежності України, розпочався інтенсивний процес створення національної законодавчої бази, яка б забезпечила повноцінне функціонування та розвиток українського суспільства. Складність цього процесу і масштаб необхідних законодавчих змін обумовлювалась тим, що на момент проголошення незалежності майже 80 відсотків суспільних відносин регулювалися союзним законодавством⁴¹².

Підсумовуючи, слід зазначити, що за роки незалежності в Україні сформовано законодавчий масив та здійснені заходи щодо впорядкування законодавства, якими були закріплені засади розбудови демократичної, правової та соціальної Української держави. У зв'язку з цим винятково важливе значення для утвердження української державності, інтенсифікації процесів державотворен-

⁴¹² Подковенко Т.О. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 40–45.

ня і правотворення мало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України. Вона стала фундаментом правової системи держави, її системи законодавства, а також визначальним чинником забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності, консолідації українського суспільства, формування і розвитку інститутів державної влади, становлення громадянського суспільства, забезпечення прав людини і громадянина. Важливе політичне і правове значення прийняття Конституції полягає в тому, що вона знаменувала завершення процесу правового оформлення української державності.

Здійснений аналіз проблем реформування правової системи дозволяє висновувати, що правова система України на сучасному етапі державотворення має багаторівневу і високоорганізовану структуру, яка дозволяє забезпечує більшою мірою внутрішню узгодженість, юридичну єдність і цілісність законодавства держави. Разом з тим, необхідність вирішення нагальних завдань подальшої розбудови української державності, серед яких найбільш значущими є проведення парламентської, адміністративної і судової реформ, правової, адміністративно-територіальної та реформи місцевого самоврядування потребує системної правотворчої діяльності, спрямованої на в розробку теоретико-прикладних основ законодавчої, виконавчої, судової та інших видів державної влади, високого рівня наукового забезпечення їхнього реформування, формування чіткої, внутрішньо узгодженої системи законодавства. Основним правовим інструментарієм у вирішенні цих концептуальних завдань є систематизація й уніфікація, вдосконалення структури законодавства, гармонізація національного законодавства з міжнародним правом.

Водночас *матеріали здійсненого дослідження дозволяють* визначити окремі напрями подальшого розвитку національної правової системи, а саме: формування на загальнотеоретичному (філософському, соціологічному, загальноправовому) рівнях нової парадигми змінюваного звіту, адаптація загальнодержавних та соціальних інститутів до нових умов та викликів, що постали перед людством у ХХІ столітті; формування новітніх напрямків наукових досліджень у правовій сфері пов'язаних із кіберпростором, зростанням обсягів правовідносин із використанням глобальної мережі Інтернет, віртуального простору, формування таких напрямів

правової науки як «кіберправо», «кібербезпека», «кіберзлочинність» тощо; зростання ролі нормотворчої функції права, спрямованої на правове врегулювання нових суспільних відносин, усунення прогалин у законодавстві, видалення застарілих норм, удосконалення понятійного апарату на нормативному рівні; глобалізація суспільних відносин зумовлює системні зміни у питаннях співвідношення міжнародного та національного права, інтеграція (конвергенція) правових систем, поява нових суб'єктів правовідносин, трансформація самих правовідносин, а також форм і способів правореалізації; розвиток національної правової системи як складного багатогранного процесу, спрямованого на формування нових явищ правової дійсності, встановлення, зміну та усунення застарілих правових норм, які забезпечують належне врегулювання суспільних відносин, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гармонійне поєднання інтересів держави та особи; розвиток загальнотеоретичного розуміння загальних засад становлення держави та права, поява нових та удосконалення існуючих теорій (концепцій) походження держави та права (як приклад, у 2019 році у вітчизняній правовій науці було запропоновано корупційну теорію походження держави).

Серед зовнішніх факторів, які впливають на означений процес – чільне місце посідає загальноєвропейська система цінностей. Відтак, нинішній період розвитку української правової системи відзначається зближенням її з європейськими міждержавними правовими системами.

Отримані результати свідчать про те, що подальший розвиток національної системи права на галузевому рівні відбувається двома шляхами: диференціація існуючих «класичних» галузей права та виокремлення відносно самостійних галузей права; появи принципово нових галузей права зі своїм предметом та методом правового регулювання (інформаційне право, кіберправо тощо).

Невід'ємною складовою процесів державотворення незалежної України є формування судової гілки влади, незалежність якої є невід'ємною частиною фундаментальних демократичних принципів поділу влади та верховенства права. Результати проведеного нами дослідження історико-правових та організаційно-правових аспектів становлення, особливостей і тенденцій розвитку судової влади та системи правосуддя та їх ролі й значення у державотворчому про-

цесі в контексті євроінтеграційного поступу України дозволяють дійти висновку, що за роки незалежності сформовано основне законодавче поле функціонування судової влади та системи правосуддя.

Як уже вказувалося, нормативно-правова база національного законодавства, що регулює судову діяльність, своїми складовими має низку законів та інших нормативно-правових актів, які дозволили утвердити судову владу як незалежну гілку влади в системі поділу влади у демократичному суспільстві, охоплюють організацію судової системи і визначають порядок діяльності судів, на принципово новому рівні визначили статус суду, поширили юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі.

В умовах протидії триваючій агресії Російської Федерації проти України подальше реформування системи правосуддя є важливим чинником удосконалення національних механізмів публічної влади, забезпечення виконання всіх вимог на шляху до членства України в ЄС. Зазначене потребує подальшого вдосконалення законодавства та проведення низки інституційних реформ спрямованих на створення умов для належного забезпечення діяльності судової влади, вдосконалення системи судоустрою, підвищення ефективності судового захисту, гармонізацію законодавства України про судову владу з відповідним законодавством ЄС, впровадження в організацію роботи у цій сфері міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу.

Серед основних пріоритетів у реформуванні судової влади, які закладаються в Концепцію розвитку системи правосуддя на 2024–2026 роки – забезпечення сталого функціонування судової влади і її подальший розвиток; забезпечення інституційної спроможності судового врядування; забезпечення незалежності суддів; підвищення інституційної спроможності та реформування Державної судової адміністрації; вирішення питання з призначенням нових суддів на посади; оновлення та затвердження нової мапи «оптимізованих» судів; обрахунок збитків, які судова влада понесла під час бойових дій; створення та запуск роботи Вищого адміністративного суду.

Реалізація зазначених завдань забезпечить утвердження в Україні верховенства права та впровадження європейських та міжнародних стандартів у національну систему судового устрою і судочинства.

Євроінтеграційний вектор розвитку української держави серед низки завдань, які визначені ЄС для набуття Україною повноцінно-

го членства в цій організації, одне з найважливіших місць займає реформа правоохоронних органів. В цьому контексті пріоритетним напрямом державної політики у цій сфері є виконання четвертої рекомендації, частиною якої є ухвалення всеосяжного стратегічного плану реформування всього правоохоронного/правозастосовчого сектора як частини ширшого безпекового блоку України. На виконання зазначеної вимоги Указом Президента України від 11 травня 2023 р. схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. Комплексний стратегічний план має на меті підвищити пріоритетність реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони, забезпечити його модернізацію й приведення у відповідність із стандартами, яких повинна досягти Україна на шляху до членства у ЄС. Безумовно, активна діяльність всіх складових системи органів правопорядку щодо реалізації основних завдань, визначених у цьому стратегічному нормативному акті дозволить системно та послідовно здійснювати роботу щодо реформування їх діяльності в сучасних, надзвичайно складних умовах воєнного стану та подальшого євроінтеграційного поступу України. При цьому стратегічними пріоритетами у реформуванні системи органів правопорядку, як це і визначено Комплексним стратегічним планом є дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод; послідовна кримінальна політика; оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права; система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів; комплексна цифрова трансформація; відкритість, прозорість, підзвітність і незалежність.

Євроінтеграційний напрям розвитку української державності своєю складовою має також впровадження європейських норм і стандартів в освіті, що своєю чергою вимагає посилення організації підготовки сучасного фахівця відповідно до вимог міжнародного співтовариства. Відтак, посилення інтеграції в загальноєвропейське інтелектуально-освітнє середовище вимагає не тільки впровадження в освіті європейських норм і стандартів, адаптації української освітньої системи до європейської, а й наповнення змісту навчання євроінтеграційною тематикою.

Зазначене потребує вивчення європейського досвіду та визначення пріоритетів у педагогіці вищої школи, а також перегляду підходів, що включають використання різних методичних підходів у навчанні, серед яких можна виокремити: формування професійної майстерності викладача закладу вищої освіти; формування системи комунікації у сфері гендерної рівності; забезпечення білінгвального підходу викладання професійно-спрямованих предметів майбутніх фахівців; пошуку ресурсів іншомовної комунікації професійного спілкування фахівців правоохоронної сфери за період підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Зазначене дозволяє реалізовувати євроінтеграційні підходи у формуванні професійно необхідних компетентностей майбутніх спеціалістів за час підготовки у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. До з'ясування смислу напису над конхою центральної апсиди Софії Київської. Софія-Логос. Словник. 3-е видання. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. С. 280–317.
2. Адорно Т. Теорія естетики / пер. з нім. П. Таращук. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.
3. Андрущенко Т.В. Ціннісна палітра європейського простору освіти (український вимір). *Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 4. С. 107–113.
4. Арендт Г. Становище людини. Львів: Літопис, 1999. 254 с.
5. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 489 с.
6. Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 239 с.
7. Бабко В.В. Інститут переведення суддів до іншого суду: актуальні питання та перспективи реалізації. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4 (81). С. 3–7.
8. Бабко В.В. Удосконалення системи кар'єрного просування суддів: національний та зарубіжний досвід. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 111–116.
9. Бабко В.В. Міжнародні стандарти дотримання принципу незмінюваності суддів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 227–233.
10. Бабко В.В. Особливості забезпечення принципу незмінюваності при призначенні на посаду судді конституційного суду України. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 459–463.
11. Баранов О.А. Трансформація правових систем – засаднича умова сталого розвитку. *Інформація і право*. 2023. № 2(45). С. 9–32.
12. Барановська Л.В., Саражинська І.А. Формування професійно-мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців законоохоронної сфери. *Мовні концептуальні проблеми української лінгвістики: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. № 8. Ч. 1. С. 45–50.
13. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності / пер. з англ. О. Буценка. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 280 с.

14. Браженко К.В. Інститут правового статусу людини та громадянина в європейському праві: загальна характеристика. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Львів, 18 листопада, 2022 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 113–114.

15. Браженко К.В. Основні риси правової системи України: актуальні теоретико-правові аспекти. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Львів, 18 листопада, 2022 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 141–143.

16. Булкат М.С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 444 с.

17. Бюро економічної безпеки України. Офіційний вебсайт. Інформація. БЕБ долучилося до наради щодо обговорення процесу вступу України до Європейського Союзу. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-doluchylosia-do-narady-shchodo-obhovorennia-protsestvstupu-ukrainy-do-ievropeiskoho-soiuzu>

18. Вассиян Ю. Суспільно-філософські нариси. Чикаго: Вид-во «Самостійної України», 1958. 92 с.

19. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / перекл. з нім. Київ: Основи, 1994. 261 с.

20. Веденеев В. Политическая культура постсоветских обществ: традиции, либеральные ценности и перспективы. Кривой Рог: Миснерал, 2002. 194 с.

21. Велика Українська Енциклопедія. URL: ВУЕ <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>

22. Велика юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.

23. Верховна рада України. Офіційний вебпортал. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Бюро економічної безпеки України». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331

24. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал. Подання до проєкту закону № 3196-д «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243

25. Верховний Суд України. Офіційний вебсайт. Історія Верховного Суду України. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E)

26. Вища рада правосуддя. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні щорічна доповідь за 2023 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 27 червня 2024 року № 1999/0/15–24. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf

27. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності: історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. 375 с.

28. Вознюк Т. Феномен міста. Львів: Незалежний культурологічний журнал «І», 2009. 334 с.

29. Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів / пер. з польськ. В.Ф. Саган. Київ: Ніка-Центр, 2012. 320 с.

30. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / пер. з нім. В. Купліна. Київ: Дух і Літера, 2011. 280 с.

31. Гантінгтон С.П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.

32. Гарасимів Т. Правові аспекти реформування системи МВС України: Сучасні виклики та шляхи вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 1 (29). С. 48–55.

33. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку 1914–1991. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 544 с.

34. Головаха Є.І. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С. 26–30.

35. Горюнова Є.О. Євроінтеграція: навч. посіб. Київ: Академ-видав, 2013 с.

36. Григоріів Н. Українська національна вдача. Вінніпег; Манітоба: Видання Української видавничої спілки в Канаді, 1941. 61 с.

37. Гринюк В.О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2(6). С. 1–15. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>
38. Гриценко І.С., Погорецький М.А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 23–27.
39. Гришук О.В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти: монографія. 2-е вид., доопрац. і допов. Київ: Ваіте, 2020. 530 с.
40. Губер В. Юдео-християнська традиція. Культурні цінності Європи / за ред. Г. Йоаса і К. Вігандта; пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 552 с.
41. Гусев В.І.І. Кант: філософське обґрунтування ідеї миру. *Наукові записки НАУКМА: філософія та релігієзнавство*. Київ: 2000. Т. 18. С. 8–16.
42. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ: ППС-2002, 2007. С. 222–223.
43. Дані соціопитування Фонду «Демініціативи» та Центру Разумкова 11–16 травня 2016 року URL: <https://novynarnia.com/2016/05/25/sotsopituvannya-za-rik-politsiya-rizko-narostiladoviru-lideri-nedoviru-prokuratura-y-sudi/>
44. Декларація про державний суверенітет України: прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 31. Ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
45. Декларація Шумана 1950. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.* Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д-Й. 744 с.
46. Денисюк Л.М. Проблема сутності цінностей у наукових дослідженнях. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. Київ: Вид-во НАУ «НАУ-друк», 2009. Вип. 2. С. 35–39.
47. День, заради якого працювали всі: Україна розпочала переговори про вступ до ЄС. URL: <https://www.president.gov.ua/news/den-zaradi-yakogo-pracyuvali-vsi-ukrayina-rozpochala-peregov-91749rl>
48. Державна прикордонна служба України. Офіційний вебсайт. В Україні запрацював координаційний центр інтегрованого управління кордонами. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20video%20-v-ukraini-zapracuyav-koordinaciyui-centr-integrovanogo-upravlinnya-kordonami/>

49. Державна прикордонна служба України. Офіційний вебсайт. Європейська інтеграція. Європейська Агенція прикордонної та берегової охорони FRONTEX. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-upravlinnya-operativnim-spivrobitnictwom-na-zovnishnih-kordonah-derzhav-chleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/>

50. Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 роки: Указ Президента України від 13.12.2003 р. № 1433/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 51. Том 1. Ст. 74. Ст. 2663.

51. Державне бюро розслідувань. Стратегічна програма діяльності ДБР 2022–2026. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/strategichna-prog.pdf>

52. Державне бюро розслідувань. Річний звіт про діяльність за 2023 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2023-rik.pdf>

53. Деякі питання моніторингу виконання матриці реформ: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2024 р. № 634. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP240634?an=1>

54. Діп І. Ю. Договір про створення Конституції Європи як етап у поглибленні інтеграції держав-членів Європейського Союзу. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наук. вид.* 2023. № 4. С. 533–536.

55. Договори і постанови прав і свобод військових між Яснотельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

56. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: монографія. Київ: Либідь, 2001. 334 с.

57. Донцов Д. Справа унії. Шляхи. 1916. № 5. С. 54–70.

58. Донцов Д. Церква і націоналізм. Літературно-науковий вістник. 1924. Т. 83. Кн. 5. С. 75–82.

59. Донцов Д. Кардинал Мерсіє – слуга Бога і нації. Київ: СУМ, 1992. 78 с.

60. Донцов Д. «Той перший» (Пам'яті Петра Великого). Літературно-науковий вістник. 1925. Т. 86, Кн. 3. С. 257–262.

61. Дорош С. «Армія. Мова. Віра». Як гасла Порошенка стали гаслами Зеленського. BBC News Україна. 17 січня 2023. URL: <https://bbc.com/ukrainian/features-64175314>

62. Економічні пріоритети модернізації в Україні з урахуванням інтеграційного досвіду країн Центрально-Східної Європи / за ред. О.М. Балакіревої; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2015. С. 6–13.

63. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2003–2013.

64. Енциклопедія історії України. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Konstitutsiya_Ursr_1937

65. Єврокомісія оцінює готовність України до переговорів про вступ – чотири з семи умов виконані. URL: <https://suspilne.media/611485-radio-svoboda-evrokomisia-ocinue-gotovnist-ukrainido-peregovoriv-pro-vstup-cotiri-z-semi-krokiv-vikonani/>

66. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків: Право, 2016. 536 с.

67. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

68. Жовква І.І. Критерії членства СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. Київ, 2010. 84 с.

69. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери: колектив авторів. Київ: 2017. 172 с.

70. Жук Т.В. Гендерні стереотипи в радіопрограмах: на матеріалі контенту радіостанції «Громадське радіо». 58 с. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/student_nauka/2018–2019/zhurn_roboty/08.pdf

71. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 2 / керівник, відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 712 с.

72. Заяц М. Чи універсальні європейські цінності? *Україна та цінності Європи: культура, політика, освіта*: матеріали Між-

нар. наук. конф. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. 128 с.

73. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf

74. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2017/03/03/42/Zvit_Ykrayina_YES_2016.pdf.

75. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2023 рік. Вебсайт Кабінету Міністрів України. URL: <http://surl.li/warnq>

76. Зозуля Є.В. Міжнародне співробітництво органів внутрішніх справ України: історико-правове дослідження: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 782 с.

77. Зозуля Є.В. Міжнародне співробітництво в контексті реалізації програм реформування системи органів внутрішніх справ України (історико-правовий огляд). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 22–26.

78. Зозуля Є.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 19–31.

79. Інтернет. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>

80. Ірина Мудра розповіла, які проблеми судової влади будуть вирішуватися першочергово: пріоритети Офісу Президента. Судово-юридична газета. 28 квітня 2024. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/299205-irina-mudraya-rasskazala-kakie-problemy-sudebnoy-vlasti-budut-reshatsya-v-pervuyu-ochered-prioritety-ofisa-prezidenta#google_vignette/

81. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ: Лібра, 2001. 400 с.

82. Кабінет Міністрів України. Матриця реформ. 2024. URL: <https://reformmatrix.mof.gov.ua/>

83. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.

84. Карась А. Філософія громадського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях. Київ: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 520 с.

85. Кафта А.А. Правова система України в умовах інформатизації: напрями трансформації. *Імперативи розвитку цивілізації*. 2015. № 2. С. 120–122.

86. Кеда М.К. Право як вища справедливість: «Трактат про встановлення миру у світі християнському» Іржі Подебрада. Подебрад І. Трактат про встановлення миру у світі християнському / пер. І.С. Андрусишин, А.С. Крилової; передм, вступ. ст. М.К. Кеда. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 28 с.

87. Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії / пер. з нім. О. Мокровольський. Київ: ВНТЛ-Класика, 2013. 140 с.

88. Киричук О.В. Ментальність: сутність, функції, генеза. Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали міжнар. наук.– практ. конф., м. Луцьк, 18–23 черв. 1994 р. Київ; Луцьк, 1994. Ч. I. С. 7–20.

89. Колюх В.В. Трансформація судової системи України на основі Конституції України 1996 року з наступними змінами. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 26–32.

90. Комзюк В.Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електронне наукове видання. С. 88–92. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/16.pdf>

91. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: схвалений Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>

92. Комуникативний інтерактивний практикум «Military English in Use» (для військових, кому потрібно володіти військовою термінологією) /укл.: Лопатинська І.С., Мирошниченко Н.О., Дзевицька Л.С. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2024. 47 с.

93. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. Каталог позицій Конституційного Суду України (за ухвалами 1997–2017 років). URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/konstytuciya-ukrayiny-1>

94. Конституція Західно-Української Народної Республіки [проект Станіслава Дністрянського] 1920. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html>

95. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

96. Конституція Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»). Верховна Рада України. Законодавство України. Електронний кабінет. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text>

97. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. Верховна Рада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

98. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування та етапи становлення: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2001. 448 с.

99. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 42 с.

100. Костомаров Н.И. Две русские народности / обраб. текста, ред. А.П. Ковалева; предисл. В.А. Дорошенко. Киев; Харьков: Майдан, 1991. 71 с.

101. Котляр М.Ф. Договори Київської Русі з Візантією. *Енциклопедія історії України*. Т. 2: Г-Д / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dogovory_KR_z_Vizantieyu

102. Краснова В. Як українська благодійність змінює національну свідомість. Громадський простір: 14.10.2022. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-ukrajinska-blahodijnist-zminyuje-natsionalnu-svidomist>

103. Куденхофе-Калергі Р.Н. Пан'європа: маніфест / пер. з нім. М. Кулика. Чернівці, 2022. 100 с.

104. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Port-Royal, 2001. 228 с.

105. Куц Г. Лібералізм класичний і сучасний: спільне та відмінне. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 5 (49). С. 120–130.

106. Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні. Сучасність. 1992. № 6. С. 83–85.

107. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті Є.Х. Чикаленка «Де вихід?»). Нью-Йорк: Булава, 1954. 154 с.

108. Липинський В. Релігія і Церква в історії України. Нью-Йорк: Булава, 1956. 111 с.

109. Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квіт. 1928 р. Сучасність. 1992. № 6. С. 63–76.

110. Лісна І.С. Загальнотеоретичний підхід до визначення понять «судова влада» та «судова система». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2(23). С. 3–6.

111. Ліхтей І. Проект «Договору про встановлення миру в християнському світі» гуситського короля Їржі з Подебрад. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 1999. Вип. 4. С. 87–97.

112. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 448 с.

113. Магочій П.– Р. Україна: історія її земель та народів / наук. ред. С. Біленький; пер. з англ.: Е. Гайдель та ін. Вид. 2-е, допов. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.

114. Магістерська програма подвійних дипломів «LLM штучний інтелект, цифрове та кіберправо». Вебсайт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.edu.ua/uni/magisterska-programa-podvijnyh-dyplomiv-llm-shtuchnyj-intelekt-cyfrove-ta-kiberpravo/>

115. Маєр К. Греко-римська традиція. Культурні цінності Європи / за ред. Г. Йоаса і К. Вігандта; пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 552 с.

116. Мажара Г.А., Капустян В.О. Ірраціональні стратегії в умовах часткової інформованості гравців на прикладі індивідуально-оптимальних рівноваг. Академічний огляд. 2019. № 2 (51). С. 61–68.

117. Малишев Б.В. Правосуддя і судова правотворчість: Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / відп. ред. В.С. Бігун. Київ: Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права», 2009. 316 с.

118. Мартянова С.М. Поняття та зміст міжнародного права: історико-правовий огляд. *Вісник Херсонського університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 135–137.

119. Махновський І. Правові аспекти розвитку соціальної держави в Україні: на шляху євроінтеграції. *Право України*. 2006. № 8. С. 118–122.

120. Маньогра В.В. Реформування правової системи України під впливом міжнародного права. *Інформація і право*. 2021. № 3(38). С. 35–40. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/243801>

121. Мере Ж. Принципи суверенітету. Історія та основи нової влади / пер. з фр. Л. Кононовича. Львів: Кальварія, 2003. 216 с.

122. Мисюра Т.М. Місто як предмет філософсько-культурологічної рефлексії: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Київ, 2011.

123. Міністерство внутрішніх справ України. Офіційний вебсайт. Наші партнери. URL: <https://mvs.gov.ua/jevropeiska-integraciia/nasi-partneri>

124. Національна поліція підготувала проект стратегії розвитку відомства до 2023 року. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/natsionalna-politsiya-pidgotuvala-proekt-strategii-rozvitku-vidomstva-do-2023-roku>

125. Нелін О.І. Правові аспекти євроінтеграційних процесів в Україні й адаптація вітчизняного законодавства про туризм до законодавства Європейського Союзу. *Юридична Україна*. 2023. № 10. С. 5.

126. Нісбет Р. Плюралістичне розуміння суспільства. КОНСЕРВАТИЗМ: Антологія. 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 332–361.

127. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / переклад: А. Онишко. Київ: Видавничий союз «Андронум», 2022. 220 с.

128. Оборотов Ю.М. Євразійська правова сім'я: перетворення нашого права. *Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика*: матеріали міжнар. наук.– практ. конф., присвяченої 4-й річниці Конституції України, 1–3 черв. 2000 р., м. Ужгород / голов. ред. Г.М. Курій. Ужгород, 2000. С. 195–198.

129. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 38 с.

130. Оксамитна С. Гендерні відмінності у сфері зайнятості, освіти та навчання в Україні в контексті Угоди про асоціацію. Київ: Києво-Могилянська академія, 2018. 35 с.

131. Олійник А.С. Конституційне законодавство України: гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001. 77 с.

132. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. Вибрані твори. Київ: Основа, 1994.

133. Основний Державний Закон Української Народної Республіки (проект Урядової Комісії по виробленню Конституції

Української Держави) 1920. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1920_22.html

134. Офіційний вебпортал Національної поліції України. План основних заходів Національної поліції України на 2024 рік. URL: <https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/plan%20zahodiv2024.pdf>

135. Офіційний вебсайт Донецького державного університету внутрішніх справ. URL: <https://dnuvs.ukr.education/novyny/udonduvs-vidbuvsya-pershuj-vypusk-policzejskyh-oficzeriv-gromad>

136. Офіційний вебсайт Донецького державного університету внутрішніх справ. URL: <https://dnuvs.ukr.education/novyny/mariupol/ya-tut-shhob-dopomagaty>

137. Охотницька Н.В. Становлення судової системи України (1991–2012 р.р.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. 212 с.

138. Панафідін І.О. Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Дніпропетровськ, 2014. 200 с.

139. Пасько Я.І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2008. 272 с.

140. Пасько Я. Історичні аспекти урбанізації. Соціологія міста: навч. посіб. / за заг. ред. О.К. Міхеєвої. Донецьк: вид-во «Ноулідж», 2010. 464 с.

141. Петрушина Т. Про ментальність українського етноса. Соціальні виміри суспільства: Збірник наукових праць. Київ: Інститут соціології НАН України, 2011. Вип. 3 (14). С. 399–429.

142. Пехник А.В. Розподіл влади: сучасний погляд. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 60. С. 37–49.

143. Питання реформування органів внутрішніх справ України: розпорядження Кабінету міністрів України від 22.10.2014 р. № 1118- р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80#Text>

144. Підмогильний В.П. Місто: роман, оповідання. Київ: Молодь, 1989. 448 с.

145. Пітерзе Ян Недервеєн. Глобалізація як гібридизація. Глобальні модерності / за ред. Ф. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2008.

146. План дій «Україна – Європейський Союз» Європейська політика сусідства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693/print

147. План заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки від 21 липня 2021 р. № 831-р. *Офіційний вісник України*. 2021 р. № 61. Ст. 17. Ст. 3842.

148. Подковенко Т.О. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 40–45.

149. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламент. вид., 2011. 808 с.

150. Політичні партії в Україні: скільки зареєстровано та скільки беруть участь у виборах (за даними сайту «Слово і діло», 15 лютого 2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/infografika/polityka/politychni-partiyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchast-vyborax>

151. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: в 2 т. / перекл. з англ. О. Коваленка. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 444 с.

152. Постанова Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про співробітництво України та ЄС, ухваленій 28 листопада 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-IV#Text>

153. Постанова Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про стан та перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС та Митним союзом, ухваленій 19 травня 2002 року. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/6756653634445.pdf>

154. Право Європейського Союзу / за заг. ред. Муравйова В.І. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 970 с.

155. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія /А. М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода та ін.; відп. ред. В.С. Бігун. Київ: Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права», 2009. 316 с.

156. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

157. Про вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 7–8. Ст. 50.

158. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 25. Ст. 146.

159. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

160. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України»: Закон України від 13.07.2021 р. № 1629-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 40. Ст. 326.

161. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань: Закон України від 03.12.2019 р. № 305-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-20#Text>

162. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: Закон України від 14.07.2021 р. № 1635-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 38. Ст. 320.

163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України: Закон України від 27.07.2023 р. № 3277-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 88. Ст. 327.

164. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21.06.2001 р. № 2531-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 40. Ст. 191.

165. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України 07.02.2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>

166. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 28. Ст. 532.

167. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року № 4017-XII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T401700?an=217>

168. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 6. Ст. 55.

169. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

170. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

171. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

172. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української Радянської соціалістичної Республіки від 24.10.1990 р. № 404-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 45. Ст. 606.

173. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

174. Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України: проект Закону України від 07.07.1998 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

175. Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України: проект Закону України від 12.08.1999 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

176. Про Конституційний Суд України: Закон України від 03.06.1992 р. № 2400-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1992. № 33. Ст. 471.

177. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 49. Ст. 272.

178. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text>

179. Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні: Заява. VIII (позачерговий) з'їзд суддів України. 07.12.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0005415-07#Text>

180. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: схвалено Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>

181. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1992. № 30. Ст. 426.

182. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

183. Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Указ Президента України від 30.08.2000 р. № 1033/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 35. Ст. 12. Ст. 1481.

184. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

185. Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів: Постанова Верховної Ради України від 03.02.1993 р. № 2979-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1993. № 15. Ст. 135.

186. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі: Постанова Верховної Ради України від 13.03.2014 р. № 874-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text>

187. Про початок діяльності Бюро економічної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.11.2021 р. № 1493-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-2021-%D1%80#Text>

188. Про правонаступництво: Закон України 12 вересня 1991 року № 1543-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1990. № 46. Ст. 617.

189. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України (БВР)*. 2002. № 27-28. Ст. 180.

190. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України (БВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

191. Про схвалення Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року: розпоряджен-

ня Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text>

192. Про утворення Державного бюро розслідувань: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2016 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text>

193. Про утворення Координаційного центру інтегрованого управління кордонами: постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2024 р. № 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2024-%D0%BF#Text>

194. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі: Указ Президента України від 16.11.2004 р. № 1417/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417/2004#Text>

195. Проект Конституції – Основних Державних Законів УНР (Отона Ейхельмана) 1921. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1921.html>

196. Раданович Н.М. Роль Конституції України в механізмі національної імплементації міжнародних стандартів прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3. Т. 1. С. 45–50.

197. Резнік В. Відповідальність проросійськи і проєвропейськи зорієнтованих громадян. Формування відповідального суспільства: держава, політичні рухи, бізнес. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. С. 149–172.

198. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk?s=232#top

199. Рено Ф. Політес. Просвітництва (закони, звички, манери) / пер. з фр., передмова, примітки В. Омельяничика. Київ: Стилос, 2016. 339 с.

200. Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 119–127.

201. Ржевська В.С. Ідея імперії як засобу підтримки миру у творах Данте Аліґ'єрі. *Право і суспільство*. 2023. Т. 2. С. 271–278.

202. Рікер П. Ідеологія та утопія. Київ: Дух і літера, 2005. 386 с.

203. Ріттер Й. Європеїзація як європейська проблема. Ріттер Й. Метафізика і політика / пер. з нім. Київ: «Юніверс», 2011. 344 с.

204. Рогова О.Г. Глобалізація та зміни правової системи України в умовах війни. *Публічне право*. 2022. № 3. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/28412>

205. Російсько-українська війна: рекомендаційний покажчик / уклад. Ю.І. Левченко; Міністерство освіти і науки України; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; Наукова бібліотека. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2022. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014–24 лютого 2022). 149 с.

206. Рум'янцев В.О. Судова система в Україні в період «української революції» 1917–1921 рр. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2314/1/100_5.pdf

207. Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування. *ДЕМОКРАТІЯ: Антологія* / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 25–40.

208. Сахань О.М., Шевчук Н.В. Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 177–196.

209. Себайн Дж.Г. Історія політичної думки / пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.

210. Семенов О.М., Насіленко Л.А. Професійна комунікативна підготовка майбутніх юристів: теорія і практика: монографія. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. 324 с.

211. Скрипник О.М. Розвиток ідей європейської єдності у 20–30-х рр. ХХ ст. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2017. № 1 (17). Т. 2.

212. Стефанчук М.М. Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 77: ч. 2. С. 276–282.

213. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163–2022-%D1%80#>

214. Стратегія інституційного розвитку Бюро економічної безпеки України до 2027 року: затв. наказом Бюро економічної безпеки України 01.01.2024 р. № 1. URL: <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/65dc908664ca8207193891.pdf>

215. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів Укра-

їни від 24.07.2019 р. № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text>

216. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. *Офіційний вісник України*. 2021 р. № 61. Ст. 17. Ст. 3842.

217. Стратегія розвитку Національної поліції на період до 2023 року. URL: <https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/uploads/public/61c/338/c50/61c338c5007b7888824154.pdf>

218. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / авт. кол.: В.С. Бігун, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, К.А. Віслобоков, О.А. Гавриленко, Л.О. Зайцев, А.Ю. Іванова, О.О. Малишев, І.В. Музика, В.Т. Окіпнюк, Є.В. Ромінський, О.О. Самойленко, М.І. Сірий, І.Б. Усенко (кер. кол.), М.Д. Ходаківський, Л.В. Худояр, О.Н. Ярмиш; НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. Київ: Наук. думка, 2014. 503 с.

219. Судова влада в Україні. Чернігівський районний суд Чернігівської області. URL: https://cn.cn.court.gov.ua/sud2523/pro_sud/istorsyd/

220. Супрун В.М. Корупційна теорія походження держави. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 75–80. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/nz-pravo-arhiv/586-general-information/naukovi-chasopysytsdpu/naukovi-chasopysy-pravo/publikatsii/10697-koruptsiyna-teoriya-pokhodzhennya-derzhavy>

221. Супрун В.М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2010. 20 с.

222. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. Дім «Киево-Могилянська академія», 2009. 208 с.

223. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / пер. з англ. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. 664 с.

224. Тенденції використання Інтернету у світі. URL: https://zhuk.ua/istoriyi-ta-fakty/tendentsii-vikoristannya-internetu-u-sviti/?srsltid=AfmBOopMiY-W8pTg1bNNFvkaA3nKWuBkI9oxxwiRa7ir2HX_7wylcNat

225. Терехов В.Ю. Діяльність правоохоронних органів України під час війни. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 352–357.

226. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії. Верховна Рада України. Законодавство України. Електронний кабінет. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18#Text>

227. 1917 рік – I, II та III Універсали Української Центральної Ради. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/170>

228. Томе Г. Ціннісний поворот у Європі з погляду емпіричних соціальних досліджень. *Культурні цінності Європи* / за ред. Г. Йоаса і К. Вігандта; пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 409–470.

229. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 262 с.

230. Уварова О.О., Дайнеко К.К. Захист прав жінок: юридичні інструменти забезпечення гендерної рівності в Україні: навч. посіб. Харків: 2019. 116 с.

231. Угода про асоціацію. Інформаційний матеріал Урядового порталу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu>

232. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (2014). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

233. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

234. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії, їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. Т. 1. № 75. С. 2125.

235. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2004. Т. 6: Т-Я. 768 с.

236. Удовика Л.Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 10.00.01. Київ, 2014. 44 с.

237. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Харків: Право, 2011. 552 с.

238. Україна має бути країною, яку запросять до Європейського Союзу, але рішення залишиться за нами – Президент. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 26 серпня 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-maye-butikrayinoyu-yaku-zaprosyat-do-yevropejskogo-63029>

239. Україні немає місця в європейському просторі – екс-президент Франції. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3481052-ukraini-nemaie-mistsia-v-yevropeiskomu-prostori-eks-prezydent-frantsii>

240. Фахівець із IT-права прочитав лекцію студентам. Сайт Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. URL: <https://cdu.edu.ua/news/fakhivets-iz-it-prava-prochytav-lectsiuu-studentam.html>.

241. Філософія цінностей: історія і сучасність / М.М. Підлісний, В.І. Шубін. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 177 с.

242. Фісанов В. Обличчям до Європи (до 60-річчя Декларації Шумана). *Форум*. 2010. № 1(8).

243. Фляш К. Цінність внутрішнього світу (Innerlichkeir). *Культурні цінності Європи* / за ред. Г. Йоаса і К. Вігандта; пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 227–248.

244. Франко І.Я. Дещо про себе самого: зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899) / упоряд. та комент. Ю.Л. Булаховської, В.П. Ведіної, Т.І. Комаринця, К.П. Куткоковець, В.П. Лук'янової, А.І. Скоця; ред. Г.Д. Вервес, О.Н. Мороз. С. 28–32.

245. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. 2-ге, вид. випр. Київ: ВАІТЕ, 2016. 180 с.

246. Хаустова М.Г. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. Вип. 21. С. 65–75. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3176/1/Khaystova_65.pdf

247. Хотинська-Нор О.З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 6–15.

248. Худавердієва В.А. Правові засади євроінтеграційних процесів в Україні в контексті імплементації законодавства ЄС у галузі туризму. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 197–206.

249. Центр політико-правових реформ. Суди і правосуддя: від радянської моделі до сьогодення. URL: <https://pravo.org.ua/sudy-i-pravosuddya-vid-radyanskojyi-modeli-do-sogodennya/>

250. Центр Разумкова. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи: інформаційно-аналітичні матеріали. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf

251. Ціцерон Марк Туллій. Про державу. Про закони. Про природу богів / пер. з латин. В. Литвинов. Київ: Основи, 1998. 476 с.

252. Чернишук Н.В. Етапи розвитку формування права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. № 1. Т. 31 (70). С. 129–133.

253. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. 2-ге вид. Мюнхен: [б. в.], 1983. 175 с.

254. Чижик Г. Огляд судової реформи в Україні. URL: <https://www.freiheit.org/ukr/ukraine-and-belarus/ohlyad-sudovoyi-reformy-v-ukrayini>

255. Чорнобай О.Л. Основи комунікативної культури юриста: навч. посіб. Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. 364 с.

256. Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір. Київ: Критика, 2015. 376 с.

257. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Історико-правовий аналіз джерел права УНР (1917–1918 роки). *Альманах права*. 2018. Вип. 9. С. 91–95. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/585927.pdf>.

258. Шереметьєва О. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: ретроспектива та реалії сьогодення. *Юридична Україна*. 2016 № 1–2. Ст. 42–46.

259. Шлемкевич М. Галичанство. Політол. читання. 1993. № 1. С. 245–301.

260. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 208 с.

261. Юхимець О.І. Інтегративний зміст комунікативної компетентності майбутніх правознавців. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2017. № 11(19). С. 44–48.

262. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. 3-ге вид. Київ: Критика, 2006. 584 с.
263. Altermatt U. Das Fanal von Sarajevo. Ethnonationalismus in Europa. Paderborn: Schöningh, 1996. 288 s.
264. Babenko V., Perevozova I., Kravchenko M., Krutko M., Babenko D. Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. In E3S Web of Conferences. 2020. (Vol. 166, p. 12001). EDP Sciences.
265. Beck U. The Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity Press, 2006. 201 p.
266. Bokowneff P. Das Wesen des Russentums: Eine völkerpsychologische Studie. Langensalza: Beyer & Söhne, 1930. 72 s.
267. Bourdieu P. Sur le pouvoir symbolique. Annales. Economie. Societe. Civilisation. 1997. № 3. P. 405–411. URL: https://www.persee.fr/doc/ahess_0395-2649_1977_num_32_3_293828
268. Bourdieu P. On the State. Lectures at the College de France: 1989–1992 / edited by P. Champagne, R. Lenoir, F. Poupeau and M.–C. Riviere. Cambridge: Polity Press, 2014. 462 p.
269. Cambridge professional development qualifications for Teaching Bilingual Learners. URL: www.cambridgeinternational.org/pdq
270. Chadwick C. Language Awareness in Teaching: A Toolkit for Content & Language Teachers. Cambridge: CUP/Cambridge International Examinations. 2012.
271. Cherniavsky E. Neocitizenship: Political Culture after Democracy. New York: New York University Press, 2017. 232 p.
272. Clastres P. La société contre l'État: recherches d'anthropologie politique Poche. Paris: Les éditions de minuit, 2011. 192 p.
273. Constant B. Political Writings. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
274. Dahrendorf R. The Modern Social Conflict: The Politics of Liberty / edited by M. Curtis. 2nd ed. London: Routledge, 2008. 220 p.
275. Diez T. Transforming identity in international society: the potential and failure of European integration. *Comparative European Politics*. 2019. № 17. P. 512–529.
276. Fernand Braudel. Civilization and Capitalism: 15th-18th Century. Vol. 1: The Structures of Everyday Life. 1979. 623 p.
277. Fiott D. In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine. *Journal of European Integration*. 2023. № 45(3). P. 447–462.

278. Foucault M. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979* / edited by M. Senellart; translated by G. Burchell. New York: Palgrave MacMillan, 2008. 368 p.

279. Habermas J. *Der gespaltene Westen: Kleine politische Schriften X*. 3rd edition. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2004. 208 s.

280. Hegel G.W.F. *Vorlesungen über Rechtsphilosophie: 1818–1831: in 6 Bänden* / edition und commentar von K.–H. Ilting. Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1973. Band 1. Zweite, erweiterte Auflage. 620 s.

281. Huizinga, J. (1936a, repr. 1964) *In the Shadow of Tomorrow*. Translated from the Dutch by J.H. Huizinga, New York: W. W. Norton & Company. P. 239. URL: <https://zlibrary.to/filedownload/in-the-shadow-of-tomorrow>.

282. Jones J.W. *The Law and Legal theory of the Greeks: an introduction*. Oxford: Clarendon press. 1956. Pp. 327. <https://archive.org/details/lawlegaltheoryof0000jone/page/n9/mode/2up>

283. Kenneth James Dover, *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*. University of California Press, 1974. P. 39.

284. Kozlovskiy S., Grynyuk R., Baidala V., Burdiak V., Bakun Y.. *Economic security management of Ukraine in conditions of European integration*. *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. № 15 (3). P. 137–153.

285. Kovalska O. *Determinants of individual support for European integration: The case of Ukraine*. Diplomová práce, vedoucí Noferini, Andrea. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra evropských studií, 2020.

286. Králiková M. *Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine*. *Journal of European Integration*. 2022. № 44 (2). P. 245–260.

287. Latour B. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2005. 301 p.

288. Law J. *After Method: Mess In Social Science Research*. 1st ed. London: Routledge, 2004. 188 p.

289. Liashenko V., Pidorycheva I., Antoniuk V. *European Research Area: comparative analysis of institutional prerequisites and integration approaches for Ukraine*. *Journal of European Economy*. 2020. Vol. 19, № 3. P. 456–481.

290. Miszlivetz F. The post-Euromaidan future for Europe. In *Reframing Europe's Future*. 2014. Routledge. P. 269–279.

291. Ortega y Gasset J. *Origen y epilogo de la filosofia. Obras completas*. T. IX (1960–1962). Septima edicion. Revista de Occidente Madrid. 1965. P. 347–434.

292. Pekarčíková M., Staníčková M. Analysis of the current integration process: from the past to the future of the European Union. *Eastern Journal of European Studies*. 2022. № 13 (2). P. 49–57.

293. Pidorycheva I. Ukraine's European integration in the field of research and innovation: state, challenges, acceleration measures. *Journal of European Economy*. 2021. № 20 (4). P. 678–699.

294. Pocock J.G.A. *Barbarism and Religin*, Volumes II, Cambridge University Press, 1999.

295. Pop-Eleches G., Robertson G.B. Identity and political preferences in Ukraine—before and after the Euromaidan. *Post-Soviet Affairs*. 2018. № 34 (2–3). P.107–118.

296. Postan M.M. *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain, 1100–1500*. University of California Press, 1972. 261 p.

297. Shpektorenko I., Vasylenko T., Bashtannyk A., Piatkivskyi R., Palamarchuk T., Akimov O. Legal bases of public administration in the context of European integration of Ukraine: questions of formation of a personnel reserve. *Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. № 41. P. 37–52.

298. Taylor Ch. *Modernity and the Rise of the Public Sphere*. Tanner Lectures on Human Values. Stanford University, February 25, 1992. P. 251.

299. Terzyan A. From revolution to transformation and European integration: Ukraine after the Maidan Revolution. *Centre for Studies in European Integration Working Papers Series*. 2020. № 1 (15). P. 45–57.

300. Terzyan A. Closer to Europe? Domestic changes and the europeanization processes in post-revolution Ukraine and Armenia. *Romanian Journal of European Affairs*. 2020. № 20 (1). P. 37–59.

301. Toggenburg G.N. *The Debate on European Values and the Case of Cultural Diversity*. European Diversity and Autonomy Papers. 2004. № 1. 24 p.

302. Van Rompuy H. *Preface. Atlas of European Values. Trends and Traditions at the turn of the Century*. Leiden: Brill, 2011.

303. Walzer V. The Revolution of the Saints. A study in the origins of radical politics. Cambridge, 1965.

304. Yack B. Nationalism and the Moral Psychology of Community. Chicago: University of Chicago Press, 2012. 344 p.

305. Zheltovskyy V. European integration processes in post-euromaidan Ukraine: in search for scenarios. *Online Journal Modelling the New Europe*. 2020. № 32. P. 72–92.

Наукове видання

**ЗОЗУЛЯ Євген Вікторович, СТЕЦЮК Богдан Романович,
ТУРЕНКО Олег Станіславович, СУПРУН Володимир Миколайович,
ЛОПАТИНСЬКА Ірина Сергіївна, ДАЦЮК Тетяна Кузьмівна,
ВЕДЕНЄСВ Віталій Олексійович, БАБКО Валерія Валеріївна**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ, РЕФОРМУВАННЯ
ПРАВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО
ВИБОРУ УКРАЇНИ**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора Є.В. Зозулі*

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку **.**.2024 р. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 16,04.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.